

О. М. НІКОЛЕНКО,
Т. М. КОНЄВА, О. В. ОРЛОВА

СВІТОВА ЛІТЕРАТУРА

6

УДК 821(100). 09(075.3)

ББК 83.3(о)я 721

С 24

Авторський колектив:

О. М. Ніколенко, професор, доктор філологічних наук, заслужений діяч науки і техніки України (керівник авторського колективу); **Т. М. Конєва**, доцент, кандидат філологічних наук; **О. В. Орлова**, доцент, кандидат педагогічних наук; **М. О. Зуенко**, доцент, кандидат філологічних наук; **О. І. Кобзар**, професор, доктор філологічних наук.

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ МОН України від 07.02. 2014 р. № 123)

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Наукову експертизу проводив Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України.
Психолого-педагогічну експертизу проводив Інститут педагогіки НАПН України.

Експерти, які здійснили експертизу: **Г. М. Нога**, учений секретар Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України; **В. Снєгуріова**, старший наук. співробітник лабораторії наоч. рос. мови та мов ін. етнічних меншин, кандидат педагогічних наук.

Відповідальні за підготовку видання:

К. В. Таранік-Ткачук, начальник відділу департаменту загальної, середньої та дошкільної освіти МОН України; **Д. А. Ткаченко**, старший науковий співробітник відділу науково-методичного забезпечення змісту освіти, основ здоров'я, фізичної культури та захисту Вітчизни ПТЗО МОН України.

Умовні позначення:

— словник термінів;

— порівнюємо;

— Україна і світ;

— для тих, хто володіє іноземною мовою;

— творче завдання;

— читаємо виразно та вдумливо;

— література і мистецтво;

— культура різних народів;

— робота з текстом;

— для обговорення.

Ніколенко О. М.

С24

Світова література: підруч. для б кл. загальноосвіт. навч. закл. /
О. М. Ніколенко, Т. М. Конєва, О. В. Орлова та ін. — К. : Грамота,
2014. — 256 с.

ISBN 978-966-349-459-3

У підручнику вміщено нову інформацію про видатних письменників, їхні твори, відомості про міфологію та культуру різних народів, а також різноманітні рубрики, що розкривають красу художнього слова. У виданні застосовано інтерактивні технології вивчення текстів зарубіжних авторів (в оригіналах іноземними мовами й українських перекладах). Підручник сприяє формуванню якостей творчого читача, стійкого інтересу до книжки, вихованню почуття належності до світової спільноти й любові до національних надбань.

Для учнів, учителів, методистів і батьків.

УДК 821(100). 09(075.3)

ББК 83.3(о)я 721

© Ніколенко О. М., Конєва Т. М., Орлова О. В.,

Зуенко М. О., Кобзар О. І., 2014

© Видавництво «Грамота», 2014

ISBN 978-966-349-459-3

СЛОВО ДО ЧИТАЧІВ ХХІ СТОЛІТТЯ

Дорогі шестикласники!

Уесь цивілізований світ рухається й швидко змінюється. Усі освічені й культурні люди розуміють, що без книжки немає ані окремої особистості, ані держави. Книжки є також запорукою людяності, позрозуміння та миру на землі. Тому той, хто хоче знайти своє місце в стрімкому ХХІ ст., відчуває себе повноправним громадянином України та світу, має навчитися не тільки читати, а й учитуватися в текст, не просто знаходити інформацію, а й опрацьовувати її — аналізувати, порівнювати, критично оцінювати, мати власну думку, творчо сприймати.

Якими ж мають бути люди нового тисячоліття — тисячоліття передових ідей і технологій? Вони повинні мислити й мріяти, ставити перед собою завдання й виконувати їх, прокладати траєкторію життя й вести за собою інших до нових звершень. Ці якості не приходять самі собою, але їх можна сформувати за допомогою книжок, ставши справжніми читачами.

Люди нового покоління прагнуть оволодіти іноземними мовами, щоб вільно спілкуватися з представниками інших країн і водночас любити своє, українське, нашу мову й культуру, які ми маємо зберегти як дорогоцінний скарб!

Юні друзі! Цей підручник навчить вас розуміти давнину й сучасність, відкриє вам перли мистецтва слова та допоможе опанувати здобутки різних народів. З ним вам буде корисно, цікаво й захопливо мандрувати у світі художньої літератури, яка робить кожного з нас Людиною. Нових вам успіхів і відкриттів, читачі ХХІ ст.! І нехай книжки супроводжують вас скрізь на вашому життєвому шляху!

Автори

ВСТУП

ЛІТЕРАТУРА ЯК ВІД МИСТЕЦТВА

Мистецтво не має меж.

Вільям Шекспір

Минають роки й століття, змінюються люди та країни, зникають одні й народжуються інші цивілізації. Ми ввійшли в стрімке ХХІ ст., яке дивує технічними винаходами й науковими відкриттями. Однак якби не змінювався світ, великим духовним надбанням людства завжди залишається мистецтво, що не під владне часові. Матеріальні речі (будинки, автомобілі, одяг, взуття та ін.) швидко «старішають» і відходять, а витвори мистецтва ніколи не втрачають свого значення. У них закарбовані вічні цінності людства, важливі для розвиткуожної особистості. Як слушно зазначив Й. В. Гете, «мистецтво допомагає людині стати людиною й знайти сенсного існування».

Мистецтво виникло в сиву давнину, коли давні люди почали малювати в печерах, вирізьблювати на камінні й кістках сцени зі свого життя, танцювати, співати й поетично розповідати про навколошній світ і самих себе. Навіть тоді, коли ще не було писемності, прагнення краси вже було притаманне людям. Воно стало основою мистецтва.

Мистецтво є процесом творення особливого художнього світу, що подібний до реального світу, але водночас відрізняється від дійсності, бо розбудований за законами краси й має власні закони розвитку. Мистецтво — це ще й особливий спосіб пізнання світу та людини, форма спілкування, діалог (авторай того, хто сприймає мистецтво, а також багатьох людей різних поколінь, країн і культур між собою). Мистецтво звернене до людських почуттів, упливає на них і формує внутрішній світ особистості та її моральні якості, тобто виховує. Воно допомагає людині сформувати естетичний смак (уміння розрізняти красиве й потворне, художнє та нехудожнє, оцінювати

О. Роден. Рука Творця.
1898 р.

твори, орієнтуватись у світі мистецтва) й отрима-
ти велику *наслоду* від творів мистецтва.

Властивістю мистецтва є його *образність* — уті-
лення в конкретних формах певних уявлень про
світ, життя, людські стосунки, ідеали, цінності.

Музика, живопис, література, скульптура, ар-
хітектура, театр, кіно та інші витвори людської
майстерності — усе це *види мистецтва*, що виро-
била людська фантазія. Вони споріднені між со-
бою. У них виявляється найголовніша ознака
мистецтва — *краса*, що не втрачає своєї значу-
щості за будь-яких змін у суспільстві. Краса
слугує не фізичним, а духовним потребам осо-
бистості, тому мистецтво потрібне тим, хто шу-
кає сенс життя, своє місце у світі, ідеал.

Водночас види мистецтва відрізняються між собою за *способом сприйняття, матеріалом і співвідношенням із часом і простором*. Види мистецтва ми сприймаємо по-різному: музику — слухаємо, живопис і скульптуру — споглядаємо, театральні вистави та кіно — дивимось і слухаємо одночасно. Крім того, види мистецтва розрізняються тим мат-
еріалом, яким користується митець. Наприклад, письменник послу-
говується словом, композитор і музикант — звуками, художник —
фарбами. Різниця між видами мистецтва відчувається в часовому й
просторовому вимірах. Так, література та музика здатні розкрити життя
людини протягом тривалого часу. А живопис,
скульптура, архітектура й графіка фіксують
тільки певний момент предмета, явища чи стану
людини. У мистецтві хореографії, театру та кіно
важливими є і простір, і послідовність у часі.

Художня література — один із найважливіших видів мистецтва. Оскільки основним матеріалом літератури є слово, то її називають *мистецтвом слова*, або *словесним мистецтвом*. За допомогою слова можна не тільки змальовувати навколошній світ, а й вибудувати світ уявний, створити ху-
дожній образ і нову художню реальність. Завдя-
ки багатозначності художнього слова літературні
твори можуть прочитуватися по-різному в будь-
які часи. Це забезпечує невимірючу цінність лі-
тератури.

Мистецтво слова завжди приховує таємницю
її надихає людей на добро та красу.

A. Рубльов. Трійця.
1411 або 1425–1427 pp.

Бібліотека Конгресу
США (заснована 1800 р.,
тут зберігається понад
132 млн книжок 470 мова-
ми світу). м. Вашингтон

Мистецтво – 1) одна з форм суспільної свідомості; 2) вид людської діяльності, що відображає дійсність у конкретно-чуттєвих образах, утілюючи духовні ідеали (митця, народу, епохи, людства); 3) у широкому значенні – досконале вміння в якійсь справі або галузі, майстерність.

Література (художня) (з латин. *littera* – буква, літера) – 1) сукупність писаних і друкованих художніх творів народу, епохи, людства; 2) різновид мистецтва, що відображає дійсність у художніх образах, створює нову художню реальність засобами слова.

Функції художньої літератури як виду мистецтва:

- пізнавальна (дає змогу пізнати світ і людину); • виховна (виховує моральні якості й естетичний смак); • естетична (розвивує світ за законами краси; створення яскравих художніх образів, у яких утілено уявлення про життя та духовні ідеали); • гедоністична (дає насолоду від процесу читання й осмислення прочитаного).

Українське слово **мистецтво** походить від німецького *Meister* (майстер), яке утворилося від латинського *magister* (навчитель). Наприкінці XIX ст. це слово ввела в широкий обіг Олена Пчілка (Ольга Петрівна Косач) – відома письменниця й перекладачка, громадська й культурна діячка. Людину, яка створює шедеври мистецтва, українською мовою називають **митецем** (якщо це чоловік) і **мисткинею** (якщо це жінка).

Для обговорення

Виразно прочитайте висловлювання видатних людей про різновиди мистецтва. Як ви зрозуміли ці вислови?

1. Музика – посередник між духовним і чуттєвим життям людини (композитор *Людвіг ван Бетховен*).
2. Живопис – це вираження невидимого через видиме (художник *Ежен Делакруа*).
3. Скульптура – це правда, яка стає зримою й об'ємною (скульптор *Огюст Роден*).
4. «Ну що б, здавалося, слова... / Слова та голос – більш нічого. / А серце б'ється – ожива, / Як їх почує!..» (поет *Тарас Шевченко*).

Творче завдання

1. Складіть власне висловлювання про літературу як вид мистецтва (усно).
2. Складіть речення зі словом **митець** (або **мисткиня**).

Перевірте себе

1. Як ви розумієте поняття **мистецтво**? Назвіть його основні ознаки.
2. Які види мистецтва ви знаєте? Чим вони подібні та чим відрізняються?
3. Чим вирізняється художня література від інших різновидів мистецтва?

ХУДОЖНІЙ ОБРАЗ

Художній образ — краплина, у якій видно цілий світ.

Антон Чехов

Мистецтво осягає буття людства, суспільства, особистості, природи в художніх образах. Художній образ є основою будь-якого різновиду мистецтва, а також фольклору (як народного мистецтва). Художній образ поєднує реальний світ і творчий задум митця (художній вимисел), уявлення (або ідею) та конкретне, індивідуальне втілення (у предметах, явищах, особах персонажів тощо). Образність (тобто здатність до творення художніх образів) відрізняє мистецтво від інших видів духовної діяльності, наприклад, від науки, де важлива точність, а не вигадка.

Для розуміння художнього образу важливо не тільки те, який зміст у ньому втілено (ідея чи уявлення), а й те, як він створений, які засоби використовує митець для увиразнення образу (наприклад, портрет, пейзаж, мова, вчинки і т. д.). Потрібно враховувати й співвідношення одного художнього образу з іншими, його зміни в процесі розвитку сюжету твору (це стосується словесного, драматичного, музичного видів мистецтва).

Художній образ у мистецтві виконує різні функції. Він є особливим засобом пізнання світу та людини, може втілювати духовний ідеал (митця, народу, епохи, людства). Естетичне призначення художнього образу полягає в тому, що він дає насолоду людям, формує їхній естетичний смак. Нам цікаво спілкуватися з улюбленими образами протягом усього життя. Художній образ може виховувати, формуючи наші уявлення про моральні якості, призначення людини у світі, національні та загальнолюдські цінності.

За змістом розрізняють такі види художніх образів, як *образи-предмети, образи-персонажі, образи-описи* (зображення природи, помешкання, міста тощо), *образи автора, розповідача, читача* та ін.

Ті художні образи, які переходять з однієї епохи в іншу, до яких часто звертаються митці, даючи їм власне трактування, називаються *традиційними*. Вони мають завжди усталене значення, що залишається незмінним протягом тривалого часу. Проте на нього можуть накладатися нові потрактування образу, залежно від епохи й авторського задуму. У кожній національній культурі є свої традиційні образи. Наприклад, для фольклору, художньої літератури та живопису Японії такими традиційними образами є сакура (вишня), гора Фудзі, красуня, самурай (войн у Стародавній Японії, людина, яка служить) та ін. В Україні традиційними образами в усній народній творчості ми вважаємо калину, вербу, сонце, козака, матір та ін. Вони часто використовуються й у художній літературі.

Леонардо да Вінчі. Таємна вечеря. 1495–1498 pp.

Традиційні обrazи здатні долати кордони окремих країн, набуваючи значення для людей усього світу. У такому випадку традиційні образи називаються *вічними*. Це, як правило, образи-персонажі, що мають можливості для філософського осмислення буття. Не всі традиційні образи стають вічними, бо інколи вони мають сенс тільки для конкретної нації чи народу. Проте вічні образи завжди мають ознаки традиційності. У світовій літературі вічними образами стали Христос, Богоматір (як і інші біблійні образи), Прометей, Ікар, Боян тощо.

Художній образ – це втілення загального (увалення про життя, людину, людські стосунки, ідеали тощо) у конкретно-чуттєвій формі (тобто в предметах, явищах).

Ознаки художнього образу: конкретність, цілісність, динамізм, умовність, знаковість, діалогізм, багатозначність, життя в часі.

Традиційний образ (у художній літературі) – образ, що переходить від однієї літературної епохи до іншої, зберігається й активно функціонує протягом тривалого часу або в одній національній літературі, або в різних національних літературах.

Вічний образ (у художній літературі) – літературний образ, який за глибиною художнього узагальнення виходить за межі конкретних творів і зображені в них історичної доби, містить невичерпні можливості для філософського осмислення буття.

Перевірте себе

1. Що таке художній образ?
2. Назвіть основні ознаки художнього образу.
3. Які функції виконує художній образ у мистецтві?
4. Які художні образи називають *традиційними*, а які – *вічними*? У чому полягає подібність і відмінність між ними? Наведіть приклади.

МІФИ НАРОДІВ СВІТУ

Грецькі міфи

Індійські міфи

Єгипетські міфи

ПОНЯТТЯ ПРО МІФ. ОСНОВНІ ГРУПИ МІФІВ

З давніх-давен люди намагалися пояснити світ, природу та своє місце в навколошньому середовищі. Так виникли міфи, що є особливим способом мислення, утіленням колективної свідомості народу, відображенням уявлень і вірувань давніх людей. *Міф* у перекладі з грецької означає слово, чутка, звістка, розповідь. Від цього слова походить поняття *міфологія* – 1) сукупність міфів; 2) наука, завданням якої є вивчення міфів.

У багатьох народів можна знайти подібні міфи – про виникнення світу й людства, природні явища, богів і героїв. Це зумовлено тим, що давні люди в різних куточках Землі намагалися дати пояснення різним явищам природи та незагнаним подіям. Буття людини, природні стихії, рух планет і плин часу – усе це давало ґрунт для виникнення міфів. Вони були не тільки результатом людської фантазії, а й художнім (поетичним) переосмисленням історії, досвіду попередніх поколінь, реальних подій, що колись відбувалися.

За змістом міфи умовно поділяються на такі *тематичні групи*:

- міфи про створення та будову світу;
- міфи, які пояснюють виникнення якогось явища в природі чи в людському суспільстві;
- міфи, у яких викладено вигадані історії про минувшину;
- міфи, пов'язані з календарними обрядами, магічними дійствами відповідно до природного циклу;
- міфи про богів, у яких утілено уявлення давніх людей про явища природи та людські якості;
- міфи про подвиги героїв;
- міфи про загибелю цивілізації, кінець світу та ін.

У межах однієї теми міфи можуть реалізовувати різні *мотиви*. Наприклад, у міфах про створення та будову світу розробляються мотиви про сонце, день, ніч, хаос, верховне божество тощо. У геройчних міфах

знаходимо мотиви народження й становлення героїв, їхні випробування, подвиги, загибель заради високої мети тощо.

Образи, що використовуються в міфах, називаються *міфологічними*. У них у конкретній формі втілено уявлення давніх людей про світ, природу, ідеали. Міфологічні образи є традиційними для певного народу. Разом із тим чимало міфологічних образів набуло значення для різних народів, ставши *вічними*. До них звертаються письменники, живописці, скульптори й інші діячі мистецтва різних часів.

Міф (з грецьк. *mythos* — слово, переказ, звістка) — розповідь, у якій явища природи або реальні події були творчо переосмислені колективною (первісною) свідомістю давніх людей як пояснення світу й утілення уявлень про нього.

Міф подібний до казки тим, що він також є результатом колективної творчості, у ньому використовується розповідна форма (невелика за обсягом) і вигадка. Міф, як і казка, може існувати в різних варіантах. Проте міф не тотожний казці, між ними є суттєві відмінності.

Відмінності міфу від казки

Міф	Казка
Основа міфу — реальні події, явища природи, перетворені людською фантазією.	Основа казки — вигадка.
Відображає колективні уявлення про світ, його створення, будову, істоти, що його населяють.	Відображає уявлення про окремі аспекти людського буття, риси людей, мораль.
Пояснює світ.	Розважає та повчає.
У давнину міфам вірили.	Казку завжди сприймали як витвір фантазії.
У міфах діють міфологічні персонажі — боги, герої, дивовижні істоти.	У казках переважно діють звичайні люди, тварини, речі, які інколи можуть наділятися чарівними властивостями.
Зображенує світ у його неподільності, складності.	Зображенує протистояння добра та зла, у якому добро завжди перемагає.

C

Міфологічний образ — образ, що походить із міфу. У міфологічному образі в конкретній формі втілено загальні уявлення давніх людей про виникнення світу, дано первісні пояснення явищ природи та людського життя. Міфологічні образи широко використовуються в художній літературі. Вони переосмислюються відповідно до авторського задуму. Водночас міфологічні образи містять вічні «коди», важливі для осягнення світу й буття на різних етапах людської історії.

Мотив — неподільна смислова одиниця, що є реалізацією більш широкого поняття — теми. Мотив рухає сюжет твору і є одним із засобів розкриття художнього образу.

Українська міфологія має багато спільнотого з міфологією інших народів. В українських давніх оповідках закарбовано тісний зв'язок людини з природою, обожнення природних явищ, небесних світил, річок, лісів. Багатобожжя (поклоніння різним богам) визначало світогляд і вірування українців до прийняття християнства. Творцем Усесвіту, богом над богами для наших предків був *Род*. Владицю світу, богом світла й небесного вогню вважався *Сварог*. *Перун* був богом блискавок і грому, пробуджував навесні землю до життя й поливав її дошами. Син Сварога, *Дажбог*, — бог жнив, родючості й сонячного світла, *Хорс* — бог сонця, *Лада* — богиня кохання, а *Велес* — бог достатку й скотарства.

Усі речі та явища, які супроводжували селянське життя, набували міфологічного значення. Наприклад, колесо вважалося втіленням влади сонця, вічного коловороту природи й захистом від нечистої сили. *Дідух* (*сніп*) уособлював дух поля, бога сонця та душі померлих предків, які оберігають земне життя. *Коровай* здавна був жертовним хлібом богу сонця, а тому мав круглу форму, він утілював силу природи та плодючості.

А. Клименко. Сварог.
(Фрагмент). 1993 р.

Дідух і коровай

Перевірте себе

1. Дайте визначення поняття *міф*.
2. Назвіть його основні ознаки.
3. Визначте подібності та відмінності міфу від казки.

ГРЕЦЬКІ МІФИ

На півдні Європи, на берегах теплих Іонічного й Егейського морів, розташований Балканський півострів, а біля нього — чимало великих і малих островів. Саме там існувала Стародавня Греція, яку ще називають *Елладою*, а її мешканців — *греками*. На цих землях у II—I тис. до н. е. виникли прекрасні сказання про створення світу, діяння богів і героїв, про різні природні явища. Грецька міфологія входить у поняття *античність* — сукупність історичних і культурних надбань давніх греків і римлян, яка утворила фундамент європейської культури.

Перші міфи виникли за умов общинно-родового устрою, який визначав передусім сімейні зв'язки. Природа й увесі навколоїшній світ уявляється як об'єднання живих розумних істот, що пов'язані між собою родинними зв'язками й скерують долю світу та людей.

За уявленнями давніх греків, світ постав із *Хаосу*, який видавався їм як щось вічне, темне та нескінченне. Із Хаосу виникла *Гея* — Земля, яка наділялася магічними властивостями народжувати все нове. Невдовзі з'явилася сила, яка все оживлювала, — *Кохання* (*Ерос*). Глибоко під землею, як уважали греки, знаходиться *Тартар* — похмура темна безоднія. Поки не було ночі й дня, Гея, Ерос і Тартар існували у величезному Хаосі. Слідом за першими богами з Хаосу вийшли *Ереб* (Морок) і *Нікс* (*Ніч*), іхніми дітьми були *Ефір* (*Світло*) і *Гемера* (*День*). Так греки пояснювали виникнення дня та ночі.

Могутня Гея-Земля народила *Урана* — блакитне *Небо*. До нього потяглися гори, між ними розлилося море. Уран розширював свої володіння, а Гея прикрашала себе рослинами, населяла світ тваринами й людьми. Згодом Уран і Гея одружилися, від них пішли інші покоління богів, що, згідно з віруваннями давніх греків, впливали на життя людського роду. У грецькій міфології є чимало міфологічних образів, які втілювали жах і беззахисність людини перед природою: жінка-змія *Ехідна*, *Гorgóна Medúza*, підступний *Сфінкс*.

Згодом люди навчилися приборкувати природні сили, а в міфології настає пора людиноподібних богів і героїв. За уявленнями давніх греків, на *Олімпі*, найвищий горі (2911 м) у Греції, жили боги, які нічим не відрізнялися від людей, за винятком безсмертя й вроди. Наймо-

Караваджо. Медуза.
1599 р.

Статуя Зевса
із Смірни.
Середина II ст. н. е.

гутнішим серед них був *Зеес* – володар неба й землі, громовержець, цар богів і людей. За його наказом *Гефест*, покровитель ремесел, збудував для богів розкішний палац. Серед олімпійських богів найвідомішими є: *Посейдон* – брат Зевса, володар морів і океанів, покровитель мореплавства; *Деметра* – сестра й дружина Зевса, богиня хліборобства та родючості, покровителька шлюбу; *Гера* – сестра Зевса, його дружина після Деметри, богиня родинного щастя, подружнього кохання; *Афіна* – дочка Зевса, богиня мудрості, військових наук, справедливості; *Гермес* – син Зевса, покровитель мандрівників, купців, торговців; *Афродіта* – дочка Зевса, богиня кохання й вроди. На Олімпі не було снігу й дощів, спеки чи холоду. Олімпійці жили в розвагах і банкетах, слухали чарівні пісні *муз* – богинь поезії, мистецтв і наук. Однак нерідко олімпійські боги спускалися на землю, спілкувалися з людьми, інколи закохувалися в них і навіть брали шлюб із земними мешканцями.

Явища природи втілювали проміжні між богами та людьми істоти – *німфи*, які, залежно від місця перебування, називалися по-різному: *нереїди* (у морях), *океаніди* (в океанах), *найди* (у річках, джерелах), *дріади* (на деревах) тощо. Володарем лісів, покровителем природи й пастухівуважався могутній *Пан*.

У Стародавній Греції панував культ *героїв* – напівбогів, легендарних воїнів, засновників міст. Вони вважалися посередниками між богами й людьми. Герої нерідко наділялися людськими якостями, утілювали уявлення греків про добро і зло, правду та кривду, справедливість і несправедливість. Серед міфічних героїв найвідомішими є: *Геракл*, який здійснив багато славних подвигів; *Тесей*, котрий подолав страшного Мінотавра в Лабіринті; *Персей*, який знищив морське страховисько й урятував красуню Андромеду; *Ахілл*, *Гектор*, *Одіссей*, *Паріс* та інші герої міфів про Троянську війну.

Від образів грецької міфології починається галерея вічних образів у світовому мистецтві й літературі.

Рафаель. Парнас. Фреска.
1509–1510 pp.

Прометей

Коментарі

Прометей (з грецьк. *прориця*) — у грецькій міфології син титана¹ Япета й німфи Клімени (у варіантах — Феміди², Асії). Він допоміг Зевсові подолати титанів і здобути владу над світом. Під час суперечки про зменшення жертв богам Прометей став на бік людей, які потерпали від голоду й були бессилі проти могутніх олімпійців, поділив забитого бика на дві частини. В одну купус клав усе м'ясо й накрив шкірою тварини, а в другу — одні кістки, поклавши на них шматки жиру. Зевс, уведений в оману, вибрав купу, яка лисніла смачним жиром. Відтоді люди стали приносити в жертву богам кістки, тобто гіршу частину забитої тварини, а самі їли м'ясо. Зевс розгніався на людей і забрав у них вогонь. Однак Прометей викрав вогонь з Олімпу й приніс його людям в очертині. Так людський рід було врятовано від голоду й холоду. Однак за протидію богам Зевс звелів покарати Прометея — прикути його до однієї зі скель Кавказьких гір і пробити списом груди. Шоранку на скелі сідав орел і гострим дзьобом клював печінку героя. За ніч вона відростала, а вранці орел прилітав знову. Багато тисячоліть Прометей терпів ці муки. Він зізнав страшну таємницю про те, що на Зевса очікує загибел: якщо той візьме собі за нову дружину богиню *Фетіду*, її син уб'є Зевса. Інша богиня — *Феміда* — умовила Прометея розкрити пересторону. І Зевс, удачний за це, послав *Геракла* врятувати Прометея.

Г. Моро. Прометей.
1868 р.

(...) Люди не варили їжі, не світили в домівках, не грілися коло багать, і було те життя без вогню злidenним животінням.

Пожалів людей своїм великим серцем титан Прометей і сміливо порушив Зевсову заборону. Якось він перестрів Афіну Палладу, любу Зевсову дочку. Богиня мудрості була завжди прихильна до титана, тож він і попросив її відчинити йому потай двері чорного ходу, що вів до Зевсового палацу, — адже Прометею було вже не вільно з'являтися на Олімпі. Афіна Паллада так і зробила, гадаючи, що Прометеєві цікаво

¹Титани — божества старшого покоління, діти Урана (Неба) й Геї (Землі); у переносному значенні: люди виняткового розуму й таланту.

²Феміда — дочка Урана та Геї, друга дружина Зевса; у переносному значенні: закон, правосуддя, а жерцями Феміди називають служителів закону, юристів.

поглянути на новий витвір бога-митця Гефеста — на людей із широго золота, що, наче живі, слугували богам.

А Прометей, опинившись у Зевсовій оселі, мершій узяв із божественного вогнища невеличку іскру, сховав її в порожній очеретині та й приніс людям на землю.

Відтоді засяяли, заяскріли веселі вогнища на землі. Навколо них люди збиралися цілими родинами, смажили м'ясо, грілися, танцювали, зажили тепер веселіше, дружніше. З того щиро радів титан Прометей. Він навчив їх приборкувати вогонь, плавити мідь, кувати зброю, і люди стали дужчі, сміливіші, вони вже не схилялися покірно перед своєю долею. Завдяки Прометеєві вони навчилися думати й тоді, мабуть, уперше відчули себе людьми.

Та чорним, грозовим буревієм насувався на відважного титана страшний гнів усевладного Зевса. Ніхто у світі ще так зухвало не порушував його заборони, ніхто не насмілювався повставати проти нього, батька всіх безсмертних і смертних.

У шаленій нестяжі Зевс звелів закути титана Прометея в кайдани й припнути на самому краю землі до стрімкої скелі, щоб відступник висів там довгі століття. Таку кару надумав Зевс останньому з роду титанів, що насмілився змагатися з ним і боронити слабосилих, нікчемних людей.

Здійснити цю кару Зевс доручив своєму кульгавому сину Гефесту, неперевершенному митцеві й ковалю. А в помічники йому дав двох своїх вірних слуг — Силу і Владу, суворих, безжалільних, жорстоких. Прикро було Гефестові коритися Зевсовій волі, бо він щиро шанував Прометея, але не послухатися рідного батька не міг.

Туди, де закінчується пустельна країна диких скіфів і велично здіймається до неба бескеття Кавказу, Сила й Влада привели непокірного титана, а за ними шкутильгав бог Гефест.

Він був кульгавий із дитинства, бо колись розгнівався на нього Зевс і, схопивши малого за ногу, швиргонув геть з Олімпу. Довго летів Гефест, цілий день, а надвечір упав на скелястий острів Лемнос і відтоді став шкутильгати. З того часу ж навікі оселився в його серці страх перед Зевсом. Той страх примусив його й тепер скоритися могутньому батькові. Знову тяжко зітхає Гефест і здіймає величезний молот, щоб прикувати Прометея до стрімкої кручі.

— Бай молотом дужче, дужче! — сувро наказує Влада. — Щоб Прометей не зміг у путах і поворухнутися. Та не зітхай, не стогни, він же Зевсів ворог, злочинець.

— Яке огидне мое ремесло! — розпачливо вигукує Гефест. — Хай би хто інший ним володів, тоді я не мусив би приковувати друга до скелі. О Прометею, сину великої Феміди! Я сам плáчу з твоєї тяжкої муки, та мушу коритися невблаганному Зевсові.

Знову й знову гупає молот, від нього йде стоголоса дуна, і здається, що то стогнуть похмурі Кавказькі гори. Нарешті титана прикуто.

— От і добре! — озивається Влада. — До цієї скелі люди не дістнуться, хоч би як хотіли зарадити своєму благодійникові.

— Ніхто йому тепер не зарадить, — скрушно мовить Гефест, — невблаганне-бо серце в Кроніда¹. Яку жорстоку кару він вигадав! Очам нестерпно дивиться на Прометея.

— Стережись, щоб за такі слова Зевс не покарав і тебе, — похмуро каже Влада й квапить Гефеста: — Годі вболівати за тим зухвалицем, ходімо звідси. А ти, Прометею, можеш тепер ремствувати на Зевса та дбати про жалюгідних смертних людей.

Ані словом не озивається гордий богоборець. Навіть не дивиться, як ідуть геть Сила й Влада, кремезні, негнучкі, наче витесані з каміння, а за ними шкутильгає ще дужче Гефест. Тільки коли вони зникли за горами й навколо залягла мертвaтиша, Прометей застогнав і голосно крикнув:

— О божественний ефіре! О мати-земле і сонце ясне, усевидюше! О бистрокрилі вітри і хвилі невтомного моря! Погляньте, як покарав мене Зевс за те, що я був прихильний до смертних і приніс їм вогонь. Я знат, що Зевс мене покарає. Страшні мої муки, та я не зрікаюся свого вчинку! (...)

Усі півладні йому стихії Зевс кинув на прикутого Прометея, але той і не думав коритися. Тоді Громовержець звергнув скелю разом із непереможним титаном у чорну безодню.

Та Прометей був безсмертний. Минули тисячоліття, багато людських поколінь одне за одним пройшли по землі, і тоді Зевс знову підняв із безодні титана, сподіваючись дізнатися про свою долю. Але нескорений Прометей мовчав, і батько всіх безсмертних і смертних вигадав йому ще тяжчу кару: знову висів Прометей, прикутий до кавказької скелі, його нестерпно палило сонце, сікли доші, шарпали люті вітри, і щодня туди прилітав величезний Зевсів орел, гострими пазурами розривав титанові груди та клював йому печінку. За ніч кривава рана загоювалася, але наступного дня знову прилітав орел і знову люто шматував могутнє Прометеєве тіло.

Ці страшні муки тривали тисячоліття, але ніщо не могло здолати титана. Жодного разу він не попросив пощади в Зевса, не зрікся своєї приязні до смертних. Сам Громовержець уже хотів помиритися з ним, бо й досі не знат тієї таємниці про себе. Із Зевсової волі пішла до свого сина богиня Феміда. Гірко плачучи, вона просила Прометея помиритися із Зевсом, і материнське горе, страшніше за всі муки, розчулило непохитного титана — він розкрив свою таємницю.

¹ Кронід — так ще називали Зевса, сина Реї та Крона.

Почувши віщи слова, Зевс схаменувся, бо справді збирався взяти морську богиню Фетіду собі за дружину. Тепер він звелів якнайшвидше віддати Фетіду за смертного, щоб її син не став загрозою ні йому, ні іншим безсмертним богам.

Незабаром Фетіду віддали заміж за Пелея, славного аргонавта¹, — разом з іншими героями він іздив до Колхіди по золоте руно. На весілля Пелея та Фетіди зійшлися всі боги, і навіть вони не пам'ятали такого пишного свята. А син Пелея та Фетіди — славетний Ахіллес — справді перевершив мужністю та силою свого батька й став найвідомішим героєм Троянської війни.

У подяку за засторогу Зевс послав найславетнішого з-поміж грецьких героїв, далекого нашадка Іо — Геракла — звільнити титана. Багато земель уже обійшов Геракл, уславивши себе неймовірними подвигами, і от опинився серед Кавказьких гір. Довго шукав він скелью з прикутим Прометеєм, аж нарешті побачив, як угорі шугонув величезний орел, почув стогони нелюдського болю й поспішив на ті страдницькі зойки.

Незабаром Геракл був уже біля скелі, де висів прикутий титан і кровожерний орел рвав пазурами йому тіло. Підняв Геракл свій чималий лук і щосили напнув тятиву. Дзвінко заспівала стріла, уп'ялася в орла, і той упав мертвий додолу. Тоді Геракл виліз на скелью й дужими руками розірвав Прометеєві кайдани. Титан нарешті випростав могутнє тіло й дихнув на всі груди. Тільки одне залізне кільце зсталося на руці в Прометея, і в ньому застряг камінчик із скелі.

Прометей став вільний, а смертні люди, заради яких він прийняв страшні муки, носять відтоді на згадку про нього металеві каблучки й персні з коштовними камінцями. Так каже легенда, але чи це правда, ніхто не знає. Однак знають усі: у тих мужніх, волелюбних людей, що віддають свої сили й розум, усе життя на благо народові, палає в серцях іскра незгасного Прометеєвого вогню. (...)

(За переказом Катерини Гловачкої)

Робота з текстом

1. Як Прометей здобув вогонь? Хто з богів допоміг йому?
2. Що титан ще зробив для людей?
3. Чому Зевс розлючився на Прометея?
4. Як довго тривали муки Прометея?
5. Чи схилився титан перед Зевсом? Доведіть це прикладами з тексту.
6. Визначте складники сюжету в міфі про Прометея: експозицію, зав'язку, розвиток дії, кульмінацію, розв'язку.

¹ Аргонавти — учасники походу до Колхиди (узбережжя Чорного моря) на кораблі «Арго».

Прометей як *вічний образ* став поширеним у творах зарубіжних письменників. До нього зверталися давньогрецький драматург Есхіл, поет Джордж Гордон Байрон та ін. Українські письменники (Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка, Ліна Костенко та ін.) знайшли в цьому образі втілення боротьби за волю, символ нескореного духу народу. Образ Прометея в українській культурі став суголосним ідеям національної незалежності. Розповідаючи в поемі «Кавказ» про необхідність звільнення поневолених народів, Тарас Шевченко писав:

І вам слава, сині гори,
Кригою окуті,
І вам, лицарі велики,
Богом не забуті.

Борітесь — поборете,
Вам Бог помагає!
За вас правда, за вас слава
І воля святая!

Геракл

Подвиг сьомий: критський бик

Коментарі

Геракл (*Геркулес* — так його називали римляни) — один із найпопулярніших грецьких героїв, наділений дивовижною силою, син Зевса й Алкмени. 12 подвигів Геракла стали основою багатьох міфів і творів мистецтва. Свій перший подвиг Геракл здійснив, задушивши величезного немейського лева. Важкою була битва героя з лернейським гідрою, бо на місці кожної відрубаної голови в ней виростали дві нові. Коли в околицях міста Стімфала з'явилася зграя птахів із мідними дзьобами, яка спустошила місцевість, Геракл знову прийшов на допомогу людям. Богиня Афіна дала Йому мідні тимпани (музичні інструменти, подібні до тарілок), від звуку яких птахи збожеволіли, і герой перестріляв їх із лука. Цар *Ерістей* ставив чимало складних завдань Гераклові: то Йому захотілося мати чудесну лань із мідними ногами й золотими рогами, то наказав убити страшного кабана, який винищував околиці гори Еріманф, то за жадав, щоб Геракл вичистив від гною стайні царя *Агвія*... Звідси походить вислів *авгієві стайні* — у переносному значенні — *бруд, щось дуже занедбане, безладдя*.

Один із подвигів Геракла здійснє на острові Крит, де в царя *Міноса* був величезний бик. Володар морів *Посейдон* наслав на тварину сказ, бик гасав по острові, убиваючи всіх, хто траплявся Йому на дорозі. І тільки Геракл не побоявся його.

Останній і найважчий подвиг Геракла — приборкання стоголового пса, стражи царства мертвих *Кербера* (*Шербера*). Герой спустився в царство *Аїда* (підземне царство мертвих) і здолав жахливу потвору.

Licinn. Геракл, який бореться з немейським левом. Конія I-II ст. н. е.

Цього разу на вимогу царя Еврістеса Гераклові довелося податися до Криту. Великий той острів був благословений богами: колись саме тут богиня Рея, дружина могутнього Кроноса, народила Зевса, а потім перевозувала немовля, підвісивши його колиску серед гілля розлогого дерева, щоб Кронос не знайшов свого сина ні на землі, ні на морі, ні в небі.

А згодом сюди, до ще безлюдного, пустельного Криту, приплів сніжно-білий бик, на широкій спині якого сиділа юна фінікійська царівна Європа. І тим прекрасним биком був сам Зевс, а ім'ям його коханої згодом назвали частину світу.

Тут, на Криті, Європа народила Зевсові трьох синів: гордого Міноса, справедливого Радаманта та воювничого Сарпедона. Між братами не було широї згоди. І коли всю владу на острові забрав до рук Мінос, Радамант утік од нього в Беотію, а Сарпедон — до Лікії.

За Міноса острів збагатів і розцвів. Здавалося, багатство плавом пливе сюди звідусіль. На Криті вирости гарні міста, а найбільшим, найбагатшим серед них став Кносс, де жив цар Мінос і де згодом за його наказом славетний будівничий Дедал звів палац Лабіринт.

Міносова влада з кожним роком міцніла. Уже гордий цар не хотів визнавати її меж, уже він надумав змагатися навіть із богами. Якось він вирішив довести критянам прихильність до нього богів і проголосив, що безсмертні неодмінно вволять будь-яку його волю. А що критяни мовчали, не ймучи тому віри, то Мінос повів їх на морське узбережжя й став уголос просити могутнього володаря моря Посейдона послати йому найкращого бика, який ще ніколи не був у ярмі. А він, Мінос, принесе, мовляв, того бика Посейдонові в жертву.

Запала мертвaтиша, а тоді загуло, завиruвало море, і, на подив усьому людові, з хвиль раптом виринув і поплив до берега здоровенний бик. Натовп аж сахнувся назад, та бик спокійно став на березі, ніби

чогось чекаючи. Його біла шкура гарно лисніла, дужі ноги міцно тримали кремезнє тіло, у м'язах відчуvalася дика, нездоланна сила.

Посейдонів бик так пріпав до вподоби Міносові, що той звелів мерщій відвести його до царського стада, а в жертву морському богу зарізати іншого, звичайного бика.

Так і зробили. Задоволений Мінос подався зі своїм почтом до палацу, де довго

Кносський палац на о. Крит (Греція)

ще всі пили пурпурое вино в захваті від того, які милостиві й щедрі до царя Міноса безсмертні боги.

Але вранці сталося лихо: красень-бик вирвався зі стайні на волю та, ніби враз здичавівши, став нищити все, що траплялося йому дорогою. Видно, бог Посейдон не подарував Міносові ощуканства, і тепер його величезний бик став справжнім лихом для критян. Ніхто не міг спіймати, приборкати розлюченого бика, і він гасав із страшним ревінням по всьому острову, убивав людей, руйнував їхні житла й знищував сади та городи.

Заморські торгові кораблі, що завжди охоче приставали до Криту, тепер негайно відплівали геть і везли в далекі краї страшну звістку про Посейдонового бика.

Почув її мікенський цар Еврістей та широко зрадів: от куди треба послати Геракла! З радощів Еврістей аж сяяв, уявляючи, як бик роздереть його родича.

Коли Геракл прибув на Крит, жителі острова зустріли його шанобливо, бо вже чули про незвичайні подвиги героя. Усі захоплено дивились на його могутню постать, та нікому не вірилося, що один чоловік, бодай найдужчий, годен приборкати розлюченого бика.

Збентежений цар Мінос запропонував Гераклові поміч — досвідчених мисливців і пастухів, але той відмовився, бо за примхою царя Еврістея він сам-один мав здолати бика.

Не день і не два тривав той двобій між чоловіком і звіром, та як же здивувалися критяни, коли врешті побачили, що Геракл жене до берега бика, але приборканого, смирного.

З усіх усюд позбігалися люди, вийшов і цар Мінос, вітаючи Геракла, та всі боязко трималися остонон. А герой, діставшись до берега, умостився на широкій спині бика й погнав його у воду. На очах здивованих критян той слухняно поплив, розтинаючи дужим тілом морські хвилі.

Так Геракл дістався рідних берегів і потім спокійно погнав приборканого бика в Мікени, до царського палацу.

Аж дух забило Еврістеєві, коли він побачив Геракла, що тримав на налигачі здоровенного білого бика.

— Відпусти його! — заверешав розпачливо цар. — Відпусти, тобі кажуть! Я присячу його моїй покровительці Гери.

Не встиг Еврістей доказати, як красень-бик, відчувші, що Геракл попустив налигач, ураз круtnувся й помчав геть із Мікен.

Довго потому не було ані згадки, ані чутки про критського бика. Згодом він об'явився неподалеку від Афін, на Марафонському полі, де знову завдав людям такої страшної шкоди, що врешті його вбив афінський герой Тесей, юний Гераклів родич.

(За переказом Катерини Гловацької)

Робота з текстом

1. Які боги старшого покоління згадуються в міфі?
2. Як вони пов'язані між собою і з людським світом?
3. Яку у міфі зображується життя на острові Крит? Покажіть його на мапі.
4. Про які людські чесноти й вади йдееться в міфі?
5. Чому Посейдон наслав на бика сказ?
6. Розкажіть про те, як Геракл приборкав бика. Які якості виявив при цьому герой?

Подвиги Геракла — популярна тема світового мистецтва. У скульптурі й живописі підкреслюється фізична сила героя, його надзвичайні можливості, які дають йому змогу подолати страховиськ.

Дедал та Ікар

Коментарі

У Стародавній Греції були напрочуд розвинуті різні ремесла й види мистецтва. У зв'язку з цим у багатьох міфах порушуються проблеми творчого пошуку й змальовано образ творця. Дедал був славетним скульптором, будівничим, різьбярем, винахідником різних інструментів. Саме ймення Дедал з грецької означає *робити по-мистецькому*. Із пташиного пір'я й воску Дедал зробив для себе та свого сина Ікара великі крила, на яких вони піднялися високо в небо. У захваті, забувши батькову пересторону, Ікар полинув вище, аж до сонця. Віск на його крилах розтанув, і юнак загинув, а нещасний батько не зміг його врятувати... Образи Дедала й Ікара стали втіленням нестримного творчого пошуку попри небезпеки й перешкоди на цьому шляху.

Ван Дейк. Дедал та Ікар.
1615–1625 pp.

Робота з текстом

1. Розкажіть про працю Дедала в Афінах.
2. Охарактеризуйте образ митця Дедала.
3. Як він потрапив на острів Крит до царя Міноса?
4. Опишіть творчість Дедала, які він зробив на острові Крит.
5. Що спонукало Дедала створити крила?
6. Розкажіть про політ Дедала й Ікара. Чому він завершився трагічно?

Для обговорення

Дайте власну оцінку вчинкові Ікара. Його прагнення злетіти вище — це нерозважливість, неслухняність чи прагнення досягти високої мети? А можливо, щось інше? Доведіть свою думку.

Нарціс

Коментарі

Нарціс (*Наркіс*) — син річкового бога *Кефіса* й наяди *Ліріопи*, мисливець. Він був дуже вродливим юнаком й улюбленим німф. Проте Нарціс нехтував усіх дівчат, які в нього закохувалися. *Немесіда* (богиня людської долі) вирішила покарати Нарциса за пиху. Якось на полюванні він побачив у джерельний воді своє відображення й так закохався в нього, що з любові помер. На могилі Нарціса виросли квіти (які потім стали називати його ім'ям). За іншою версією міфи, *Афродіта* покарала Нарціса за те, що він зневажив кохання *Ехо* — німфи, яка уособлює відлуння, що чути в горах і лісах. У переносному значенні слово *нарціс* — самозакохана людина.

К. Брюллов. Нарцис, який дивиться у воду. 1819 р.

Далеко за межі Беотії линула слава сліпого віщуна Тірессія. Сам Зевс колись дав йому змогу бачити прийдешнє, і Тірессій віщував усім людям правду.

Якось прийшла до нього блакитноока німфа Ліріопа дізнатися про долю свого сина Нарціса, напрочуд гарного хлопця. Німфа знала, що син її — смертний, і її бентежила думка, чи ж довго житиме він на білому світі.

— Твій син житиме доти, доки сам себе побачить, — прорік їй віщун.

Здивувалася німфа: як же він може самого себе побачити? Довго думала вона над цими словами, та врешті заспокоїлася й забула за них.

А син зростав і дедалі гарнішав. Красою юного Нарціса захоплювалися всі, а надто молоденькі німфи. Вони часто мали нагоду — випадково а чи навмисне — перестрівати юнака в лісових хащах, бо той понад усе любив полювати й цілими днями блукав у лісі.

Та ні веселі вигадливі німфи, ні смертні дівчата ніколи не надили його гордого погляду. Вродливий, ставний юнак, що звик викликати дівоче захоплення, нікого не любив і нехтував великим даром золотої

Афродіти — коханням. Але прекрасна богиня, яка ніколи не прощала зневаги до себе, жорстоко покарала зухвальця.

Якось Нарцис полював з іншими юнаками оленів і забрів далеко в ліс. Там і побачила його вперше німфа Ехо. Уражена надзвичайною красою юнака, вона подалася за ним назирі, криючись за деревами й кущами. Довго милувалася вона Нарцисом, і велике кохання спалахнуло в її серці. Та бідна Ехо не могла перша заговорити до нього, бо, тяжко покарана, уже не мала власної мови.

Колись Ехо була балакуча, завзята; вона найкраще за всіх уміла забалакати сувору Геру тоді, як Зевс веселився з її сестрами-німфами в лісі. Та врешті могутня богиня здогадалася про все й помстилась: вигадниця Ехо назавжди втратила власну мову й тільки повторювала слова, які чула від інших.

Довго гнався за оленем Нарцис, забрів геть у хащі й тільки тоді похопився, що інших мисливців не чути.

— Чи тут хто є? — крикнув він.

— Є! — радісно відгукнулася Ехо.

Став Нарцис, озирнувся, та нікого не побачив.

— То йди сюди! — крикнув він знову.

І причулося йому:

— Іди сюди!

Здивований Нарцис зажадав:

— Іди мершій до мене!

— Мершій до мене! — зовсім близько озвався дивний голос.

Ту ж мить Ехо, радісна, щаслива, вибігла з-за кущів і простягla до юнака білі ніжні руки. Та він зневажливо глянув на неї і гордо кинув:

— Дай мені спокій. Я ніколи не покохаю тебе.

Не оглядаючись, Нарцис швидко подався далі, а навздогін йому летіло:

— Кохаю тебе!

Нешасна, засоромлена Ехо сковалася перед зелених кущів. Не хотіла вона більше бачити ні своїх веселих сестер, лісових німф, ані самого Нарциса, хоча кохала його дедалі дужче.

Та жорстокий Нарцис образив своєю зневагою не тільки Ехо — багато німф і смертних дівчат його палко, але безнадійно кохали. Зневажені, вони здіймали до неба руки й просили:

— О могутня Афродіто, зроби так, щоб Нарцис теж зазнав нещасливого кохання!

Почула ці благання золота Афродіта. От тоді вона й покарала зухвальця.

Серед пралісу линув тихий ручай, чистий, прозорий, він наче сяяв і мінівся сріблом. Ніколи не ступали в нього ні свійська худоба, ні лісова

В. Ватерхаус.
Нарцис та Ехо.
1903 р.

звірина; ані гілка не падала з дерева, ні вітер не заносив листя чи пелюсток барвистих квітів, — ніщо не каламутило того чистого плеса. Понад ручаєм зеленіла трава, а густі дерева схилялися над ним, ховаючи від пекучого сонця.

Якось під час ловів Нарцис дістався того ручаю і, стомлений, спраглий, схилився напитися води. Раптом із сріблястого люстра на нього глянуло юне обличчя, таке дивно гарне, що Нарцисові аж серце завмерло. Побачив він і руки, що наче тяглися до нього, та коли надумав іх торкнутися, вода збріжилася, і все видиво зникло.

Вражений Нарцис уже не міг одійти від ручаю. Раз у раз юнак нахилявся до води, милувався тією дивовижною вродою, не розуміючи, що то він дивиться сам на себе, і страждав від не знаного досі кохання.

Ані голод, ані втома не могли відірвати юнака від ручаю. Мов прикутий до нього, Нарцис не зводив погляду з любого обличчя у воді, з юних уст, з променистих очей, що теж ніби милувалися nim.

— Хто ти? — питав Нарцис. — Кажи голосніше, я жодного слова не чую, тільки бачу, що ти щось говориш. Вийди з води, хай вона не роз'єднує нас. Не вийдеш? Чого ж ти тоді плачеш, як я? I знову простягаєш до мене руки?

Сльози затуманили Нарцисові очі, обличчя схудло, стало бліде й стражденне. Ніхто не впізнав би тепер у ньому того гордого, самовпевненого юнака, що жорстоко зневажав дівоче кохання. Ніхто не впізнав би, та впізнала його бідна Ехо. Знесилена з горя, ледве жива, добулася вона сюди, зачувши голос коханого, і причайлася за деревами.

Довго-довго дивився Нарцис у воду на зажурене гарне обличчя, марно намагався торкнутися його рукою, вустами. I раптом неймовірна думка сяйнула йому, наче блискавка:

— Я збагнув: ти — це я! Горе мені, я полюбив самого себе й тепер від кохання вмираю.

— Від кохання вмираю! — тихо озвалася Ехо.

Як тане вранішня щедра роса проти сонця, так танули сили в Нарциса. Ноги й руки його помліли, він тяжко зітхнув і поклав стомлену голову

на м'яку траву. Справдилися віщі слова сліпого Тіресія — надивившись на себе, Нарцис тихо помер. Заплакали тоді в лісі жалісливі німфи, і гірко вторувала їм Ехо.

Німфи схотіли поховати юнака й назбириали багато хмизу для жалобного вогнища. Та поки вони носили той хмиз, Нарцисове тіло десь зникло. А там, де він востаннє схилив свою гарну голову, виросла квітка із сніжно-білими пелюстками, і ту горду холодну квітку назвали нарцисом.

А нещасна Ехо подалася в похмурі, глибокі ущелини. Вона так тяжко страждала, що худла й худла, аж поки в ній зосталися самі кістки та голос. Згодом кістки перетворилися на каміння, а голос живе й досі. Він чуло відгукується на чужу мову, і тепер люди звуть той дивний голос луною.

(За переказом Катерини Гловачької)

Робота з текстом

1. Усно опишіть образ Нарциса.
2. Розкажіть про його ставлення до інших.
3. Як боги покарали Нарциса?
4. У чому, на вашу думку, полягає актуальність цього вічного образу для різних часів?

Творче завдання

Складіть 1–2 речення, у яких би слово *нарцис* було використано в переносному значенні.

Пігmalіон і Галатея

Коментарі

Згідно з міфом, *Пігmalіон* — скульптор, цар Кіпру. Він зробив із слонової кістки статую прекрасної дівчини й закохався в ній. На його благання Афродіта оживила статую, яка дісталася ім'я *Галатея* й стала дружиною митця. У переносному значенні ім'я *Пігmalіон* означає людина, закохана у свій витвір.

Колись на острові Кіпр був славетний митець Пігmalіон. Жив він самотньо, родини не мав і навіть не думав одружуватись, бо гордував жінками. Дізналася про це богиня кохання Афродіта, розгнівалася і надумала покарати зухвальця.

Єдиною втіхою Пігмаліоні було різьбярство. У довгі години ви-
снажливої праці він був справді щасливий. Якось — і, певне, на те бу-
ла воля богині! — уявся він різьбити із найкращого мармуру, яким
славився острів Парос¹, жіночу постать, таку гарну, що подібної й на
світі немає.

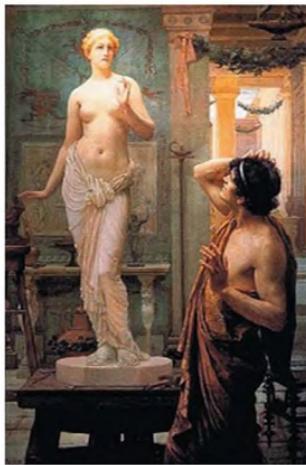
Пігмаліон працював натхненно, невтомно, забуваючи про все на сві-
ті. І з кожним днем, що далі він різьбив, що більше зрізав упевненою рукою
зайвих скалок із великої мармурової брили, то виразніший ставав об-
рис прекрасної жінки, наче сама богиня кохання виходила з білого мор-
ського шумовиння.

Нарешті сніжно-біла статуя готова. Якої дивної вроди в неї обличчя,
яке високе ясне чоло, які очі вимовні! Вона наче жива, здається, зараз
милі вуста всміхнуться ласково й принадно, а ніжні дівочі руки про-
стягнуться до нього, її творця.

Збентежено дивиться Пігмаліон на свій витвір, і серце йому завми-
рає від незнаного щастя. О, якби боги вселили в камінь людську душу!
Він так прагне цього, так мріє про неймовірне, що, коли обережно тор-
кається пальцями білого пароського мармуру, камінь наче не такий
холодний, як завжди. І різьбар уже сам не може збагнути — чи мармур
це, а чи живе тіло?

Митець промовляє ласкаві слова до статуї, обіймає її, цілує. «Як їй, мабуть, незатиш-
но!» — похоплюється він і вкриває коштовни-
ми шатами прекрасне тіло. Бліскучими само-
цвітами, коралями й стрічками прикрашає
він дівочу голівку, і шию, і руки, — і все їй
личить, усе тільки відтіняє її неземну вроду.

Чи йде куди Пігмаліон — щойно ступне
за поріг, як уже рветься душою назад. А по-
вертаючись, завжди приносить своїй красуні
дарунки, що їх полюбляють молоді дівчата, —
духмяні барвисті квіти, дрібні кольорові
мушлі та прозорі бурштинові кульки — скам'янілі слізози Фаетонових² сестер геліад.
Проте ніщо не могло зворушити статуї, вона
стояла мовчазна й нерухома, байдужа до
прикрас і дарунків.

E. Норман. Пігмаліон
і Галатея. 1886 р.

¹ Парос — один із Кікладських островів у складі Греції.

² Фаетон — син Геліоса й океаніди Клімени (варіант: мисливця Кефала та
богині світанку Еос).

Л. Пеше. Пігмаліон і Галатея. XVIII ст.

Настало свято Афродіти. Відзначали його по всій Елладі, а надто на Кіпрі, адже саме на його землю вперше колись ступила богиня кохання, вийшовши з морського шумовиння, тому й звуть її часто Кіпріда. По всьому острову запалили жертвовні вогні, замукали білі телиці з визолоченими рогами — їх дарували прекрасній богині. А як над жертвовником знявся священний дим, Пігмаліон почав палко молитись:

— О могутня Кіпрідо! Тобі все під владне на світі. То зроби так, щоб моєю дружиною стала...

Пігмаліон знітився, не насмілюючись просить сказати: «...та, що я вирізьбив із мармуру». Зітхнувши, він повів далі:

— Схожа на ту, що я вирізьбив із мармуру.

Проте богиня кохання, яка була незрима на святі, зрозуміла митця й дала йому доброзичливий знак: тричі на жертвовнику спалахнув вогонь, і яскраві омахи сяйнули до неба.

Мершій подався Пігмаліон додому, до своєї мармурової красуні. Схилившись її поцілувати, він раптом відчув, що ніжне личко тепле, теплі і руки, і плечі. Від його дотику твердий мармур м'якшав, як м'якає бджолиний віск під променями сонця.

Тоді зраділій, збентежений від щастя Пігмаліон скопив своє творіння в обійми й поцілував у теплі вуста. Статуя — ні, не статуя, а жива дівчина — зашарілася й підвела ясні очі.

Незабаром увесь Кіпр відсвяткував весілля Пігмаліона й Галатеї — так стали звати красуню. І, кажуть люди, першим гостем на тому весіллі була золота богиня Кіпріда.

(За переказом Катерини Гловачкої)

Робота з текстом

1. Яким у міфі змальовано образ митця Пігмаліона?
2. Як він працював над створенням нової статуй?
3. Чому богиня Афродіта оживила статую?
4. Визначте складники сюжету міфу: експозицію, зав'язку, розвиток дії, кульмінацію, розв'язку.

Сюжет про Пігмаліона та Галатею часто використовують у мистецтві. За мотивами цього грецького міфу створено літературні твори (Овідій, Б. Шбу та ін.), картини й скульптури (Ф. Бушé, Е. М. Фальконé, П. Пікаццо, О. Родéн та ін.). Знайдіть їх зображення в Інтернеті.

Орфей і Еврідіка

Коментарі

Міфологічний сюжет про *Орфея й Еврідіку* теж пов'язаний із темою мистецтва, що перемагає все на світі, навіть смерть. Син фракійського царя *Едгра* (за іншими міфами, син Аполлона) і *Калліопи* (музи співів, епічної поезії та науки) — славетний співець і поет Орфей міг зачаровувати своєю грою на арфі нетільки людей, ай звірів, дерева та скелі. Від його пісень заспокоювалося навіть розбурхане море. Згідно з грецькими міфами, Орфей брав участь у поході аргонавтів до Колхиди, допомагаючи їм своїм мистецтвом у скрутні хвилинні.

Коли його дружина, німфа Еврідіка, померла від укусу гадюки, Орфей спустився за нею до царства Аїда.

За однією з версій, володар царства померлих Аїд, захоплений грою і враженим коханням Орфея, погодився відпустити Еврідіку, але за умови, що Орфей не подивиться на дружину, поки не ввійде з нею до свого будинку. Орфей порушив заборону, озирнувся і — назавжди її втратив. Еврідіка перетворилася на тінь, яка згодом розтанула в темряві... Образ Орфея став утіленням високої майстерності митця, а стосунки Орфея й Еврідіки — символом віданого, вічного кохання.

Ф. Лейтон. Орфей і Еврідіка. 1864 р.

Робота з текстом

1. Який уплив спроявляло мистецтво Орфея на оточуючих?
2. Розкажіть про те, що трапилося з Еврідікою.
3. Як Орфей дістався до царства Аїда?
4. Шо герой там побачив?
5. Чому, на вашу думку, Орфей не зміг виконати пересторогу Аїда?

У світовому живописі до образів Орфея й Еврідіки зверталися Н. Пуссéн, П. П. Рубенс, Е. Делакруа, К. Корб та ін. У скульптурі безсмертну пару відтворив О. Роден, у музиці — К. Глюк, Ф. Ліст, Й. Гайдн та ін.

За допомогою Інтернету прослухайте уривок з опери австрійського композитора К. Глюка «Орфей і Еврідіка». Які почуття викликала у вас мелодія? Доберіть прикметники для характеристики мистецтва Орфея.

Творче завдання

Ім'я Орфей з грецької перекладається як *той, хто лікує світлом*. Створіть усну розповідь на тему «Що здатне «вилікувати» мистецтво?» (6–8 речень).

Деметра і Персефона

Коментарі

З давніх-давен греки шанували богиню родючості, хліборобства, шлюбу Деметру — дочку Кроноса та Реї, сестру й дружину Зевса. Її зображували з кошиком фруктів або колосками на голові. Згідно з міфом, вона навчила людей обробляти землю, користуватися її дарами, шедро дарувала людям достаток і мир.

Як і інші бессмертні боги, Деметра жила на Олімпі, але часто любила спускатися на землю, беручи із собою доньку Персефону (або, як її звали, Кόру). Однак Аїд, вражений красою Персефони, викрав її. Після марніх пошукув доньки Деметра довідалася про це від Аполлона (Геліоса). Розгнівавшись, вона залишила Олімп і позбавила землю родючості. Щоб заспокоїти Деметру, Зевс послав Гермеса в підземне царство за Персефону. Проте Аїд дав Персефоні гранатових зернят. З'ївши їх, вона не могла забути підземного царства. За величчю Зевса Персефона дів'ять місяців у році проводила в матері, а три місяці правила в царстві Аїда. Деметра відновила на землі родючість і повернулася на Олімп. Культ Деметри в Стародавній Греції був пов'язаний із землеробством, а також із родинним життям і вихованням дітей.

Робота з текстом

- Що уособлювала богиня Деметра? З якими сферами людського життя був пов'язаний її культ у Стародавній Греції?
- Чому Аїд викрав Персефону?
- У чому виявився гнів Деметри?
- Хто послав Гермеса врятувати Персефону?
- Чому Персефона не могла забути царство Аїда?
- Яке рішення прийняв Зевс?

Творче завдання

Створіть малюнки до вашого улюбленого грецького міфу. Перекажіть і прокоментуйте його.

Перевірте себе

- Розкрijте міфологічні уявлення давніх греків про будову світу, людство, природу.
- Назвіть провідні теми й мотиви грецьких міфів.
- Охарактеризуйте 1–2 міфологічні образи грецьких міфів.

Радимо прочитати

Кун М. Легенди і міфи Стародавньої Греції. — К., 2010.

Міфи Давньої Греції / Переказ Катерини Гловачької. — К., 1991; Тернопіль, 2010.

Півострів Індостан відокремлений горами від іншої частини континенту — Азії. Він омивається водами Індійського океану, Аравійського моря та Бенгальської затоки. Тут розміщена прекрасна й загадкова країна Індія, де приблизно в II тис. до н. е. виникли індійські міфи. У різні часи індійці поклонялися різним богам. Найважливішими для них були: *Брахма* — бог-отець, прабатько всього і всіх, один із трьох правителів Усесвіту, *Вішну* та *Шіва* — теж правителі Всесвіту разом із Брахмою. Крім того, дуже популярними були: *Індра* — бог грози та грому, *Варуна* — бог океану й володар заходу, *Вівасват* — бог сонця й прабатько смертних людей, *Агні* — бог вогню, *Кубера* — бог багатства, цар царів і володар півночі. Серед богів-жінок давні індійці шанували *Адіті* — матір світлих богів, *Дану* — матір могутніх велетнів, *Діті* — матір грізних демонів, *Калі* — богиню війни.

Як і в міфах інших країн, в індійській міфології були істоти, які чинили спротив богам, шкодили людям. Це змієподібні страховиська асури, демони та велетні. І хоча за походженням вони були старшими братами богів, проте потім стали їхніми запеклими ворогами, борючись за панування над світом.

Боротьба добра і зла, природні стихії та їх подолання, людське життя — традиційні теми індійських міфів.

Цікаво знати

Як виглядає бог Шива, який допомагає Брахмі та Вішну правити світом?

Статуї Шиви найчастіше мають чотири обличчя й стільки ж рук (або одне обличчя й чотири руки). На божественному чолі сяє третє око, що має могутню силу. Бог мусить усе бачити й усе встигати робити, адже він водночас і милосердний бог, і караючий.

Статуя Шиви в
Мурдешварі. XVI ст.

Творення світу

Коментарі

Як і в багатьох міфах інших народів, створення світу в індійській міфології пов'язане з верховним божеством — *Брахмою*, а його походження обумовлено чарівним предметом — першопочатком усього — *Золотим Яйцем* (за іншою версією, *Лотосом*).

Чотириликий Браhma. Скульптура. X ст. (Камбоджа)

Спочатку не було нічого: ні сонця, ні місяця, ні зірок. З темряви хаосу першою виникла вода, з неї — вогонь. Од великої сили тепла, що дав той вогонь, зародилося Золоте Яйце, яке плавало у водах безмежного океану, доки в ньому не виник Браhma. Він розбив те яйце, і воно розкололося на дві половини: верхня стала Небом, нижня — Землею, а між ними Браhma розмістив повітряний простір. І утверджив він землю серед вод. Так було створено світ.

Спочатку в Браhma з'явилося шестеро синів. Він породив їх силою своєї думки. А от сьомий син Дакша народився з великого пальця на правій нозі Браhma. З пальця на лівій нозі Браhma народилася донька Віріні. Дакша та Віріні побралися й мали багато дітей. Їхня найстарша донька, Діті, стала матір'ю грізних демонів. Друга донька, Дану, породила могутніх велетів. Третя, Адіті, народила дванадцятьо світлих синів — великих богів. Серед них наймогутнішими були бог океану Варуна, бог грози та грому Індра, бог сонця Вівасват. Та найславетнішим серед них став наймолодший син Адіті — Вішну, один із володарів світу. З давніх-давен Діті й Дану (їх називають асурами) були ворогами богів, синів Адіті. А боротьба між асурами та богами за владу над Усесвітом тривала багато століть, і не було її кінця...

(За переказом Ольги Бондарук)

Робота з текстом

1. Поділіть текст на частини, назвіть кожну з них.
2. Як у міфі пояснюється виникнення Браhma та його дітей?
3. У яких міфологічних образах розкрито однічну боротьбу добра і зла?

1. Назвіть казки та міфи народів світу, де з'являється образ яйця. Шо втілює цей образ в українській культурі?
2. Порівняйте індійську версію виникнення світу з відомими вам версіями інших народів (наприклад, у грецьких міфах).

Про створення ночі

Коментарі

У міфі йдеться про смерть чоловіка, якого звали **Яма**. Він був сином **Вівасвата** й уважався першим смертним чоловіком на землі, а після смерті став володарем царства смертних, богом смерті. У формі міфи давні індійці намагалися пояснити існування дня і ночі, життя і смерті, а також такого важливого для людей поняття, як час.

Коли Яма помер, його сестра й кохана дружина невтішно плакала, і не було меж її горю. Марно боги намагалися полегшити страждання Ямі. На всі вмовляння вона лише відповідала: «Але ж він помер тільки сьогодні!» А тоді не було ще ні дня, ні ночі, ніхто не вів відлік часу. Боги сказали: «Так, вона його ніколи не забуде. Ми створимо ніч!» І вони створили ніч. І ніч минула, і настав день. І Ямі забула померлого чоловіка. Тому кажуть: «Зміна дня і ночі приносить забуття горю».

(За переказом Ольги Бондарук)

Робота з текстом

1. Перекажіть сюжет міфи.
2. Які аспекти людського буття пояснюються в цьому міфі? Доведіть свою думку прикладами з тексту.

Порівняйте давньогрецьку й давньоіндійську версії міфів про створення дня і ночі.

Про потоп

Коментарі

У давнину Індія потерпала від різних природних стихій, під час яких люди боролися за виживання. Це знайшло відтворення в міфі про потоп. У цьому міфі людина дослухається до природи, а тому має шанс вижити. У міфологічній формі давні індійці утверджували, з одного боку, залежність людини від природи, а з іншого — здатність людини жити в злагоді з нею, відроджуватися разом із природою.

Мáну, син Вівасвата, оселився самітником на землі поблизу південних гір. Якось уранці, умиваючись, він побачив у воді маленьку рибку. Ураз рибка промовила:

— Допоможи мені вижити, і я врятую тебе.

— Від чого ти рятуватимеш мене? — запитав здивований Ману.

І тоді рибка сказала:

— Настане потоп для всіх живих істот. Від нього я тебе й урятую.

— Як же мені допомогти тобі вижити?

І рибка пояснила:

— Нам, рибам, доки ми невеликі на зрист, звідусіль загрожує смерть.

Одна риба поїдає іншу. Ти спочатку тримай мене в глечику, а коли я виросту, викопай ставок і пусті туди. Коли ж підросту ще більше, віднеси мене до моря, бо тоді смерть вже не загрожуватиме мені.

Ману так і зробив.

З часом рибка справді виросла й стала велетенською рибою з рогом на голові, а це, як відомо, одна з найбільших риб на землі. І Ману випустив її в море. На прощання риба сказала:

— У такому-то році буде потоп. Ти зроби корабель і чекай на мене. А коли потоп почнеться, зайди на корабель і я врятую тебе.

Того ж року, який назвала риба, Ману побудував корабель. Коли на землі почався потоп, риба припливла за Ману. Виконуючи її накази, Ману взяв із собою насіння найрізноманітніших рослин. Потім він прив'язав шнур до рога риби, і вона швидко потягла корабель уперед бурхливими водами океану.

Не стало видно землі, неможливо було визначити, де яка сторона світу; тільки вода оточувала їх з усіх боків. Люті вітри розгойдували корабель. Але риба все плывла та плывла вперед водяною пустелею й нарешті привела корабель Ману до найвишої гори Гімалаїв¹. Тут вона сказала:

— Я врятувала тебе. Прив'яжи корабель до дерева, але будь обережним, щоб вода не змила тебе. Ступай на землю поступово, як спадатиме вода.

Ману послухався поради риби. З тих часів те місце в північних горах називається «Спуск Ману». А потоп змив усіх живих істот. Один Ману залишився, щоб продовжити рід людський на землі.

(За переказом Ольги Бондарук)

Робота з текстом

1. Визначте складники сюжету міфу.
2. Як у міфі відображене життя природи?

¹ Гімалай (з давньої мови санскрит — «серце снігів») — найвищі гори на Землі, розташовані в Південній Азії між Тибетським нагір'ям на півночі й Іndo-Гангською рівнинною на півдні.

3. Якою постає в міфі людина?
4. Перекажіть міф, пояснюючи вчинки Ману.

Якщо ви читали Біблію, порівняйте біблійну історію про потоп із цим індійським міфом.

Про золоті часи

Коментарі

Як і в інших міфах різних народів, в індійській міфології закарбовані уявлення давніх людей про гармонію світу, мрія про щасливе життя. Це головна думка міфу про золоті часи.

Ті люди робили все, що заманеться, і були щасливі. Не було в них ні закону, ні беззаконня, і не було між цими людьми жодних відмінностей... Не було тоді розрізnenня за кастами та способом життя, не було змішання мов.

У своїх діях люди того часу не керувалися любов'ю чи ненавистю один до одного. Від народження вони були однаково гарними та довголітніми, не поділялися на вельможних і низьких, були щасливі й не сумували.

(Переклад Ярослава Веприняка)

Робота з текстом

1. Перекажіть міф близько до тексту.
2. У чому полягає ідея «щастя» згідно з міфом?
3. Чому, на вашу думку, у міфі використовуються форми множини, а не однини?

Порівняйте міф про золоті часи з уявленнями давніх греків про Олімп.

Перевірте себе

1. Розкрийте уявлення давніх індійців про створення світу, стосунки людини та природи.
2. Перекажіть індійський міф, що вам сподобався. Визначте в ньому провідну тему, ідею, мотиви.
3. Які теми й мотиви є подібними для грецьких та індійських міфів?

Радимо прочитати

Гаспаров М. Л. Занимательная Греция. Рассказы о древнегреческой культуре. — М., 2000.

Лагунова Т. Легенди, міфи, сказання. — Харків, 2004.

Міфи Давньої Індії / упор. і переказ С. Наливайка. — К., 1992.

ЄГИПЕТСЬКІ МІФИ

Єгипетська міфологія почала формуватися в IV тис. до н. е. Міфи давніх єгиптян були пов'язані з віруваннями людей. У кожній провінції вірили у своїх богів і по-різному пояснювали світ і все, що існує довкола. Так, в одній частині Стародавнього Єгипту люди вважали, що землю оточують і підтримують гори, населені богами й велетнями, а довкола них бігає сонячний осел, що тікає від змія — ночі. В інших землях світ уявляли великим кільцем океану, а води Нілу начебто впадають у нього. Існує чимало міфів, пов'язаних із Нілом, адже він визначав усе життя єгиптян.

Давні єгиптяни обожнювали тварин. Майже всіх богів вони зображували людьми з головами тварин або птахів. Бог-творець, за допомогою якого постав світ, постає в образі *Птаха* (він також був покровителем ремесел). В особливій пошані в єгиптян були бик (бог *Ānic*), корова (богиня *Icida*), баран (бог *Amón*), змія (бог *Ātum*), крокодил (бог *Cebék*), кішка (богиня *Bast*), левиця (богині *Téfnyt* і *Céhmet*), шакал (бог *Anjóbis*) та ін.

Найголовнішим був культ сонця, яке вважали творцем Усесвіту й богів. Богом сонця вважали спочатку *Atum*, а потім *Ra*. *Oscíris* був богом родючості й царем загробного світу, *Geb* — богом землі, *Shu* — богом повітря, сином *Ra*, *Tefnyt* — богинею вологи, донькою *Ra* й дружиною *Shu*.

Цікаво знати

У єгипетській міфології є кілька міфів про походження світу. Коли не було ні землі, ні неба, Усесвіт нагадував безмежний океан води. Цей водяний хаос мав ім'я *Hun*. Він і був батьком богів. З його глибин вийшли боги, які створили землю, небо, тварин і рослини. І першим серед них було сонце. Існує й інший міф про походження світу. Спочатку серед вод безмежного океану з'явився пагорб. І от якось на ньому розкрилася дивовижна квітка лотоса. У її пелюстках було сховане дитя, якому судилося стати богом на ім'я *Ra*. Від дитини йшло таке сліпуче сяйво, що Всесвіт, який досі перебував у пітьмі, освітився й ожив. Є ще один міф, згідно з яким сонце вийшло з яйця, яке зніс птах, що піднявся з водяного хаосу.

Ра та Апоп

Коментарі

У цьому міфі знайшли відтворення уявлення давніх єгиптян про існування дня і ночі, а також про одвічну боротьбу добра і зла. Силу світла уособлює *Ra*, а силу зла — змій *Anop*. Прийом антitezи увиразнює основну думку давньої оповідки, де присутній Ніл як традиційний образ єгипетської міфології.

Пітьма і зло породили велетенського змія, щоб, урешті-решт, запанувати над світом. То було небачене страховисько, могутнє та спритне. Понад усе змій, якого звали Апопом, не любив сонце. Чи може пітьма любити сонце? А змій був дитям пітьми...

Усі друзі сонця-Ра ставали ворогами Апопа. Змій так люто ненавидів бога Ра, що навіть при загадці про нього починав дрижати.

Глибоко під землею — житло жорстокого змія. Однак і туди проникають сонячні промені, бо щовечора, завершивши свій похід над землею, Ра спускається до підземного світу. Нікуди від нього не сковатися!

— Скрізь це ненависне сонце! Я мушу позбутися Ра! — не тямлячи себе від люті, вигукнув Апоп. — Тільки тоді, коли на землі не стане цього бога, пітьма і зло запанують над світом!

Відомо, що Ра кожного вечора мандрує водами підземного Нілу. А якщо випити воду підземної ріки? Тоді зухвалий Ра не зможе ніколи потрапити до царства пітьми... А там побачимо, що робити далі.

Апоп надимає черево й припадає до підземних вод. Він п'є довго, води в Нілі стає все менше та менше. От і все... Річище порожнє, за кілька хвилин воно зовсім висохне. Ра ніколи більше не потрапить під землю!

«Підступний змій думає, що коли він вип'є підземний Ніл, я не спускатимуся більше під землю... — розмірковував Ра. — Настав час покінчити з породженням пітьми і зла. Апоп повинен щезнути!»

І непереможний Ра вирушає на вирішальну битву зі змієм! Він — сонце, а сонцю півладний увесь світ.

Битва була довгою й жорстокою. Змій такий дужий і великий, що Ра ніяк не міг його скорити. Та богові замало вбити Апопа. Спочатку треба примусити його повернути підземні води.

Слава переможцеві! Слава великому Ра! Він здолав Апопа, притиснув його так, що той повернув підземний Ніл — випустив його зі свого бездонного черева! Тепер не варто вбивати змія, він переможений — нехай живе! Ра святкує перемогу! Ра — велиcodушний! Осяяній звітилою, бог сонця продовжує свою щоденну подорож...

Даремно Ра пожалів Апопа. Зло ніколи не скориться світлу. Змій знову випив підземний Ніл, коли Ра тільки-но піднявся над землею. Наступної ночі все повториться знову. Змій Апоп, що не змирився з поразкою, знову нападе на Ра, а сонячний бог ще раз доведе свою непереможність.

Щоночі в підземному світі відбувається битва між силами світла й пітьми. Ця битва шоразу незмінно закінчується перемогою світла.

(За переказом Ольги Бондарук)

Бог Ра.
IV ст. до н. е.

Робота з текстом

1. Перекажіть міф близько до тексту.
2. Визначте головну думку міфу.
3. Розкрийте прийом антитези на конкретних прикладах із тексту.
4. Які народні уявлення втілено в образі Ра?
5. Що уособлює собою Апоп?

Творче завдання

Намалюйте один з епізодів міфу, доберіть до нього цитату з тексту.

Як Тефнут покинула Єгипет

Коментарі

Єгипет розташований на північному сході Африки й частково Азії. Там завжди дуже спекотно. Денна температура в Єгипті сягає +50 °С. У давні часи тільки в долині Нілу вирувало життя. Єгиптяни обожнювали Ніл і придумали чимало міфів про те, як він наповнюється водою та як висихає. Один із них — міф про те, як *Тефнут*, богиня вологи, покинула Єгипет, і через те там настали лихі часи.

Ви знаєте, кого називали Сонячним Оком Ра? Це ім'я мала донька великого бога — богиня вологи Тефнут.

Якось вона посварилася з батьком, розсердилася на нього й вирішила покинути Єгипет... Богиня знайшла притулок у далеких краях.

Тефнут залишила Єгипет, а з нею пішла й волога із земель Верхнього та Нижнього Царств. На землю Єгипту впала страшна посуха.

Як урятувати світ од спраги та голоду? Як повернути Сонячне Око?

Довго роздумував Ра.

— Покличте бога повітря Шу та бога мудрості Тота! — наказав бог сонця своїм слугам.

Коли ці боги з'явилися перед батьком богів, він проказав:

— Шу, ти добре знаєш вдачу своєї сестри Тефнут. Подумай, що треба зробити, аби повернути її додому. Світ гине без життєдайної вологи! Ти, мудрий і розсудливий, Тоте, — звернувся Ра до бога мудрості, — може, знаєш, як умовити Тефнут повернутися? Я вірю в тебе... Рушайте в дорогу, діти мої! Постірайте! Від вас тепер залежить доля світу.

І Шу з Тотом вирушили в далеку путь.

— Ти думаєш, нам вдасться її вмовити? — запитав Тот.

— Я добре знаю свою сестру, вона дуже вперта. А коли розгнівана, то краще її не чіпати. Думаю, тут потрібна якась хитрість... — так відповів бог повітря.

— Давай обернемося якимись звірами, щоб вона нас не впізнала, — запропонував Тот. — Може, мавпами?.. Це спритні й хитрі тварини — у іх подобі ми обов'язково щось вигадаємо.

Шу охоче пристав на це. За мить замість двох богів дорогою йшли дві велики мавпи.

(...) Богиня Тефнут нудьгувала. Так далеко від дому, від близьких і звичних богів, з якими інколи можна було добре повеселитися. А пишні бенкети, які так часто влаштовували боги! Богиня вологи була такою самотньою...

— Ти сумуєш, красуне? — спітала велика мавпа, побачивши нарешті Тефнут. — Може, ти хочеш трохи розважитися?

Богиня підвела свої велики очі й здивовано глянула на непроханих гостей. Хто ці мавпи, що так зухвало розмовляють із нею?

— Ми можемо заспівати або затанцювати, — проказала друга мавпа. — Шкода, що така чарівна жінка нудьгує на самоті.

— Що ж, розважте мене, якщо справді хочете, — усміхнулася Тефнут. — За це я смачно нагодую вас.

(...) Мавпи зачарували богиню своїми танцями й співами. Вони були великими артистами. Тефнут сміялася й тішилася, мов дитина.

— Ще, ще! — гукала вона. — Це чудово! Я винагороджу вас посправжньому!

Та раптом одна з мавп зупинилася і сказала:

— Не гнівайся на нас, красуне! Ми охоче залишилися б з тобою довше, але саме сьогодні в богів великий бенкет, на який запрошено всіх співаків і танцюристів. Ми поспішаємо туди!

— У богів — великий бенкет? — запитала здивована Тефнут. — З якої нагоди?

— Бог Ра, здається, збирається одружити когось із своїх літей, — відказали мавпи.

— Весілля? — ще більше здивувалася Тефнут. — І це весілля святкуватимуть без мене?

— Якщо хочеш, ходи з нами, красуне, — сказала мавпа, яка насправді була Шу. — Повеселишся з усіма.

Недовго думала богиня. Умить зібралася й рушила з мавпами до Єгипту.

Сонячне Око Ра повернулося! Теплий дош заливає спраглу землю, наповнює висохлі річища життєдайною вологовою. Сонце-Ра, умите свіжим дощем, сяє як ніколи!

— Чиє весілля ти збираєшся справляти, батьку? — нетерпляче спітала трохи присоромлена Тефнут.

— Весілля? — Ра здивувався.

Єгипетські боги. Фреска.

XIV–XI ст. до н. е.

чило розуму, аби повернути тебе, сподіваюсь, він зуміє утримати тебе й надалі.

Ці слова найбільше вразили Шу. Такого він ніяк не сподівався! Але розгублений бог мовчав. Годі було відмовлятися від дружини-красуні Тефнут.

Усі боги кинулися вітати молоду пару.

Відтепер щороку єгиптяни відзначають свято — день весілля Шу й Тефнут. Цей день ще називають «днем виноградної лози та повноводдя Нілу». Шлюб великих богів став символом родючості та врожаю.

Слава великій Тефнут і великому Шу, які побралися весною, щоб люди на землі жили щасливіше!

(За переказом Ольги Бондарук)

Робота з текстом

1. Чому Тефнут розгнівалася?
2. Як позначилася на землях Єгипту відсутність богині вологи?
3. Який план порятунку країни придумав Ра?
4. Які тварини згадуються в міфі? З якими богами вони пов'язані?
5. Як Шу й Тот повернули Тефнут? Перекажіть цей епізод.
6. Визначте складники сюжету міфу.
7. Чи є аллегорія в цьому міфі? Обґрунтуйте свою думку.

Перевірте себе

1. Розкрийте специфіку єгипетської міфології на прикладі одного з міфів, який ви прочитали.
2. Охарактеризуйте один із міфологічних образів єгипетської міфології.

Радимо прочитати

Міфи народів світу / Автор-упорядник Ольга Бондарук. — К., 1997.

МУДРІСТЬ БАЙКИ

Езоп

Іван Крилов

БАЙКА ЯК ЛІТЕРАТУРНИЙ ЖАНР

Байка — це відповідь на запитання, поставлені перед людиною самим життям.

Олександр Потебня

У міфах наші пращури втілювали свої уявлення про створення й будову світу. А як людині жити, якими моральними нормами керуватися — цього навчали казки, прислів'я, приказки та байки, які теж мають повчальний зміст.

Байка як жанр літератури спирається на традиції фольклору. У ній поєдналися ознаки казки про тварин і прислів'я. Персонажам, які прийшли в байку з усної народної творчості, притаманні усталені риси характеру та поведінки. Лисиця завжди хитрує, лев прагне влади, заєць усього боиться, віслук постійно пошивається в дурні. Ключовою ознакою байки, як і народних казок про тварин, є **алегорія** — перенесення людських якостей і стосунків, загальних уявлень про них на конкретні образи (тварин, рослини, людей, предмети). Алегорія є способом інакомовлення, тобто коли мовиться про одне, а на увазі мається зовсім інше. Наприклад, образ вовка дає можливість байкарів викрити жорстокість, а потім показати несправедливість і беззаконня, до яких призводять ці якості. Алегоричні персонажі тварин відзеркалюють світ людей, їхні стосунки, уявлення про чесноти та вади.

Найчастіше в байках розкриваються моральні хвороби людського суспільства: знущання сильних над слабкими, прагнення до багатства будь-якою ціною, жорстокість, надмірна довірливість, брехливість, свавілля, несправедливість та ін. Викриваючи вади, байкарі водночас уславлюють високі моральні якості людини, які завжди ціну-

Е. Грізет. Езоп і півень.
1875 р.

валися в народі й оспіувались у творах усної народної творчості: чесність, доброта, працьовитість, скромність, природний розум тощо.

У побудові байки визначають дві основні частини: **розвідь** (про якусь ситуацію чи епізод) і **мораль**¹ — висновок, який утілює ідею байки та її повчальний зміст. Мораль може міститися як на початку байки (зачин), так і наприкінці твору (кінцівка). Мораль (у вигляді влучного висловлювання) містить глибоке узагальнення, яке може бути дотримане у різних життєвих ситуаціях, нерідко стаючи **крилатим висловом**. Моральні висновки байки мають на меті практичне застосування — указати на недоліки, висміяти вади або негативні явища, попередити людину, підказати розумне рішення.

У байці немає розгалуженого сюжету, розлогих описів, великої кількості персонажів. У цьому жанрі на прикладі простої ситуації та 1–2 (рідше 3–4) персонажів розкривається певна проблема, що стосується людської поведінки, характеру або явища життя.

Байка (з давньоруськ. *баять, басти*, тобто говорити, розповідати) — короткий віршований або прозовий літературний твір повчального змісту, у якому діють алегоричні персонажі, що уособлюють риси людських характерів, чесноти й вади, явища життя.

Характерні ознаки байки:

- невеликий обсяг;
- алегоричність персонажів;
- прихованій зміст (інакомовність);
- повчальний характер;
- висміювання недоліків людини та вад суспільства;
- утілення уявлень про моральні принципи життя та поведінки;
- чітка будова (розвідь і мораль);
- відкрита присутність автора;
- наявність дотепних і влучних висловів, що нерідко стають приказками та прислів'ями.

Перевірте себе

1. Дайте визначення байки.
2. З яких частин вона складається?
3. Назвіть характерні ознаки байки.
4. Шо поєднує казку про тварин і байку?
5. Чим вони відрізняються?

¹ *Мораль* — система норм і оцінок, що регулюють поведінку людей у суспільстві; повчальний висновок байки.

I. Семенов. Ілюстрація до байки І. Крілова «Парнас»

ЕЗОП

Близько VI ст. до н. е.

Ніхто не може вбити в собі зло, коли не втамить спершу, що таке те зло, а що добро...

Григорій Сковорода

Першим автором байок у світовій літературі вважають Езопа — давньогрецького мудреця та письменника. Про нього залишилося небагато достовірних відомостей. Припускають, що він жив у VI ст. до н. е. на грецькому острові *Самос*, був рабом і мав велими непривабливу зовнішність. Проте тягар неволі й фізичні вади не тільки його не зламали, а загострили розум, загартували волю й розвинули письменницький талант.

Саме Езопові належать перші алгоритичні розповіді про голодного вовка й хитру лисицю, хвалькуватого павича та довірливу ворону, які почали називати *байками*. За образами тварин, рослин, речей у байках письменника, як і в народних казках, були приховані ситуації з життя людей. Рабське становище спонукало його говорити про несправедливість сильних і про беззахисність слабких, про людські недоліки й вади, але не відкрито, а за допомогою алгорітій і натяків, тобто інакомовно. У подальшому таку інакомовну розповідь почали називати *езоповою мовою*.

Е. Грізет. Ілюстрація до байки Езопа «Лисиця». 1875 р.

Збереглося чимало легенд про Езопа. Одна з них про те, як він здобув волю. Коли мешканці Самоса звернулися до письменника за порадою, він відповів, що не годиться рабу щось радити вільним громадянам. Тоді громада вирішила звільнити митця з рабства. За отриману свободу Езоп гідно віддячив — уставив історію міста в безсмертних байках.

За легендою, Езоп жив довго. Він начебто служив радником у царя Креза, побував у вавилонського та єгипетського царів. Езоп загинув у давньогрецькому місті Дельфах від рук підступних жерців, які звинуватили його в крадіжці. За законами того часу крадія повинні були скинути зі скелі: так у той час страчували тільки вільних людей, а життя раба можна було викупити за гроши. Езоп не погодився жити в рабському нашийнику й обрав смерть вільної людини.

Байки Езопа зібрали й записали лише через три століття після його смерті. До того часу їх передавали усно. Байки давньогрецького мудреця були найпопулярнішими творами античного світу.

Сюжети, образи й мотиви Езопа знайшли подальший розвиток у творах французького байкаря Жана де Лафонтена, російського письменника Івана Крилова, українських байкарів Петра Гулака-Артемовського, Євгена Гребінки, Леоніда Глібова та ін.

Езпова мѣва — художня мова, де думка не висловлена прямо, а зашифрована в алгоріях і натяках.

Лисиця і виноград

Молода Лисиця побачила, що з виноградної лози звисають грона, і захотіла дістати їх, але не змогла. Відходячи, сказала сама до себе: «Вони кислі!»

Так і в людей буває. Коли хто неспроможний досягти чогось, посилається на обставини.

(Переклад Андрія Білецького)

Робота з текстом

1. Визначте складники будови байки Езопа.
2. Прочитайте й поясніть мораль байки.
3. Про які людські якості йдеться у творі?
4. У яких життєвих ситуаціях можна використати мораль байки «Лисиця і виноград» або слова Лисиці?

Вовк і Ягня

Вовк побачив, що Ягня п'є воду з річки, і хотів знайти якийсь слушний привід, щоб його з'сти. Отже, хоча він і стояв вище за течією, але почав обвинувачувати Ягня, що воно каламутить йому воду й не дає пити. Ягня відповіло, що воно п'є, торкаючись води тільки краєчками губ, і що, зрештою, воно, стоячи внизу, не може йому каламутити воду. Тоді Вовк зауважив: «Минулого року ти зневажило мого батька». — «Мене тоді ще й на світі не було», — відповіло Ягня.

Але Вовк сказав йому: «Хоч би як ти виправдовувалось, я все одно тебе з'їм».

E. Грізет. Ілюстрація до байки Езопа «Вовк і Ягня». 1875 р.

Байка доводить, що навіть справедливий захист не має сили для тих, хто заповзявся чинити кривду.

(Переклад Юрія Мушака)

Роздивіться репродукції французького художника Ернста Грізета на сюжет байки Езопа. Поміркуйте, як митець за допомогою засобів мистецтва живопису відтворив образи і мораль байки.

Робота з текстом

1. Які людські чи суспільні вади засуджуються в байці?
2. З якою метою байкар увів до твору діалог?
3. Розкрийте позицію автора у творі.

Пригадайте народні казки про тварин (зарубіжні або українські), у яких є подібний сюжет — зустріч сильного зі слабким.

Крук і Лисиця

Крук украв шматок м'яса й сів на якесь дерево. Це побачила Лисиця й захотіла відібрати м'ясо. Вона стала перед Круком і почала вихвати його велич і красу, кажучи, що йому найбільше з усіх годилося б царювати над птахами, і це сталося б напевно, коли б він мав голос. Крук хотів похвалитися, що в нього є голос, закрякав і випустив м'ясо. Лисиця підбігла, ухопила м'ясо й сказала: «О Круче, коли б ти мав також розум, тобі більше не бракувало б нічого, щоб стати царем».

Ця байка стосується нерозумної людини.

(Переклад Юрія Мушака)

Робота з текстом

1. Поясніть, у чому полягає хитрість Лисиці й нерозумність Крука.
2. Які людські недоліки втілює алгоритичний образ Крука?
3. Розкрийте мораль байки.
4. У яких життєвих ситуаціях можна використати мораль байки?

Коментарі

Письменники, які брали сюжети з творів Езопа, змінювали персонажів і деталі, але залишали незмінними алгоритичний зміст і мораль байки. Так, римський байкар Федр замість шматка м'яса дав Крукові сир, який залишився незмінним у байках Ж. де Лафонтена та І. Крилова. Російські й українські байкарі замінили Крука на Гаву (Ворону), утіливши в ній такі людські риси, як нерозумність і неуважність. Фразеологізм зловити гаву (рос. проворонить)

тісно пов'язаний з образом цього птаха. Український байкар Леонід Глібов назвав свою байку на відомий сюжет теж «Гава і Лисиця».

Літаючи по дворах, Гава
Шматок ковбаски добула;
Хоч кажуть, що вона дурна роззыва,
А до крадіжки здатная була...

Мурашки і Цикада

Мурашки взимку сушили на сонці вогке збіжжя, коли до них підійшла голодна Цикада й попросила, щоб їй дали їсти. Тоді вони спітили її, чому вона не заготувала собі харчів улітку, а вона їм: «Мені все було ніколи, я співала».

На це Мурашки, сміючись, відповіли: «Якщо ти співала улітку, то потанцюй узимку».

Не слід зневажати нічого, щоб згодом не довелося шкодувати.

(Переклад Андрія Білецького)

Робота з текстом

1. Утіленням яких людських якостей є алгоритичні образи Цикади та Мурашок?
2. Поясніть, чому Мурашки засміялися на відповідь Цикади.
3. Чого навчає ця байка?
4. Перекажіть байку близько до тексту.

Сюжети Езопових творів використовували байкарі всього світу. Українські письменники, як і давньогрецький байкар, викривали людські й суспільні вади, прославляли моральні чесноти. На традиції Езопа спиралися Г. Сковорода, П. Гулак-Артемовський, Є. Гребінка, Л. Глібов. Використовуючи Езопові сюжети й образи, українські митці додавали їм виразного національного колориту. Так, Г. Сковорода називав мораль байки силою, підкреслюючи її значення для змінення душевних сил людини.

Перевірте себе

1. Які відомості з життя Езопа ви запам'ятали?
2. Поясніть вислів *езопова мова*.
3. Розкажіть про 1–2 сюжети творів Езопа.
4. Які людські й суспільні вади засуджує байкар у своїх творах?
5. Які чесноти уславлює?

Радимо прочитати

Езопові байки / Переказ П. Цімікалі. – К., 1990.

Іван КРИЛОВ

1769–1844

Тварини мої за мене говорять.

Іван Крилов

Іван Андрійович Крилов народився в м. Москві в сім'ї бідного армійського офіцера. Після смерті батька родина довго жила в злиднях. Хлопцеві не довелося систематично навчатися в школі, але він багато читав, самостійно вивчив французьку, італійську, грецьку мови, математику, а також навчився грати на скрипці.

Мати, домагаючись призначення пенсії синам, переїхала до Санкт-Петербурга. Там І. Крилов улаштувався на службу до Імператорської публічної бібліотеки, де працював майже 30 років. Після смерті матері все життя опікувався долею молодшого брата, сплачував за його навчання, допомагав із роботою.

Івана Крилова ще з юності вабила література. Спочатку пробував свої сили як драматург, писав сатиричні п'єси для театру, але успіху ці твори не мали. Згодом вирішив видавати літературні журнали. Однак справжнє визнання й всенародну любов йому принесли байки. Протягом життя написав майже 200 творів, які перекладено багатьма мовами світу. Найдівомішими серед них є «Бабка і Муравель» (рос. «Стрекоза и Муравей»), «Квартет¹» (рос. «Квартет»), «Вовк і Ягня» (рос. «Волк и Ягнёнок»).

Перші байки І. Крилов написав, наслідуючи Езопа й тексти французького байкаря Жана де Лафонтена.

Митець використовував багатства живої народної мови — прислів'я, приказки, порівняння, звороти, епітети, вигуки. Відомі історії з хитрою лисицею, підступним вовком, працьовитими мурахами набули в байках І. Крилова національного колориту, а традиційні персонажі стали яскравими характерами.

Письменник значно оновив жанр байки. Якщо Езопові твори були напрочуд лаконічними й прозовими, то байки І. Крилова, написані

С. Ашурев. Ілюстрація до байки І. Крилова «Квартет». 1984 р.

¹ Квартет — музичний або вокальний ансамбль із чотирьох виконавців.

віршованою мовою, увібрали (крім ознак казки про тварин і прислів'я) ознаки оповідання зі стислими характеристиками персонажів та елементами описів. У багатьох його байках мораль виголошує не автор, а один з алегоричних персонажів.

На схилі літ І. Крилов здобув визнання серед співвітчизників. Після смерті митця (1844) у м. Санкт-Петербургі, у Літньому саду, на народні кошти письменникові поставили пам'ятник, де байкаря зображеного в оточенні його персонажів. На байках І. Крилова вчаться читати все нові й нові покоління дітей.

Квартет (1811)

Вигадниша Мартишка,
Осел,
Козел
Та клишоногий Мишка
Затіяли Квартет загратъ.
Дві скрипки, ноти, бас і альт дістали
Й під липу в лузі посидали,
Щоб світ мистецтвом чаrudувать.
Ударили в смички — ладу ж дарма шукать!
«Стій, братця, стій! — кричить їм Мавпа. — Постривайте!
Хіба заграєм так? Інакше посидайте.
Ти з басом, Мишечко, сідай проти альта,
Я, прима, сяду проти втори;
Тоді вже піде музика не та:
У танець підуть ліс і гори!»

Ф. Рюйє. Ілюстрації до байки І. Крилова «Квартет». 2011 р.

Знов сіли, почали Квартет;
А діло все не йде вперед.
«Стривайте ж, я знайшов секрет, —
Кричить Осел, — усе в нас піде ладом,
Як поряд сядем».
Послухали Осла, поважно сіли вряд;
А все-таки Квартет не йде на лад.
Ще гірше, ніж раніш, пішли між ними чвари
І свари,
Кому і як сідатъ.
Припало Солов'ю якраз там пролітать,
До нього всі вдалися, як до свого спасіння:
«Будь ласка, — мовили, — та ж наберись терпіння,
Допоможи Квартет улаштуватъ,
І ноти, й інструмент зуміли ми дістать,
Скажи лищ, як сідатъ!»
«Щоб бути музикою, потрібне тут уміння
Та трохи тонших би ушей, —
Їм одмовляє Соловей, —
Тож, як сідати — сварки марні,
Бо з вас музикі незугарні!».

(Переклад Федора Скляра)

Коментарі

Слово *квартет* у байці І. Крилова вживается не тільки в прямому значенні, але і як метафора творчої людської діяльності, що потребує високої майстерності й злагодженості.

Робота з текстом

- Назвіть алгоритичних персонажів байки. Які риси людей вони втілюють?
- Чому в персонажів не вийшов справжній квартет?
- Які моменти байки вам видалися особливо смішними? Чому?
- Знайдіть слова та вислови, які автор уживає з насмішкою (відкритою або прихованою).
- Назвіть розмовні слова та вислови, що створюють ефект живого діалогу (полілогу).
- Які людські вади висміюються в байці?
- Яку роль відіграє Соловей у байці? Чию позицію він утілює?

Для обговорення

Шо, на вашу думку, потрібно для того, щоб досягти успішних результатів у колективній творчій справі?

Творче завдання

Підготуйте виразне читання байки в особах.

Краса слова

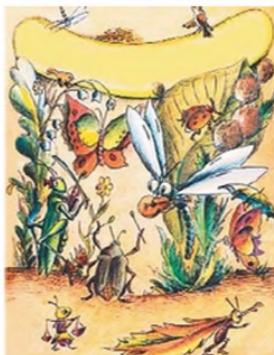
Іван Крилов майстерно володіє засобами мови. Кожен з його персонажів має власні інтонації, неповторний характер, що виявляється в діалогах. Крім того, письменник поєднав у байці «Квартет» лексику зі сфери мистецтва (класичної музики) з розмовними словами й висловами. Це створює комічний ефект, а також підкреслює невідповідність задуму учасників квартету їхнім можливостям і вмінням.

- Знайдіть ці слова та вислови: а) зі сфери мистецтва; б) з розмовної сфери.

Бабка і Муравель (1808)

Жвава Бабка-Стрибунець
 Красне літо проспівала;
 Озирнулась... Ба! Навала —
 Від зими вже вихорець.
 Помертвіло, голо в полі,
 Вже нема квітної волі,
 Як під листом будь-яким
 Був готовий стіл і дім.
 Все пройшло: зима холодна
 Скруту й голод приведе;
 Бабці вже співати зле:
 В розум це ж кому спаде,
 Шоб співати, як голодна!
 Вбита горем і сумна,
 Йде до Муравля вона:
 «Не покинь мене, кум милій!
 Дай мені набратись сили —
 Й до весни лиш, любий мій,
 Прогодуй і обігрій!»
 «Кумцю, чудно щось тоді-то:
 Чи ти працювала в літо?» —
 Муравель її спитав.
 «Чи ж до того, кумцю, було!

C. Аушров. Ілюстрація
до байки І. Крилова
«Бабка і Муравель».
1984 р.

В моріжках м'яких у нас
Пустоші, пісні всячас,
Так що й голову забула». —
«А, так ти...» — «Я без біди
Літо ціле проспівала». —
«Проспівала? Добре дбала —
Та вже й потанцюй піді!»

(Переклад Анатолія Присяжнюка)

Робота з текстом

1. Пригадайте байку Езопа, що має подібний сюжет. Поміркуйте, чому І. Крилов в змінив герой байки Цикаду — на Бабку (рос. Стрекозу), Мурашок — на Муравля (рос. Муравъя).
2. Назвіть вади та чесноти, які протиставлені у творі за допомогою антитези.
3. Знайдіть у творі крилаті вислови. Поясніть їх.
4. Назвіть епітети та метафори, використані у творі. Поміркуйте, з якою метою іх використав байкар.
5. Визначте позицію автора. На чиєму він боці?

Творче завдання

1. Висловіть власну оцінку кожного з персонажів байки.
2. Підготуйте виразне читання байки в осobaх (мовою оригіналу або в перекладі).

За допомогою Інтернету подивітьсяся мультиплікаційні версії байки «Бабка і Муравель», які були зроблені в Росії (1961 р., 2008 р. та ін.), і висловіть власне ставлення до них.

Вовк і Ягня (1808)

У сильних винен завжди, хто слабкий;
В історії є прикладів чимало;
    Та ми історії ніколи не писали;
Але те ж саме кажуть нам байки.

Ягня в спекотний день прийшло води напитись;
І треба ж лихові такому приключитись —
    Тут Вовк голодний біг, шукав обід.
Побачив він Ягня, задумав поживитись;
При цьому зберегти законний вид.
Кричить йому: «Ти як посміло

Мое тут каламутити пиво
 Своїм нечистим рилом?
 За це нахабство, далебі,
 Зірву я голову тобі!» —
 «Коли світлійший Вовк дозволить пояснити,
 Насмілюсь я сказати: я воду не бруднив,
 Від Світlostі Його я значно нижче пив,
 І Світlostі пиво не міг я сколотити:
 Це зрозуміти Вас прошу». —
 «Виходить я брешу?!

Негідник! Чи було нахабство більше в світі!
 Пригадую: ти тут мені в позаминулім літі
 Нагрубіянив, чим образив дуже:
 Я не забув цього, мій друже!» —
 «Помилуйте, мені лише рік від роду», —
 Ягнятко каже. — «То це був твій брат». —
 «Нема братів у мене». — «То це кум чи сват.
 Чи хтось ішੇ із вашої породи.
 І ви самі, і ваши пси, і пастухи —
 Усі мені ви завдаєте шкоди
 І кривдите, як тільки є нагода;
 А ти відповіси за їх гріхи». —
 «У чому ж винен я?!» — «У всьому чисто!
 Доволі розбирать вину твою, щеня!
 Ти винен вже тому, що дуже хочу йти», —
 Сказав — і в темний ліс він поволік Ягня.

(Переклад Надії Кир'ян)

Ф. Рюйті. Ілюстрації до байки І. Крилова «Вовк і Ягня». 2011 р.

Робота з текстом

1. Визначте подібність і відмінності байки І. Крилова й одноіменного твору Езопа.
2. Які риси І. Крилов додав характерам персонажів?
3. Як змінювалися настрій і поведінка кожного з них? Які слова та вислови це розкривають?

- Прочитайте звертання Бовка до Ягњяти. Про що свідчить така форма звертання?
- Як автор ставиться до своїх героїв?
- Як ви зрозуміли мораль байки?

Роздивіться ілюстрації до байки «Вовк і Ягњя». Визначте, які моменти сюжету відображені художником. Які настрої та почуття втілено в ілюстраціях?

Ознайомтеся з таблицею. Доповніть її прикладами з прочитаних текстів.

Відмінності байок Езопа та І. Крилова

Байки Езопа	Байки І. Крилова
Прозова форма.	Віршована форма.
Характери персонажів прості, однозначні.	Ускладнення характерів персонажів, які можуть змінюватися протягом часу.
Описи відсутні.	Наявність невеликих описів (природи, місця дії, портретів).
Діалоги стислі, лаконічні.	Діалоги розгорнуті, вони можуть переходити в політог.
У художній мові використовуються традиційні засоби інакомовлення — алегорії, натяки.	Крім традиційних засобів інакомовлення (алегорій, натяків), використовуються авторські засоби художньої виразності (епітети, метафори, крилаті вислови), а також жива народна мова.

Іван Крилов бував в Україні. Його захоплювали українські краєвиди, народні пісні, історія козацтва. Ше за життя байкаря його творчість високо оцінили Т. Шевченко, Є. Гребінка. Байки письменника добре знали І. Франко, М. Старицький, Л. Глібов. Твори І. Крилова українською мовою перекладали П. Тичина, М. Рильський, М. Терещенко, А. Присяжнюк, Н. Кир'ян, Г. Манів та ін.

Перевірте себе

- Що нового до жанру байки додав І. Крилов?
- Перекажіть близько до тексту одну з байок І. Крилова, розкрийте її провідну тему, ідею, охарактеризуйте образи персонажів.
- Шо висміюється в байках митця?
- Які крилаті вислови з байок І. Крилова ви запам'ятали? Поясніть їх значення.

Радимо прочитати

Большая книга басен. 100 великих истин. — М., 2001.
Крилов І. А. Байки. — К., 2012.

ПРИГОДИ *i* ФАНТАСТИКА

Жуль Верн

Роберт Льюїс Стівенсон

Чарльз Діккенс

Микола Гоголь

ПРИГОДНИЦЬКИЙ РОМАН

Люди завжди прагнули до мандрівок і пригод, до відкриття невідомих земель і прихованих таємниць. Усе це знайшло відтворення в жанрі пригодницького роману, що є одним із найдавніших у літературі. В його основу покладено незвичайні пригоди персонажів, що розгортаються протягом тривалого часу. Події відбуваються у світі, сповненому випробувань і стихій. Тому сюжет є стрімким і непередбачуваним, а повороти дії — раптовими. Герої нерідко опиняються у умовах екзотичної природи, доля заносить їх на безлюдні острови, далекі країни й навіть на інші континенти. Серед персонажів пригодницьких романів можна зустріти як звичайних людей, які перебувають у незвичайних обставинах, так і людей не зовсім звичайних (піратів, відлюдників, дикунів тощо). Головним героям пригодницьких романів доводиться постійно стикатися зі злом і труднощами, шукати вихід із скрутних ситуацій і робити складний вибір — моральний чи життєвий. А від цього вибору залежать долі інших людей. Тому герої пригодницьких творів мусять узяти на себе відповідальність за тих, хто поруч.

У пригодницькому романі виявляються деякі риси чарівної казки: боротьба добра і зла, поділ персонажів на позитивних і негативних, далека мандрівка, таємничі предмети, що мають якийсь особливий зміст.

Ю. Шейніс. Ілюстрація до роману Д. Дефо «Робінзон Крузо». 2003 р.

Разом із тим у пригодницьких романах знаходимо відлуння окремих історичних фактів і реальних подій. Романісти намагаються переконати читачів у достовірності того, про що йдеться, тому вдаються до детальних описів, свідчень і документів.

Пригодницькі романі захоплюють читачів не тільки сюжетом, а ще й характерами персонажів, які прописані глибоко й психологічно достовірно. Автори немовби випробовують людину не тільки на її фізичну міць, а й на духовність. Тому нам цікаво, як будуть діяти ті чи ті герої в складних обставинах. І як ми радіємо за тих, хто завжді йде вперед, не схиляється перед труднощами, допомагає слабким і безсилим! Герої пригодницьких романів — Дік Сенд, Філеас Фог і Паспарту, капітан Грант і його діти, Гаттерас, Немо, Джим Гокінс, Робінзон Крузо й багато інших назавжди з нами! Вони вчать нас не тільки сміливості й мужності, а й людяності, вірності, відданості своєї меті!

Майстрами пригодницького роману вважають Жуля Вéрна, Рóберта Льюїса Стíвенсона, Даніеля Дефó, Олександра Белéєва та інших письменників.

Пригодницький роман — великий за обсягом прозовий твір, дія якого відбувається довкола розкриття характерів кількох персонажів, що формуються під час надзвичайних обставин і пригод.

Ознаки пригодницького роману:

- зображення численних пригод персонажів;
- стрімкий розвиток сюжету й поєднання кількох гостросюжетних ліній;
- мотиви випробування, переслідування, розгадування;
- характери персонажів подано в розвитку, вони змінюються внаслідок пережитих пригод;
- наявність численних таємниць, загадок, дивних обставин;
- місце дії — світ далікіх країн, екзотичної природи, стихій тощо;
- поєднання різних типів оповіді (від імені автора й персонажів, описи, діалоги, монологи тощо).

Композиція (з латин. *compositio* — складання, поєднання, створення) — побудова твору, доцільне поєднання всіх його компонентів у художню цілісність. Іншими словами, це взаємозв'язок і взаємодія різних складників твору (персонажів, частин сюжету, описів, форм оповіді тощо), що визначається задумом письменника, особливостями створеного ним художнього світу, тематикою та ідеями твору.

Перевірте себе

1. Назвіть характерні ознаки пригодницького роману.
2. Які герої діють у пригодницькому романі?
3. Які пригодницькі романі ви читали? Розкажіть про них.

Жуль ВЕРН

1828–1905

Усе, що людина здатна уявити, можна втілити в життя!

Жуль Верн

Французький письменник Жуль Верн передбачив чимало наукових відкриттів людства й визначив наперед розвиток *пригодницького роману* й *наукової фантастики*. Його сучасники сприймали те, про що він писав у своїх романах, як щось дивовижне та нездійснене. Однак ще задовго до того, як люди піднялися в небо, Ж. Верн віщував опанування небесного простору на повітряних кулях, гелікоптерах і ракетах. Він описував запуск штучних супутників Землі, міжпланетні подорожі, мандри в глибинах океанів за допомогою спеціальних апаратів. Як не дивно, більшість з його неймовірних припущенень збулися! І все це було не лише результатом його творчої уяви, а й щоденної копіткої праці, вивчення розвитку науки та сміливості його творчої думки!

Жуль Габріель Верн народився 8 лютого 1828 р. на острові *Фейдо в м. Нанті*, що знаходиться на березі найбільшої річки Франції — Луари. Зростав у самому центрі морського порту, який у дитинстві викликав у нього захоплення й потяг до мандрів. Батько майбутнього письменника, П'єр Верн, був адвокатом, мати, Софі Аллот де ла Фуї, походила з роду бретонців¹ шотландського походження. Жуль Верн такожуважав себе бретонцем, а від батька успадкував вищукані паризькі манери й любов до поетичного слова.

Закінчивши семінарію й Королівський колеж у м. Нанті, юнак вирушив до Парижа вивчати право. Батько мав надію, що син допомагатиме йому в адвокатській конторі. Жуль Верн став студентом Сорбоннського університету, почав захоплюватися театром і літературою. Його приймав у своєму літературному салоні відомий романіст Александр Дюма, який розгледів у юнакові великий талант володіння словом. Жуль Верн успішно завершив навчання, отримав диплом ліценціата² права, проте залишився в Парижі, щоб продовжувати літературну діяльність.

¹ *Бретонці* — етнічне населення півострова Бретань (територія Північно-Західної Франції від гирла Луари до затоки Сан-Мішель).

² *Ліценціат* — перший науковий ступінь, який отримували студенти після закінчення вищого навчального закладу у Франції.

1863 р. Ж. Верн написав свій перший науково-фантастичний роман «П'ять тижнів на поєтряній кулі». Цей твір він називав географічним романом, який відкрив цілу серію творів «Незвичайні морські подорожі» (усього їх 54). Книговидавець П. Ж. Етцель узявся надрукувати твір, зрозумівши, що в літературі пришов новий талановитий автор.

Купивши будиночок у містечку Ам'єні, Ж. Верн продовжував писати твори й вигадувати нові історії. Коли в нього з'являлися гроші й вільний час, він вирушав у тривали мандри. Маючи три яхти (усі їх митець називав «Сен-Мішель»), він здійснив на них подорожі до Англії, Португалії, Алжиру, Скандинавії та інших країн. Крім того, Ж. Верн був членом міської ради Ам'єна, виконував численні громадські доручення, у тому числі відповідав за роботу театру й цирку міста. 1892 р. отримав орден Почесного легіону¹.

Разом із Ж. Верном виrushайте у вільне плавання морськими просторами й не забудьте прихопити із собою мапу або глобус, так буде цікавіше стежити за пригодами його геройів!..

З творами Ж. Верна українські читачі ознайомилися ще за життя письменника завдяки російській мові. Переклад 15 романів російською мовою здійснила українська письменниця Марко Бовчок (Марія Олександровна Вілінська), яка була особисто знайома з Ж. Верном. «П'ятнадцятирічний капітан» вийшов друком у перекладі Марка Бовчка 1878 р. Письменник був у захваті від того, як українська мисткиня тонко відчуває французьку мову. Твори Ж. Верна українською мовою перекладали П. Соколовський, Ю. Назаренко, А. Білецький, М. Іванов, В. Пащенко, Д. Паламарчук, І. Базиліанська, Л. Борсук та ін.

Музей Ж. Верна.
м. Нант (Франція)

Марко Бовчок

Цікаво знати

Видатний російський письменник Лев Толстой щовечора читав своїм дітям популярний роман Ж. Верна «Довкола світу за вісімдесят днів». Оскільки ілюстрацій до роману тоді ще не було, Л. Толстой узявся сам проілюструвати твір, створивши до нього 17 малюнків.

¹ Орден Почесного легіону — французький національний орден, заснований Наполеоном Бонапартом у 1802 р., який надається за особливі заслуги перед Францією.

Наукова фантастика — різновид художньої літератури, в основі якого покладено роздуми про розвиток науки та техніки. Митець, як правило, оперує реальними науковими гіпотезами або ідеями, наближеними до дійсності. У науковій фантастіці поєднуються надзвичайні пригоди, які становлять основу сюжету, і наукові припущення чи роз'яснення (подаються в цікавій формі, звучать з уст персонажів або автора). Засновниками наукової фантастики вважають письменників Жуля Верна та Герберта Уеллса.

П'ятнадцятирічний капітан (1877–1878)

Історія створення

Письменник працював над твором у той час, коли його синові Мішелю було приблизно стільки ж років, скільки й головному герою — Діку Сенду. Як і для всіх своїх романів, Ж. Верн скрупульзно обирав місце розвитку подій, вибудовував сюжет, а основою для роботи його фантазії були заздалегідь дбайливо підготовлені картки (записи, зроблені з газет і журналів, систематизовані за темами для його майбутніх книжок). Перед тим як сісти за стіл і писати книжку, Ж. Верн чітко окреслював для себе схему майбутнього роману, він уже знатав зав'язку, розвиток дії, кульмінацію й розв'язку, дуже добре уявляв головних героїв.

«П'ятнадцятирічний капітан» став сімнадцятим романом із серії «Невічайні морські подорожі».

Не випадково місцем дії в романі (в його другій частині) було обрано Африку. Це був найменш досліджений на той час континент, тому чимало наукових експедицій було споряджено до Африки в середині XIX ст. Серед них усесвітньо відомими були відкриття славетного англійського мандрівника Девіда Лівінгстона (на його авторитетні дослідження повсякчас посилається Ж. Верн у романі).

Коли друга частина роману була опублікована у видавництві Етцеля (листопад 1878 р.), письменник на власній яхті «Сен-Мішель III» (у червні того ж року) подорожував Середземним морем, дістався Алжиру, країні на півночі Африки, де на власні очі побачив природу, населення й культуру цього краю.

Карта до роману «П'ятнадцятирічний капітан» з оригінального видання П. Ж. Етцеля. 1878 р.

Коментарі

У романі розповідається про надзвичайну силу волі й відданість п'ятнадцятирічного юнака, який узяв на себе відповідальність за долю екіпажу корабля. Спочатку події твору розгортаються на китобійному судні «Пілігрим¹». Назва корабля вказує на те, що шлях мандрівників буде складним і тернистим, як і дорога прочанина до святих місць. Під час морської подорожі основний екіпаж мав виконати такі завдання: зібрати необхідну кількість ворвані (китового жиру) і китового вуса, а також безпечно доправити до Америки дружину й сина судновласника — місіс Уелдон і маленького Джека.

Події охоплюють не тільки епізоди з життя хлопця-сироти, а й долі членів екіпажу корабля «Пілігрим», мешканців і рабів містечка Казонде. У творі письменник порушує широке коло важливих суспільних, моральних і сімейних проблем: свобода й насильство, добро і зло, людина та природа, відповідальність за інших.

Головний герой твору — п'ятнадцятирічний *Дік Сенд*. Так його назвали на честь жалістивого перехожого Річарда (зменшувальне *Дік*), який приніс знайду до притулку, а прізвище хлопчик отримав на згадку про те місце, де його знайшли. *Сенд* (з англ. *sand* — пісок) — піщана коса в гирлі річки Гудзон, біля входу до Нью-Йоркського порту.

Зі слів оповідача відомо, що цей хлопець *audens* — той, хто насмілився. Незважаючи на юний вік, він самостійно приймав рішення й виконував усе, на що зважувався. Письменник указує на відмінність між поняттями «сміливий» і «той, хто насмілився (тобто дерзає)». Перший може бездумно йти на ризик, а другий зажди все старанно обдумує, потім уже діє, і, звісно, таким людям завжди всміхається доля.

Перебіг подій, пов'язаних із долею екіпажу «Пілігрима» (подорожі від Нової Зеландії до берегів Америки, пригоди в Африці), охоплює майже півроку, а в епізоді зображується життя головних героїв уже через три роки після пережитих пригод.

У цьому романі Ж. Верн поєднав розповідь про пригоди героїв із цікавими фактами з географії, біології, фізики. Крім того, у романі є чимало роздумів, пов'язаних із питаннями людського буття та взаємодії людини й природи. Значна частина роману присвячена питанням рабства, осуду бездушного, дикого поводження людей.

Г. Мейер.
Ілюстрація
до роману Ж. Верна
«П'ятнадцятирічний
капітан». 1892 р.

¹ *Пілігрим* (з латин. *pilgrim* — чужоземець, чужинець) — мандрівний богомолець, подорожник, прочанин.

Роман «П'ятнадцятирічний капітан» — великий за обсягом, тому в підручнику неможливо подати його повністю. Однак ви можете звернутися за цим твором до найближчої бібліотеки.

I ЧАСТИНА

Робота з текстом розділу 1 «Шхуна-бриг «Пілігрим»»

1. Шо вам стало відомо про шхуну-бриг «Пілігрим» і команду з перших сторінок роману? Яким курсом рухалося судно?
2. Розкажіть про пасажирів на борту «Пілігрима».
3. Чому, на вашу думку, капітан корабля звернувся зі словами застереження до місіс Уелдон щодо подорожі на «Пілігримі»?
4. Які слова переконали її в безпечності мандрівки?

Творче завдання

На підставі тексту розділу 1 поясніть, кого й чому можна назвати «дорослими дітьми». Наведіть відповідні цитати.

Робота з текстом розділу 2 «Дік Сенда»

1. Із скількох чоловік складалася команда «Пілігрима»?
2. Хто був новачком на судні? У кому з підлеглих сумнівався капітан Гуль і чому?
3. Знайдіть у тексті портрет Негоро. На яких деталях його зовнішності й характеру акцентує автор?
4. Знайдіть у тексті й виразно прочитайте портрет головного героя — Діка Сенда. Розкажіть його життєву історію. На які риси характеру юнака звертає увагу автор?
5. За що Дік був надзвичайно вдячний місіс Уелдон?
6. Як проходило дозвілля «молодшого» братика Діка Сенда — Джека? Скільки йому було років?
7. Яка надзвичайна подія вразила весь екіпаж?

Для обговорення

Поясніть слова автора: «Той, хто змалечку знає, що праця є законом життя, хто замолоду втімив, що хліб добувається лише в поті чола (заповідь Біблії, яка стала правилом людства), тому судилося вершити великі справи, адже в потрібний день і час у нього знайдуться воля й сили для їх звершення».

Розділ 3. Судно, що потрапило в катастрофу

Оклик Діка Сенда переполошив увесь екіпаж. Вільні від вахти матроси кинулися на палубу. Капітан Гуль вийшов зі своєї каюти. Місіс Уелдон, Нан і навіть незворушний кузен Бенедикт, обіпершись об поручні штирборту, прискіпливо розглядали уламок судна, що виднівся на морі.

Лише Негоро залишився в комірчині, яка слугувала на судні камбузом. З усієї команди лише його одного не зацікавила несподівана зустріч.

Помічений хлопчиком предмет погойдувався на хвилях майже за три мілі від «Пілігрима».

— Що б це могло бути? — поцікавився один із матросів.

— Як на мене, пліт! — відповів інший.

— Може, там люди?.. Нещасні потерпають... — сказала місіс Уелдон.

— Підійдемо ближче — дізнаємось, — відповів капітан Гуль. — Проте мені здається, що це не пліт, швидше за все, перекинутий на бік корпус корабля...

— Hі!.. По-моєму, це гіантська морська тварина! — заявив кузен Бенедикт.

— Я так не вважаю, — сказав юнак.

— А що ж це, на твою думку, Діку? — поцікавилася місіс Уелдон.

— Я вважаю так само, як і капітан Гуль, що це нахилений на бік корпус судна, місіс Уелдон. Мені здається, що я розрізняю, як блишить на сонці його обшитий міддю кіль.

— Так... так... тепер і я бачу, — підтверджив капітан. І, повернувшись до стернового, він скомандував: — Спускайся під вітер, Болтоне, тримай просто на це судно!

— Так, капітане! — відповів стерновий.

В. Баріба. Ілюстрація до роману Ж. Верна «П'ятнадцятирічний капітан»

— Я дотримуюсь власної думки, — заявив кузен Бенедикт. — Беззаперечно, перед нами морська тварина.

— У такому разі це мідний кит, — сказав капітан Гуль. — Дивіться, як він виблискує на сонці.

— Якщо це й кит, кузене Бенедикте, то принаймні мертвий, — додала місіс Уелдон. — Чітко видно, що він лежить нерухомо.

— Що з того, кузино Уелдон? — наполягав на своєму вчений. — Хіба ж мало випадків було, коли кораблі зустрічали сплячих на воді китів!

— Справді так, — сказав капітан Гуль. — І все ж перед нами не сплячий кит, а судно.

— Побачимо, — відповів упертою.

Хоча кузену Бенедикту не було жодного діла до китів, і він проміняв би всіх ссавців арктичних і антарктичних морів на одну рідкісну комаху.

— Притримуй, Болтоне, притримуй! — крикнув капітан Гуль. — Не потрібно підходити до судна ближче, ніж на кабельтов¹. Ми вже точно нічим не можемо нашкодити цьому уламку, та мене зовсім не втішить, якщо він підімне боки «Пілігримові». Приводъ у бейдевінд²!

Легким рухом керма «Пілігрим» повернули трохи ліворуч. Шхуна-бриг знаходилася на відстані однієї милі від загиблого корабля.

Матроси з пожадливою цікавістю вдвівлялися в перекинуте на бік судно. Можливо, у його трюмах є цінний вантаж, який удастся перевантажити на «Пілігрим»? Відомо, що за порятунок вантажу з тонучого корабля видається премія в розмірі третини його вартості. Якщо вміст трюму не ушкоджений водою, екіпаж «Пілігрима» міг би отримати «гарний улов» — за один день відшкодувати невдачу цілого сезону.

За чверть години «Пілігрим» був уже за півмилі від плаваючого предмета. Тепер не було жодних сумнівів: це справді був корпус перекинутого на бік корабля. Палуба його стояла майже прямовисно. Щогли були знесені. Від усього оснащення залишилися лише повислі шматки троса та розірвані та-келажні ланцюги. На вилиці правого борту

Г. Мейєр. Ілюстрація до роману Ж. Верна «П'ятнадцятирічний капітан». 1892 р.

¹ Кабельтов — морська міра довжини, яка дорівнює 0,1 морської милі, чи 185,2 м.

² Бейдевінд — курс під гострим кутом до зустрічного вітру.

виднілася величезна пробоїна. Кріплення й обшивка були вм'яті всередину пробоїни.

— Цей корабель зіткнувся з якимось іншим судном! — вигукнув Дік Сенд.

— Так, поза сумнівами, — підтверджив капітан Гуль. — Але мене вражає, що він одразу не затонув. Це просто диво.

— Сподіватимемося, що корабель, який налетів на це судно, зняв із нього всю команду, — зауважила місіс Уелдон.

— Так, сподіватимемося, місіс Уелдон, — відповів капітан Гуль. — Але цілком можливо, що екіпажу після зіткнення довелося рятуватися на власних шлюпках. На жаль, морська практика знає випадки, коли винуватці аварії, не переймаючись долею потерпілої команди, спокійно продовжували свій шлях.

— Це неможливо! Адже це жахлива жорстокість!

— На жаль, так буває, місіс Уелдон. Прикладів скільки завгодно.

Судячи з того, що на цьому кораблі не залишилося жодної шлюпки, можна припустити, що команда покинула його. Сподіватимемося, що нещасних підібрало зустрічне судно. Адже звідси майже неможливо дістатися до суходолу на шлюпках — надто велика відстань до найближчих островів і тим більше до Американського континенту.

— Чи вдастся коли-небудь розгадати таємницю цієї катастрофи? — сказала місіс Уелдон. — Як ви думаєте, капітане Гуль, залишився на судні хто-небудь із команди?

— Це малоймовірно, місіс Уелдон, — відповів капітан Гуль. — Нас би вже давно помітили й подали б який-небудь сигнал. Хоча ми зараз перевіримо це... Тримай трохи крутіше до вітру, Болтоне, приводь у крутий бейдевінд! — крикнув капітан, указуючи рукою напрямок.

«Пілігрим» був лише за три кабельтові від корабля, що потрапив у катастрофу. Тепер уже не було жодних сумнівів, що команда покинула його. Раптом Дік Сенд жестом попросив усіх замовкнути.

— Слухайте! Слухайте! — вигукнув він.

Усі насторожились.

— Здається, собака гавкає...

Із корпуса корабля справді вчувався собачий гавкіт. Там, без сумнівів, був живий пес. Мабуть, він не міг вийти, бо люки були зчинені. У будь-якому випадку, його не було видно.

— Якщо навіть там залишився один лише пес, урятуємо його, капітане, — сказала місіс Уелдон.

— Так, так, — вигукнув маленький Джек. — Треба врятувати песика! Я сам годуватиму його. Він нас полюбить... Мамусю, я зараз побіжу принесу йому шматочок цукру!

— Стій на місці, синку, — усміхаючись, сказала місіс Уелдон. — Бідна тваринка, певно, умирає з голоду й, імовірно, надала би перевагу супу.

— То віддай їй мій суп, — сказав хлопчик. — Я можу обійтися без супу!

Між тим гавкіт щохвилини дужчав. Між двома кораблями було тепер менше трьохсот футів відстані. Раптом над бортом з'явилася голова велетенського пса. Учепившись передніми лапами за фальшборт, тварина розплачливо гавкала.

— Говіку! — гукнув капітан до боцмана. — Лягайте в дрейф і накажіть спустити на воду шлюпку.

— Тримайся, песику! Тримайся! — кричав Джек, і собака, здавалося, відповідав йому глухим гавканням.

Вітрила «Пілігрима» швидко були обрасоплені¹ так, що він залишався майже нерухомим у півкабельтові від потерпілого судна.

Шлюпка вже погодувалася на хвилі. Капітан Гуль, Дік Сенд і двоє матросів зістрибнули в неї.

Собака чіплявся за фальшборт, зриваючись із нього, падав на палубу й гавкав, не стихаючи; але здавалося, що він гавкав не на шлюпку, що швидко наблизжалася. Можливо, він кликав пасажирів чи матросів, зчинених як у'язниці, на потерпілому судні?

«Невже, там є живі люди?» — розмірковувала місіс Уелдон.

Шлюпка була вже близько до мети — ще кілька помахів веслами, і вона підійде до перекинутого корпусу судна.

Пес знову загавкав. Але тепер він вже не кликав своїм гавканням рятувальників. Навпаки, у його гавканні й гарчанні вчуvalася скажена лють. Усіх здивували такі дивні зміни.

— Що із собакою? — запитав капітан Гуль, коли шлюпка обгинала корму судна, аби пристати до борту, що загруз у воді.

Ані капітан Гуль, ані навіть ті, хто залишився на «Пілігримі», не помітили, що собака почала погрозливо гарчати саме тієї хвилини, коли Негоро, вийшовши з камбуза, з'явився на баку.

Невже собака знову суднового кока? Припущення абсолютно неправдоподібне. Як би там не було, але мимохіт поглянувши на скажено гавкаючого пса й нічим не виказавши подиву, Негоро лише спохмурнів на мить, повернувся й пішов назад на камбуз.

Шлюпка обігнула корму судна. Напис на кормі сповіщав: «Вальдек». Найменування порту, до якого приписане це судно, не було зазначене.

¹ Обрасопити — поставити вітрила в інше положення, повертаючи реї за допомогою брасів (прикріплених до них снастей).

Але за формою корпуса та деякими особливостями конструкції, що відразу кидаються в очі моряку, капітан Гуль установив, що корабель американський.

Та й власне назва підтверджувала цю здогадку. Корпус — ось усе, що вціліло від великого брига водотоннажністю в п'ятсот тонн.

На носі «Вальдека» зяяла широка пробоїна — слід смертельного зіткнення. Завдяки тому, що судно дало крен, пробоїна піднялася над водою на п'ять-шість футів, і «Вальдек» не затонув.

На палубі не було ані душі. Собака, залишивши борт, дістався похиленою палубою до відкритого центрального люка й, просунувши в нього голову, розпачливо загавкав.

— Певно, цей пес — не єдина вціліла істота на кораблі, — зауважив Дік Сенд.

— Я й сам так думаю, — сказав капітан Гуль.

Шлюпка пливла тепер уздовж напівзатонулого борту. Перша ж велика хвиля неминуче мала б пустити «Вальдека» на дно.

На палубі брига все було начисто зметене. Стирчали лише основи грат-шогли й фок-шогли, переламані у двох футах від п'яртнєра¹. Мабуть, шогли рухнули при зіткненні й упали за борт, захоплюючи за собою вітрила й оснащення. Проте, скільки бачило око, не можна було виявити жодних уламків. З цього можна було зробити лише один висновок: катастрофа на «Вальдеку» сталася вже багато днів тому.

— Якщо люди й уціліли після зіткнення, — сказав капітан Гуль, — то, певно, вони загинули від спраги та голоду: адже камбуз залито водою. Тож на борту судна залишилися одні трупи.

— Hi! — вигукнув Дік Сенд. — Hi! Собака не гавкала б так. Тут є живі. І він покликав собаку. Розумна тварина відразу ж зісковзнула в море й, ледве перебираючи кволими лапами, попливла до шлюпки. Коли собаку затягли до човна, вона жадібно накинулася не на сухар, який простягнув їй Дік Сенд, а на відерце з прісною водою.

— Бідолашна тварина помирає від спраги! — вигукнув Дік Сенд.

У пошуках зручного місця для причалу шлюпка відійшла на кілька футів від палуби потопаючого корабля. Собака, очевидно, вирішив, що її рятівники не хочуть піднятися на борт. Схопивши Діка Сенда за поділ куртки, він голосно й жалісливо загавкав.

Усі рухи собаки, його гавкіт були зрозумілішими за будь-які слова.

¹ П'яртнєрс — отвір у палубі, крізь який проходить шогла.

Шлюпка підійшла до крамболу лівого борту. Матроси надійно закріпили її, а капітан Гуль із Діком Сенном піднялися на палубу, прихопивши із собою собаку. Не без зусиль, по-пластунськи, вони дісталися до отвору центрального люка, який зяяв між двома уламками шогли, і спустилися до трюму.

У наполовину затопленому трюмі не було жодного товару. Баластом бригові слугував пісок; наразі він пересипався на бакборт¹ і своєю вагою утримував судно на боці. Сподівання на цінний вантаж не віправдалися. Тут нічого було рятувати.

— Тут нікого немає, — сказав капітан Гуль.

— Нікого, — підтверджив юнак, пройшовши в передню частину трюму.

Але пес на палубі продовжував заливатися гавкотом, ніби наполегливо вимагав уваги людей.

— Тут нічого робити, — сказав капітан Гуль. — Ідемо назад.

Вони піднялися на палубу.

Собака підбіг до них, потім поповз до юту², ніби кликав їх туди, і люди пішли за ним.

П'ятеро людей — імовірно, п'ять трупів — лежали в кубрику³. При яскравому денному світлі, яке проникало в отвір між двома балками, капітан Гуль розгледів, що це були негри.

Діку Сенду, який переходив від одного до іншого, здалося, ніби нещасні ще дихають.

— На борт «Пілігрима»! Усіх на борт! — наказав капітан Гуль.

Матросів, які залишилися в шлюпці, покликали на допомогу. Вони допомогли винести потерпілих із кубрика.

Це була нелегка справа, але за кілька хвилин усіх п'ятьох спустили в шлюпку. Ніхто з них не приходив до тями. Проте капітан Гуль сподіався, що кілька крапель ліків і ковтока води повернуть цих людей до життя.

«Пілігрим» дрейфував лише в півкабельтові, і шлюпка швидко підплила до нього.

За допомогою підйомного горденя⁴, спущеного з гrott-шогли, потерпілих по черзі підняли на палубу «Пілігрима». Про пса також не забули.

— Які нещасні! — вигукнула місіс Уелдон, побачивши п'ять розпластаних нерухомих тіл.

¹ Бакборт — лівий бік (борт) судна.

² Ют — кормова частина палуби судна.

³ Кубрик — помешкання команди на кораблі.

⁴ Горден — снасть, яка проходить крізь нерухомий блок. Використовується для підйому вантажів чи натягування вітрил.

— Вони живі, місіс Уелдон! — сказав Дік Сенд. — Вони ще живі. Ми їх урятуємо!

— Що з ними сталося? — запитав кузен Бенедикт.

— Дайте їм отямитися, і вони розкажуть нам свою історію, — відповів капітан Гуль. — Та спочатку їх потрібно напоїти водою й дати їм трохи рому. І, повернувшись до камбузу, він голосно гукнув:

— Негоро!

Почувши це ім'я, песувесь витягнувся, ніби робив стійку, глухо загарчав, а шерсть у нього стала дібки. Кок не з'явився й не відповів.

— Негоро! — ще голосніше крикнув капітан Гуль.

Собака люто загарчав. Негоро вийшов із камбуза. Не встиг він зробити й кроку, як пес стрибнув, намагаючись учепитися йому в горло.

Португалець відкинув його ударом кочерги, якою він озбройвся, виходячи з камбуза. Двоє матросів схопили собаку й утримували його силою.

— Ви знаєте цього пса? — запитав капітан Гуль у кока.

— Я? — здивовано вигукнув Негоро. — В очі його ніколи не бачив!

— Дивно! — прошепотів Дік Сенд.

(Переклад Лесі Борсук)

Робота з текстом розділу 3 «Судно, що потрапило в катастрофу»

1. Який звук долинав із майже затонулого корабля? Кому він належав?
2. Хто найбільше вболівав за порятунок тих, хто залишився живим на кораблі, який зазнав катастрофи?
3. Яке лихо сталося з кораблем «Вальдек»? Кого й завдяки кому вдалося врятувати з цього корабля?
4. Розкажіть про те, як урятований пес поставився до членів екіпажу.

Як відреагували на «знахідку» корабля персонажі: Дік Сенд, місіс Уелдон, капітан Гуль, Джек, Негоро? Про що турбувався кожен із них у цій ситуації? Зробіть висновки щодо рис характерів цих героїв. Доберіть слова-антоніми до характеристики Діка Сенда та Негоро.

Робота з текстом розділів 4–8

1. Які виникали припущення в капітана Гуля щодо життєвих доль урятованих людей із корабля? Що означає за текстом вислів «чорний товар»?
2. Розкажіть справжню історію врятованих із корабля «Вальдек».
3. Про які риси характеру Діка дізнаємося з розмови між капітаном і місіс Уелдон?

- Хто зробив відкриття щодо вміння Дінго розрізнати літери?
- Яке припущення було в капітана щодо літер «С» і «В», вигравіруваних на нашийнику Дінго? З того, що вам уже відомо про капітана Гуля, дайте вашу оцінку його освіченості.
- Як Негоро зреагував на таку собі «гру» Дінго в кубики?
- Яка спокуса трапилася на шляху китобійного судна?
- У чому полягає драматизм ситуації в полюванні за китом-смугачем?
- Хто переміг у двобої: людина-природа?

Для обговорення

- Ті, хто уникає відповідальності за скоене, «ганьба для всього роду людського». Про яку ситуацію висловився в такий спосіб капітан Гуль? Висловіть своє бачення цієї проблеми.
- Чи погоджується ви з думкою капітана Гуля про те, що надзвичайно важливо бути уважним і допитливим у дитинстві, з «усього отримувати уроки»? Доведіть це на прикладі Діка Сенда.

Творче завдання

Знайдіть у тексті описи океану й тих предметів, які трапляються на поверхні води (розділ 6). Зробіть припущення щодо їх походження, розкажіть свої історії цих предметів.

Робота з текстом розділу 9 «Капітан Сенд»

- Розкажіть про реакцію місіс Уелдон на загибель команди й капітана.
- Що ви можете сказати про характер цієї жінки?
- Чим керувався Дік Сенд, коли вирішив узяти на себе відповідальність стати новим капітаном корабля? Які в нього були для цього підстави?
- Хто допоміг капітану Діку Сенду в управлінні кораблем?

Творче завдання

- Розкажіть від імені Діка Сенда, які думки промайнули в його голові, коли він зважився стати капітаном.
- Визначте події, які є експозицією й зав'язкою твору.

Робота з текстом розділів 10–13

- Які предмети слугували орієнтиром у морській справі для юного капітана? Шо згодом трапилося з цими приладами?
- За що картав себе Дік Сенд, яких знань йому не вистачало?
- Чим Геркулес вирізняється з-поміж інших помічників Діка? Яке ваше ставлення до Геркулеса?

- На підставі прочитаного складіть портрет Геркулеса. У чому схожість Геркулеса з його міфічним прототипом? Наведіть відповідні цитати.
- Як змінився курс корабля після того, що заподіяв Негоро?
- Хто з членів екіпажу вже знов, що вони прибули не до Америки, а хто лише інтуїтивно це відчував?

Для обговорення

- Чи вдається виконувати обов'язки капітана Діку Сенду?
- Які позитивні моменти й недоліки ви помічаєте в його вмінні керувати кораблем та екіпажем?
- Що означає слово *відповідальність* для Діка?

Коментарі

У творі відображені надзвичайно сильні та духовно зрілі постаті Діка Сенда й місіс Уелдон. Життєвим орієнтиром для них є християнські цінності. Місіс Уелдон була віруючою людиною, й оскільки деякий час вона заміняла матір Діку, то навчила його любити Бога. Тому коли безнадія і жах, невблаганна морська стихія огортали героїв, єдине, що ім залишалося, це покладатися на свій розум, міць духу й Боже милосердя. У моменти відчая (зокрема, після загибелі капітана Гуля та його команди) місіс Уелдон як жінка-берегиня згуртовує всіх членів маленького екіпажу в молитві, виняток становив лише Негоро. Згадаймо епізод із бурею, яка жбуряла корабель, як іграшку в океані, проте юний капітан був незламним. Він був упевнений у силі своїх управних рук і грунтовності тих знань, які встиг отримати від капітана: «На борту свого корабля він був першим після Бога, а за бортом — один лише Бог керував вітрами та хвилями». У творі відображені найважливіші принципи християнської моралі, які формують життєву позицію героїв, — тверда віра в Бога, любов і відповідальність за близького, взаємодопомога.

Робота з текстом розділу 14 «Що робити?»

- Які спостереження над природним світом мали підказати екіпажеві розбитого судна, що вони перебувають не в Америці? Чому вони були переконані, що знаходяться в Америці?
- Розкажіть про ставлення членів екіпажу до Діка Сенда й Негоро після висадки на землю.
- Що розлютило ентомолога Бенедикта на суходолі?

Для обговорення

- Чому саме Негоро підозрювали в крадіжці грошей із корабля?
- Доведіть, що Дік Сенд мав усі підстави вважати, що вони перебувають у Південній Америці.

Творче завдання

Розкажіть, про що думали герої, перебуваючи на довгоочікуваній землі (від імені юного капітана, від імені місіс Уелдон або кузена Бенедикта — за вибором).

Робота з текстом розділів 15–18

1. Що розповів незнайомець про місце перебування вцілілих людей із корабля?
2. Як різні персонажі ставляться до незнайомця?
3. Прочитайте портретну характеристику Герріса. На які риси зовнішності вказує автор?
4. Чому, на вашу думку, місіс Уелдон зважується на пропозицію Герріса йти до гаїєнди Сан-Феліче?
5. Назвіть представників фауни та флори, які свідчать про те, що мандрівники опинилися саме в Африці.
6. Яке дерево з Південної Америки обіцяли показати (але так і не показали) маленькому Джекові?
7. У який момент Том і Дік остаточно переконалися в тому, що вони знаходяться саме в Африці?

Для обговорення

Яке слово протягом цих розділів боялися вимовити вголос Дік Сенд і Том? Чому це слово персонажі називають «страшним»? Що викликало в них жах?

ІІ ЧАСТИНА

Робота з текстом розділів 1–6

1. Розкажіть про розвиток подій у творі.
2. Розкрийте історію проблеми работоторгівлі¹ в Африці.
3. Про які нові відомості з біографії Негоро видіналися (з розмови між Негоро й Геррісом)?
4. Чому Герріса здивували слова Негоро, що він працював як чесна людина?
5. Дайте власну оцінку основному виду заробітку цих двох приятелів.
6. Як вирішив діяти Дік Сенд, коли дізнався, що його загін знову ввели в оману? Чому він обрав шлях повернення до океану річкою?
7. Чому місіс Уелдон як буvalа мандрівниця не відразу розпізнала Африку? Чим вона була заклопотана дорогою?
8. Де знайшли прихисток мандрівники від страшної африканської грози?

¹ Работоторгівля — продаж-купівля людей. Початок торгівлі полоненими мешканцями африканських країн сягає XV ст.

Творче завдання

Розкажіть від імені персонажа про його пригоди в Африці (Дік Сенд, кузен Бенедикт, Том, Джек — за вибором).

Порівняйте ставлення до Діка Сенда під час мандрівки берегом Африки з боку членів екіпажу «Пілігрима», Негоро Й Герріса. На підставі зіставлення дайте власне визначення поняття *незламна воля*.

Робота з текстом розділу 7

1. Як склалася доля мандрівників після звільнення з термітника?
2. Чому, на вашу думку, автор дав критичну оцінку Негоро Й Геррісу, назвавши їх «людським непотребом»? Яким був моральний стан цих людей?
3. Як Дікові вдалося дізнатися про долю Геркулеса й місіс Уелдон із Джеком?
4. Як ставилися до Діка наглядачі? Чому?

Робота з текстом розділів 8–15

1. Розкажіть про ставлення Діка до близьких йому людей.
2. Які риси характеру героя розкриваються в цих розділах?
3. Якими ви уявляєте місцевих мешканців і їхнього правителя?
4. У який спосіб агенти работоторговця й власне работоторговець зуміли керувати свідомістю правителя? Яке зло несе «вогняна вода»?
5. Як удалося работоторговцям уникнути покарання за вбивство короля?
6. Як ставляться работоторговці до мандрів Девіда Лівінгтона? Чого очікувала місіс Уелдон від приїзду Лівінгтона до Казонде?
7. Що нового ви дізналися про характер Геркулеса?

Творче завдання

Розкрийте сутність внутрішнього конфлікту, який відбувався в душі місіс Уелдон, коли Негоро виклав їй суть комерційної справи щодо викупу чоловіком її та сина з неволі. Чому вона спершу відмовилася? Про які риси характеру жінки це свідчить?

Робота з текстом розділу 16 «Мганнга»

1. Як місіс Уелдон переживала своє ув'язнення у факторії?
2. Чи співчували їй такі самі полонянки у факторії, як і вона? Поясніть ставлення бранок до місіс Уелдон.
3. Розкажіть про те, як сезон дошів — «мазіка» — впливнув на жителів Казонде.
4. Що «чаклун-мганнга» Геркулес зробив для звільнення місіс Уелдон і Джека?

- Чому Альвеца не наважився протистояти королеві Муані й жителям Казонде під час «викрадення» своїх дорогоцінних бранців? У чому полягала їхня «дорогоцінність»?
- Які важливі людські проблеми порушуються в цьому розділі (у тому числі моральні)?

Творче завдання

Доведіть, що в цьому розділі є кульмінація (у сюжетній лінії — місіс Уелдон і Джек). Знайдіть цей момент у тексті. Перекажіть його від імені Джека (або місіс Уелдон, або Геркулеса).

Робота з текстом розділів 17–20

- Який давній план удалося врешті реалізувати Діку Сенду?
- Чи безпечною була мандрівка? Які нові випробування випали героям на шляху до океанського узбережжя?
- Що за пташка-навіднича трапилася на шляху мандрівників? Як спрашував закон виживання в дикий природі в цьому випадку? Яка була користь з такої «співпраці»?
- Розкрийте загадку «С. В.». Розкажіть історію власника цих ініціалів.
- Якою була розв'язка в конфлікті Негоро та Дінго? Чи можете ви назвати переможця в цьому двобої?
- Яка «милість небес» нарешті трапилася на шляху змучених мандрівників?
- Розкажіть, як склалася доля кожного з мандрівників після повернення в Америку.
- Як віддячив судновласник Джеймс Уелдон усім членам команди «Пілгрима» за опікування долею дружини та сина? Зробіть висновки про характер цього чоловіка.

Краса слова

Своєрідність пригодницького роману Ж. Верна. Славетний романіст Ж. Верн мав власні секрети в написанні пригодницьких творів, надзвичайно популярних у XIX ст. Більшість його романів із серії «Незвичайні морські пригоди» починаються з відправлення корабля з порту. Це початок пригод для героїв. Далі оповідач представляє команду корабля і, як правило, веде мову про переваги корабля. Образ корабля в романах Ж. Верна увиразнює думку автора про науковий прогрес, зокрема в галузі інженерії (корабель у XIX ст. стає найпопулярнішим засобом здійснення подорожей, зокрема трансконтинентальних, наприклад між Америкою та Європою). Разом із тим образ корабля втілює бажання людини опанувати світ, підкорити морський простір, дістатися до най-

віддаленіших точок земної кулі. Зрештою, корабель асоціюється з цікавими подорожами. А на думку письменника, подорожі варто вже здійснювати лише заради самих подорожей, адже мандрівник постійно відкриває для себе щось нове, отже, його мозок постійно працює. Тож людина під час мандрів збагачується інтелектуально, духовно, морально, а також загартовується фізично.

Головним героєм романів Ж. Верна, довкола якого розгортаються всі події, є той, хто завжди діє чесно, мужньо, завзято. Герой письменника нерідко стає ватажком, виступає на боці скривдженіх. Автор вибудовує сюжетну лінію так, що проблеми (непорозуміння чи зіткнення) виникають у відносно мирних ситуаціях, а в критичних моментах ці проблеми загострюються й потребують неабияких зусиль з боку героя для захисту прав людини й боротьби зі злом.

Улюбленим прийомом нагнітання страху й посилення напруження в романі є передчуття. Автор навмисне звертає увагу читачів на таємничі знаки, які віщують щось лихе (наприклад, гавкіт Дінго перед загибеллю капітана Гуля й всієї команди корабля під час полювання на кита). Оселившись в Ам'єні, Ж. Верн дбав про домашнього улюбленця — собаку. У романі «П'ятнадцятирічний капітан» відчувається добре знання автором поведінки собаки. Стосунки між Дінго та його господарем — мандрівником Семюелем Верноном змальовано напочуд тепло й зворушливо.

За мотивами роману знято кінофільми: «П'ятнадцятирічний капітан» 1945 р. (режисер В. Журавльов, Росія) і «Капітан "Пілігрима"» 1986 р. (режисер А. Праченко, Росія). За допомогою Інтернету перегляньте фільми за мотивами роману «П'ятнадцятирічний капітан», визначте їх подібність і відмінність від книжки.

Перевірте себе

1. Визначте риси пригодницького роману у творі «П'ятнадцятирічний капітан» Ж. Верна.
2. Охарактеризуйте образ Діка Сенда в зіставленні з іншими персонажами.
3. Яку роль відіграють у творі описи природи?
4. Які важливі проблеми порушуються в романі?
5. Назвіть ідеї, що утверджуються у творі Ж. Верна.
6. Які ще твори Ж. Верна ви читали? Розкажіть про них. Чим вони вам сподобалися?

Радимо прочитати

Андреев К. К. Три житні Жуля Верна. — М., 1960.

Верн Ж. Двадцять тисяч лье під водою. — К., 1970.

Верн Ж. Діти капітана Гранта. — Х., 1994.

Ільченко О. Про Леонардо да Вінчі, Карла Ліннея, Жуля Верна, Джона Рокфеллера, Лесю Українку, Уїнстона Черчілля. — К., 2007.

Роберт СТІВЕНСОН

1850–1894

Усе найкраще знаходиться поруч — це квіти під ногами й дорога попереду.

Роберт Льюїс Стівенсон

Видатний шотландський письменник Роберт Льюїс Стівенсон прожив недовге, але напрочуд яскраве життя. Він завжди прагнув у світ подорожей і пригод. Митця не влаштовував прагматизм його сучасників, їхня надмірна жажа до грошей, приземлене існування без мрій та високої мети. В одному зі своїх листів він писав: «Романтику нічим дихати в нашому світі...» У своїх віршах і пригодницьких романах Роберт Стівенсон завжди шукав іншого повітря — свіжого, вільного, сповненого ароматів природи. Багатьом поколінням читачів письменник передав любов до неосяжних просторів, швидких вітрильників, морського вітру й захопливих мандрів.

Роберт Льюїс Стівенсон народився 13 листопада 1850 р. в м. Единбурзі (Шотландія). Він був єдиною дитиною в родині Томаса Стівенсона, будівничого маяків. Хлопчик мав слабке здоров'я, тому більшу частину дитинства провів у ліжку, майструючи з простирадл і ковдр «моря», «острови» і «скелі». Його багату уяву живили розповіді батька про морські пригоди й історичне минуле Шотландії. Згодом ці враження знайшли втілення в яскравих художніх образах Р. Л. Стівенсона.

У 13 років Роберта віддали до школи. Потім він продовжив навчання в Единбурзькому університеті, де здобув фах юриста. Однак подальші плани юнака були пов'язані не з юриспруденцією, а з літературою. Понад усе він любив писати й мандрувати. Після закінчення університету відвідав Голландію, Бельгію, Італію, Швейцарію. Тривалий час жив у Франції.

Славу Р. Л. Стівенсонові ще за життя принесли його пригодницькі твори — «Острів скарбів» (1883), «Чорна стріла» (1888), «Володар Баллантре» (1889), а також збірки віршів. Навіть суворий батько змирився з письменницьким покликанням сина. Старий сер Томас навіть допомагав Робертові складати список речей Біллі Бонса з роману «Острів скарбів».

Лікарі були занепокоєні станом здоров'я Стівенсона й порадили йому змінити клімат. Один американський мільйонер, прихильник його творчості, запропонував для подорожі власну шхуну «Каско». Давня мрія митця здійснилася: Роберт став капітаном і повів свій корабель до да-

леких тропічних земель. Теплий клімат полінезійських островів Самоа¹ виявився корисним для письменника. Узимку 1889 р. Р. Стівенсон і його дружина Фенні збудували віллу на одному з островів Самоа — Уполу. Це був європейський будинок, але для тубільців, які звикли жити в пальмових хатинках, він здавався розкішним палацом. Роберт Стівенсон багато працював, їздив верхи, плавав на човні. Місцеві мешканці називали його Великим Розповідачем і часто збиралися біля вілли послухати цікаві історії господаря.

У цей час відбувався перерозподіл земель Полінезії між Британією, Америкою та Німеччиною. Письменник уявя участь у боротьбі за права місцевого населення й став національним героєм островів Самоа. На жаль, здоров'я його різко погіршилося. З грудня 1894 р. він помер, заповівши поховати себе неподалік від свого будинку.

Родина Р. Стівенсона з місцевими мешканцями Самоа

Острів скарбів (1883)

Історія створення

Письменник хотів назвати роман «The Sea Cook, or Treasure Island: a Story for Boys» (дослівно «Морський кок, або Острів скарбів: історія для хлопців»), згодом його назва змінилася. Роберт Стівенсон згадував: «Я намалював карту острова; вона була старанно й (так мені здавалося) прегарно розфарбована. Форма того острова невимовно мене зачарувала, там були затоки, що тішили мене й підсвідомо я написав назву: "Острів скарбів". Образи майбутніх персонажів книжки почали проступати крізь уявний ліс, коли я задивився на свою карту острова скарбів. Їхні засмаглі обличчя та близьку зброя визирали до мене з несподіваних схованок, вони бігали туди й сюди, шукаючи скарб і б'ючись за нього на кількох дюймах зображення... Це мала бути книжка для хлопців-підлітків... Я не вмів керувати бригом (а саме бригом мала би бути "Еспаньйола"²), але сподівався, що якось зможу повести корабель, як шхуну³, не осоромившись на весь світ».

¹ Самоа — архіпелаг островів у південно-західній частині Тихого океану в Полінезії (велика група островів Океанії); нині — незалежна острівна держава Самоа.

² Еспаньйола — означає належність до Іспанії.

³ Шхуна — вітрильне судно, що має не менше двох щогл із косими вітрилами. У XVI—XVII ст. шхуни були основними кораблями піратів у Карибському морі.

Щодня Роберт Стівенсон читав своїм рідним написане. Слухачі не тільки оцінювали твір, а й з цікавістю брали участь у процесі творчості. Так, завдяки Томасу Стівенсону в романі з'явилася скриня Біллі Бонса й діжка з яблуками — речі, які суттєво вплинули на перебіг сюжету твору.

Текст цього роману варто прочитати повністю, узявшися його в бібліотеці. Отже, на вас чекає цікава зустріч із новою книжкою!..

ЧАСТИНА ПЕРША

Робота з текстом I розділу

1. Розкажіть, де і коли відбуваються події роману.
2. Хто є розповідачем твору? Чому саме він обрав розповідати цю історію?
3. Поміркуйте, чому автор пригодницького роману починає розповідь із кінця подорожі.
4. Чому розповідач не може назвати географічного положення острова?
5. На які особливості зовнішності й поведінки старого морського вовка звернув увагу хлопчик?

Коментарі

В Англії піратство¹ було відоме з XVI ст. Британська імперія була сильною морською державою, мала державний флот, тому виникали охочі до легкої по-живи — «джентльмени фортуни», як вони себе називали. Пірати грабували торговельні кораблі, убиваючи моряків і пасажирів. Влада використовувала піратів, бо вони допомагали охороняти колонії. Так було за часів війни Англії з Голландією, Іспанією та Францією. Королева Англії підтримувала та відзначала деяких із них за допомогу в боротьбі з морськими конкурентами. Пірати здобували багатство біля берегів Африки, Азії, Північної Америки — на островах Карибського моря. Поступово велика армія піратів почала загрожувати майже всім світовим державам. Сформувався особливий піратський світ із жорсткими законами й кривавою символікою, що суперечив нормам моралі й життя цивілізованого суспільства. Результатом боротьби було прийняття наприкінці XVII ст. суворих законів щодо піратства й піратів, зокрема смертна кара. Дія роману відбувається в середині XVIII ст., коли суспільство дало оцінку піратським розбоям.

Творче завдання

1. Опишіть старого моряка, який оселився в трактирі «Адмірал Бенбоу».
2. З якого моменту розповіді ви зрозуміли, що перед вами пірат?

Робота з текстом II–V розділів

1. Дайте оцінку діям Джима Гокінса: як він поводив себе в складних ситуаціях, що трапилися з ним і його рідними.

¹ Піратство — явище морського розбою, широковідоме ще з давніх часів; найбільше поширилося в XVI–XVII ст.

- Розкажіть про події твору, які пояснюють минуле Біллі Бонса. Які з цих подій є незвичайними?
- Поясніть, що таке «чорний знак».
- З якими ще персонажами твору ви ознайомилися?
- Про які традиції, звички, речі й спосіб життя піратів ви дізналися з твору?

Робота з текстом VI розділу

- Доведіть, що Джим Гокінс — спостережливий, розумний і добрий хлопчик.
- Як почував себе юний Джим у товаристві двох джентльменів — доктора Лівсі та сквайра Трелоні?
- Як ви думаете, кого можна назвати справжнім джентльменом?
- Визначте події твору, які є зав'язкою сюжету. Перекажіть ці епізоди.

ЧАСТИНА ДРУГА

Робота з текстом VII–XI розділів

- Яке враження на вас спровів лист сквайра Джона Трелоні? Чому новини з Бристоля так розхвилювали й засмутили Джима?
- Поміркуйте, чому підоозри Джима при зустрічі з одногом Сільвером розвіялися.
- Розкажіть, якими були настрої в команді перед відплиттям. Чим був занепокоєний капітан шхуни?
- Хто з команди викликав захоплення в Джима, а хто — «найглибшу зневагу»?
- Чому Сільвер під час плавання став майже головним на судні? Як він досяг такого становища?
- Чим Сільвер вирізняється між іншими піратами?
- Які слова з розповіді Сільвера змусили Джима не виказувати свою присутність у діжці з яблуками?
- Чи правду про себе та Флінта Сільвер розповідав морякам?
- Хто такий Сільвер насправді?

Творче завдання

- На підставі тексту опишіть вітрильник «Еспаньола» від імені Джима, сквайра Джона Трелоні, доктора Лівсі (*за вибором*).
- Намалуйте шхуну, на якій герой твору вирушають у небезпечну подорож.

Краса слова

Письменник обрав для роману традиційну пригодницьку тему — пошуки піратських скарбів. У творі діють загадкові персонажі (Біллі Бонс, одноокий П'ю, Сільвер), відбуваються незвичайні події — криваві сутички, заколоти, далекі

морські подорожі. Сюжет розвивається стрімко, повороти дії несподівані. У кожній частині роману змінюється місце подій й співвідношення сил, що протистоять у боротьбі за корабель і скарби. Персонажі твору поділені на два непримиренні табори, між ними постійно йде жорстока боротьба. Однак секрет успіху роману Р. Л. Стівенсона не тільки в обраній темі й пригодницькому сюжеті. Автор зумів передати відчуття живого розвитку подій і безпосередньої присутності читача при цьому. Не випадково він обрав розповідачем хлопчика-учасника, який самостійно намагається розібратися в подіях і загадках, і його переживання — страх, захоплення, підозра, радість — повною мірою передаються читачеві. У розповіді Джима небагато описів. Письменник зазначав, що оголосив «війну прикметникам і зоровим картинкам». Герой переважно розповідає про події, розмови героїв, їхні вчинки. А читач самостійно має уявити портрети, характеристи, обставини.

- Якими ви уявили головних героїв роману?

ЧАСТИНА ТРЕТЬЯ

Робота з текстом XIII–XV розділів

1. Яким побачив острів скарбів розповідач із корабля?
2. Чи змінилася думка хлопчика, коли він опинився на березі?
3. Розкажіть про події, свідком яких став Джим на острові.
4. Про які ще риси характеру Сільвера ви дізналися? Поміркуйте, чим він відрізняється від інших піратів.
5. Розкажіть про зустріч Джима з Беном Ганном на острові.
6. Які зміни відбулися з піратом на безлюдному острові? Про що він шкодує? Шо в собі засуджує?

ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА

Робота з текстом XVI–XXI розділів

1. Хто розповідає про подальші події на кораблі? Поміркуйте над причинами заміни розповідача.
2. Охарактеризуйте лікаря Лівсі. Шо подобається вам у ньому?
3. Як поводили себе пірати й команда капітана Смоллетта, коли розпочалася відкрита боротьба на судні й острові?
4. Яким було співвідношення сил між ними напередодні атаки? Чи вypadковою є кількість піратів (15), яку автор залишив на острові?
5. Які події є кульмінаційними в сюжеті? Доведіть свою думку.
6. Розкажіть, які зміни відбулися з Джимом Гокінсом. Шо вплинуло на його нові оцінки людей?

ЧАСТИНА П'ЯТА

Робота з текстом XXII–XXV розділів

1. Яку нову вигідку задумав Джим?

-
2. Чи зменшило напруження розвитку дії авторське попередження, що «несподіваний вибірк» хлопця всіх урятує? Чи вплинуло це на ваше сприйняття твору?
  3. Які порівняння знаходив Джим для шхуни, коли намагався її приборкати?

Робота з текстом XXVI –XXVII розділів

-
1. Порівняйте дії пірата та Джима в боротьбі за корабель.
  2. Як хлопцеві вдалося обдурити старого пірата?
  3. Доведіть, що розповідач не прикрашає свої вчинки й думки.
  4. Поясніть, як опинився Джим у заручниках піратів.

ЧАСТИНА ШОСТА

Робота з текстом XXVIII–XXIX розділів

-
1. Чому пірати дали Сільверові «чорний знак»?
  2. Чи є випадковим, що пірати зробили «чорний знак» із Біблії?
  3. Як ви розумієте слова, прочитані Джимом: «...а поза ним пси й душогуби»?
  4. Хто помітив різку несумісність поєднання Святого Письма із символом піратів?

Творче завдання

Напишіть твір-роздум на тему «Які скарби шукають і знаходять герой роману Р. Л. Стівенсона?». Поміркуйте над прямим і переносним значеннями слова *скарб*.

Робота з текстом XXX–XXXIV розділів

-
1. Порівняйте закони, за якими живуть пірати та герой з протилежного табору.
  2. Прокоментуйте роздуми Джима про Сільвера: «І хоч який він був пройдисвіт, а проте, мене брав жаль за нього, що жив серед таких небезпек і був приречений на ганебну смерть у зашморгу».
  3. Доведіть прикладами з твору, що роман «Острів скарбів» є пригодницьким твором.

Перевірте себе

1. Які ідеї утверджуються у творі?
2. Характери яких героїв твору подані в розвитку?
3. Доведіть, що в романі залишилися нерозгадані таємниці й загадки.
4. Які твори мистецтва про піратські пригоди ви знаєте?

Радимо прочитати

Олдингтон Р. Стівенсон: Портрет бунтаря. — М., 1973.

Стівенсон Р. Л. Острів скарбів / Переклад Ю. Корецького. — К., 2011.

Чарльз ДІККЕНС

1812–1870

Різдво — це нагадування всім нам про необхідність народження в нашій душі великої любові й милосердя до інших.

Чарльз Діккенс

Чарльз Діккенс став письменником, коли Англія ввійшла в етап розбудови економіки й стрімкого розвитку науки та техніки. У той час швидко зростали міста, куди прагнули дістатися тисячі бідних трудівників у пошуках заробітку. Проте їхня праця оплачувалася недостатньо, і ті, хто важко працював, нерідко потерпали від зліднів. Вони не мали навіть вихідних, щоб відзначити належно свята. Тільки в 1840-х роках королева Вікторія та принц

Альберт започаткували традицію всенародного святкування Різдва. Вони запозичили в Німеччини звичай прикрашати ялинку, співати на вулицях різдвяні пісні. Чарльз Діккенс дуже співчував простим людям, тому боровся за їхнє право на вільне й щасливе життя, а також за їхнє право мати велике свято — Різдво. Він уважав, що це — визначний день для всіх християн, коли кожна людина має переосмислити своє минуле й сучасне, а також подумати про майбутнє. Багаті мають спокутувати свої гріхи й допомогти бідним, а бідні мусять великодушно їх вибачити. Разом вони повинні стати однією великою родиною, щоб славити Христа. 1843 р. Ч. Діккенс написав перший твір із серії «Різдвяні книги» (англ. «The Christmas Books»). Англійці називають митця «батьком Різдва» через те, що він відкрив глибину сутності цього свята.

Чарльз Діккенс народився 7 лютого 1812 р. на півдні Англії, у передмісті м. Портсмута — м. Лендпорті, у родині чиновника морського відомства. Батько хлопчика не міг матеріально забезпечити багатодітну сім'ю. 1823 р., рятуючись від кредиторів, Діккенси переїхали до Лондона, але й там ім жилося нелегко. Єдиною втіхою для Чарльза була знахідка на горищі будинку батькового клунка з книжками, серед яких були казки й пригодницькі романи. Хлопчика постійно бачили з книжкою вдома, на шкільному подвір'ї, у церкви, на дитячому майданчику. Проте через батьків борг юному Чарльзові доводилося працювати на фабриці по 10 годин на добу. Ті скрутні часи так глибоко закарбувалися в його

пам'яті, що майже в кожному творі можна відчути їх відлуння. Тема важкого дитинства стане однією з провідних у його творчості.

1832 р. Ч. Діккенс здобув місце репортера, а 1833 р. побачило світ його перше оповідання, підписане псевдонімом *Боз*. 1837 р. вийшла друком перша книжка митця «*Нариси Боза*». У 1836–1837 рр. він працює над «*Посмертними записками Піквікського клубу*». Сучасники оцінили цей роман дуже високо, а його публікація принесла письменникові справжній успіх. З роками з'являються романи письменника, присвячені темі злідарства та страждань простих людей («*Пригоди Олівера Твіста*» – 1838, «*Життя і пригоди Ніколаса Нікклібі*» – 1839, «*Антикварна крамничка*» – 1840 та ін.).

Викриваючи жорстокість і несправедливість, митець словом намагався змінити ганебні закони суспільства. 9 червня 1870 р. Ч. Діккенс помер. Його поховано у Вестмінстерському абатстві – усипальниці прославлених людей Англії. Світло від його творів лине й сьогодні. Вони роблять нас чистішими та добрішими душою.

Цікаво знати

Музей Ч. Діккенса в Лондоні розташований у колишньому будинку письменника. У музеї проводять багато культурних заходів, особливо перед Різдвом. В останні роки музей відкритий протягом різдвяного періоду, демонструючи традиційну вікторіанську гостинність, яку так цінував Ч. Діккенс. Ви можете ознайомитись із цим музеєм за допомогою Інтернету.

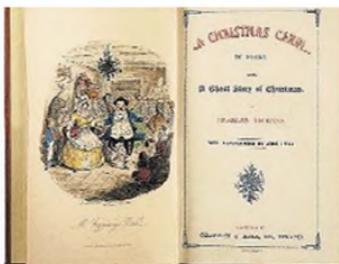

Музей Ч. Діккенса. м. Лондон
(Велика Британія)

Різдвяна пісня в прозі (1843)

Історія створення

Англійською мовою назва твору звучить “*A Christmas Carol in Prose being a Ghost Story of Christmas*”, дослівно – «Різдвяна пісня в прозі як різдвяна історія про привидів» (в українських художніх перекладах – «Різдвяна пісня в прозі», «Різдвяна пісня», «Різдвяна історія», «Повість про Різдво за участю Духів» та ін.). Задум написати твір на тему Різдва виник у митця дорогою до Манчестера, куди Ч. Діккенса запросили виступити з доповіддю про важливість навчання для працівників фабрик і заводів. Тоді письменник вирішив написати твір саме для трударів, щоб навіть найбідніша людина могла купити (за символічну

Дж. Ліч. Перше видання повісті «Різдвяна пісня в прозі». 1843 р.

плату 5 шилінгів) і прочитати хорошу книжку, щоб у бідняків з'явилися віра і надія в їхньому житті. «Різдвяна пісня в прозі» стала початком серії «Різдвяні книги», куди загалом увійшло три повісті. Ці книжки були надруковані напередодні Різдва. Чарльз Діккенс видавав їх власним коштом, упевнений, що освіта й виховання допоможуть вирішити проблеми бідності й злочинності в суспільстві.

КУПЛЕТ ПЕРШИЙ

Привид Марлі

Коментарі

У першому куплеті Привид померлого Марлі з'являється до Скруджа як нагадування про духовну смерть. Зі слів Марлі читач дізнається, що той шкодує про згаяні даремно роки. Він мало творив добра, за це його душа приречена мучитися після смерті («безперестанні каєття совітів»). Привид Марлі хоче навернути Скруджа до людяності й добра, тому й звертається до нього, обіцяючи подальші зустрічі з іншими Привидами — Духами Минулого, Теперішнього та Майбутнього. Це має допомогти жорстокому й жадібному Скруджеві переосмислити своє життя та стосунки з людьми.

(...) Але ж бо й скнарою був цей Скрудж! Вичавлювати соки, витягати жили, забивати в труну, загарбувати, захоплювати, заграбастувати, вимагати — усе це чудово вмів старий грішник! Наче був не людиною, а кременем — таким холодним і твердим, що нікому жодного разу в житті не вдалося висікти з його кам'яного серця бодай іскру жалю. Потайний, замкнутий, самотній, він ховався у свою раковину, як устриця. Душевний холод заморозив ізсередини старечі риси його обличчя, загострив гачкуватий ніс, зморшив шкіру на шоках, скував ходу, змусив посиніти губи й почервоніти очі, зробив крижаним його скрипливий голос. І навіть жилаве підборіддя, рідке волосся й брови, здавалось, укрилися памороззю. Він скрізь приносив із собою холод; присутність Скруджа заморожувала його контуру в літню спеку, і він не дозволяв їй розмерзатися ні на дещою навіть на Різдво.

Спека чи холоднеча надворі — Скруджа це не переїмало. Жодне тепло не могло його обігріти й жоден мороз його не пробирав. Найлітіший вітер не міг бути злішим від Скруджа, найзапекліша заметіль не могла бути такою жорстокою, а проливний дощ — таким нещадним. Негода нічим не могла йому дошкулити. Злива, град, сніг мали тільки одну перевагу над Скруджем — вони нерідко сходили на землю з щедрістю, а Скруджеві щедрість була невідома.

Ніхто ніколи не зупиняв його на вулиці радісним вигуком: «Любий Скрудже! Як поживаєте? Коли завітаєте до нас?» Жоден жебрак не насмілювався простягнути до нього руку по милостиню, жодна дитина не зважувалася запитати в нього, котра година, і за все життя жоден перехожий не попросив його вказати дорогу. Здавалося, навіть собаки, поводирі сліпців, розуміли, що він за людина, і, завваживши його, спішно тягнули господаря в перші-ліпші ворота, що траплялися на шляху, а тоді довго виляли хвостом, ніби кажучи: «Краще вже не мати очей, аніж бути лихим на око».

І ви думаете, Скрудж цим переїмався? А ніскілечки. Він ішов по життю, цураючись усіх; і ті, хто його добре знав,уважали, що йому на вітві якось солодко відлякувати найменший прояв симпатії до себе. (...)

Скрудж меланхолійно пообідав у меланхолійній таверні, де він обідав зазвичай; переглянув усі газети, які лише там були, і, скоротавши решту вечора за прибутково-видатковою книгою, пішов додому спати. Він мешкав у квартирі, що належала колись його покійному компаньйоні. Це була похмура анфілада кімнат, що займала частину невисокого похмурого будинку в глибині двору. Тепер це був дуже старий будинок і дуже похмурий, тож у ньому, крім Скруджа, ніхто не жив, а всі інші приміщення винаймалися під контори.

У дворі було так темно, що навіть Скрудж, який знав там кожен камінчик, мусив пробиратися навпомацки, а перед дверима клубився такий густий туман і лежав такий товстий шар інею, немов сам злий дух негоди сидів там, поринувши у важкі думи. (...)

А тепер поясніть-но мені, як могло трапитися, що Скрудж, устромивши ключа в замкову щілину, раптом побачив перед собою не молоток, який, до речі кажучи, за цей час жодним чином не змінився, а обличчя Марлі.

Так, обличчя Марлі. Воно не тонуло в непроникному мороку, як усі інші предмети у дворі, а навпаки — випромінювало примарне світло, неначе гнилий омар у темному льюху. Воно не виражало ні люті, ні гніву, а дивилося на Скруджа точнісінько так само, як дивився на нього покійний Марлі за життя, зсунувши свої окуляри на бліде, як у

П. Дж. Лінч.
Ілюстрація до по-
вітсті Ч. Діккенса
«Різдвяна пісня
в прозі». 2006 р.

П. Дж. Лінч. Ілюстрація до повісті Ч. Діккенса «Різдвяна пісня в прозі». 2006 р.

мерця, чоло. Лише волосся якось дивно ворушилося, немов на нього віяло жаром із гарячої печі, а широко розплющені очі дивилися зовсім нерухомо, і це в поєданні з трупним кольором обличчя вселяло жах. І все ж не так вираз цього обличчя був жахливий, як щось інше, що було наче поза ним. (...)

— Я прийшов сюди цієї ночі, щоб повідомити тобі, що для тебе ще не все втрачено. Ти ще можеш уникнути моєї долі, Ебенезере, бо я попросив за тебе.

— Ти завжди був мені другом, — сказав Скурудж. — Дякую тобі.

— Тебе навідають, — продовжував привид, — ще три Привиди.

Тепер і в Скуруджа відвіслала щелепа.

— То про це ти попросив, Джейкобе, і в цьому моя надія? — тремтячим голосом запитав він.

— У цьому.

— Тоді... може, краще не треба, — сказав Скурудж.

— Якщо ці Привиди не з'являться тобі, ти підеш моїм шляхом, — сказав привид. — Отже, чекай на першого Привида завтра, як тільки проб'є першу.

— А чи не можуть вони прийти всі одразу, Джейкобе? — нерішуче запитав Скурудж. — Шоб уже скоріше з цим покінчити?

— Чекай на другого Привида наступної ночі також о першій, а третього — на третю добу опівночі, з останнім ударом годинника. А зі мною тобі вже не доведеться більше зустрітися. І для свого ж блага запам'ятай усе, що сталося з тобою сьогодні. (...)

Відтак привид позадкував до вікна, й одночасно з цим віконна рама почала помалу підніматися. З кожним його кроком вона піднімалася все вище й вище, і коли він дійшов до вікна, воно вже було відчинене. (...)

(Переклад Івана Андрусяка)

Робота з текстом куплету першого

1. Яким постає Скурудж на початку твору?
2. Знайдіть і прочитайте авторську характеристику Скуруджа в куплєті першому. Чию позицію в цьому випадку виражає автор?
3. Як Скурудж ставився до людей, родичів, зокрема до єдиного племінника? Як сприйняв його привітання з Різдвом?
4. Чому Скурудж не дав грошей для бідних? Як це він мотивує?
5. Як герой сприйняв появу привида Марлі?

Творче завдання

- Як ви зрозуміли слова привида Марлі: «Турбота про близького — ось що мусило стати моєю справою... Чому, проходячи крізь натовп своїх близьких, я опускав очі й жодного разу не піднімав іх до тієї благословеної Зорі, яка спрямувала стопи волхвів до убогоого дому? Адже її сльово могло б указати й мені шлях до хатини бідняка?»
- Про яку Зорю йдеється в цьому уривку? Хто такі волхви? І чому Марлі шкодує, що не наслідував їхній приклад?

КУПЛЕТ ДРУГИЙ

Перший із трьох Привидів

Коментарі

У другому куплеті автор за допомогою фантастики показав минуле Скруджа. Герой зустрічається з першим Привидом — Духом Давнього Різдва (тобто Духом Минулого). З його допомогою Скрудж озирнувся на свій життєвий шлях, і його душа здригнулася від побаченого. Він пригадав усе, що любив, цінував і від чого відмовився заради грошей. Він зрадив свою сім'ю, кохану, друзів — і все це заряди злагачення. Проте чи можна вважати золото справжнім багатством? Скрудж побачив своє справжнє обличчя й жахнувся, тому він хотів загасити світло, що линуло від першого Привида, але істину не можна загасити, приховати, вона пробивається крізь морок і темряву.

П. Дж. Лінч. Ілюстрація до повісті Ч. Діккенса «Різдвяна пісня в прозі». 2006 р.

Робота з текстом куплету другого

- Що показав Скруджеві перший із трьох Привидів? Розкажіть про це.
- У який момент перша слізота впала з його очей? Що вона означає?
- Які зміни відбулися в душі героя під впливом зустрічі з минулим?
- Який повчальний зміст утілено в цьому куплеті?

Творче завдання

- Розкажіть про дитинство Скруджа від його імені.
- Розкажіть про юнацькі роки Скруджа.
- Розкажіть про зрілі роки героя від імені Марлі.

КУПЛЕТ ТРЕТЬІЙ

Другий із трьох Привидів

Коментарі

У куплеті третьому перед Скруджем з'являється другий Привид — Дух Нинішнього Різва (тобто Дух Теперішнього). Він показує Скруджеві помешкання бідних людей, які, попри злідні, люблять одне одного, у їхніх домівках панує розуміння й затишок. І Скрудж усвідомлює, що при всьому своєму багатстві не має головного — духовних цінностей (любові, сім'ї, дружніх стосунків). Він почав шкодувати про це, відчувши себе дуже самотнім. Герой змінюється, починає співчувати й розуміти справжню ціну життя й людяності. Куплет третій побудований на контрасті. З одного боку, тут панує весела атмосфера Різва, а з іншого — у фіналі куплету з'являються фантастичні постаті: хлопчик Неуцітво та дівчинка Убогість, які вішують трагедію. «Вони — породження Людини», — каже Привид, закликаючи їх остерігатися. У такій фантастичній формі письменник стверджує, що невігластво й бідність несуть смерть усім, передусім дітям. Це втілює образ хворого малюка Тіма, доля якого викликає в читачів слози.

Робота з текстом куплету третього

1. Опишіть другого Привида. Шо уособлює цей образ? Чому він сповнений радості, енергії, оптимізму?
2. Де опинився Скрудж з допомогою другого Привида? З ким він зустрівся?
3. Шо дали Скруджеві ці зустрічі?
4. Чому другий Привид так щедро окропив помешкання Кретчітів?
5. Прочитайте опис будинку Кретчітів. Про що свідчать деталі побуту?
6. Яка атмосфера панувала в домі Кретчітів?
7. Як змінився Скрудж у куплеті третьому?

КУПЛЕТ ЧЕТВЕРТИЙ

Останній із Привидів

Коментарі

У куплеті четвертому Скрудж зустрічається з третім Привидом — Духом Майбутнього Різва (тобто Духом Майбутнього). Скрудж усвідомлює важливі для себе істини. Він володів величезними багатствами, але чи був щасливим? Щодня Скрудж працював і примножував капітал, економив гроші, обдуруював людей задля власного збагачення. Та чи жив він справжнім життям? Напевно, що ні. Душа його була мертвою. Тому в куплеті четвертому твору знову виникає мотив смерті, який постійно звучить у повісті. Письменник змальовує цілком реальні смерті різних людей. Проте не менш жахливою є духовна смерть людини, тобто її життя без піклування про близьких, милосердя, творення добра. Така лю-

дина для всіх мертвіа ще за життя. Щоб показати Скруджеві жахливі наслідки його бездуховного існування, Привид переносить героя в майбутнє й показує його власну смерть.

Робота з текстом четвертого куплету

1. Прочитайте опис третього Привида. Що вразило вас у цьому описі? Які епітети й метафори використовує автор для зображення Привида?
2. Як сприйняти смерть Скруджа представники ділових кіл?
3. Хто пришов до будинку героя після його смерті? З якою метою?
4. Хто зрадів звістці про смерть Скруджа?
5. Визначте кульмінаційний момент твору. Коли герой вирішив стати іншою людиною й творити добро?
6. Яких висновків дійшов Скрудж?

Краса слова

Роль фантастики в розкритті духовного омертвіння й перетворення людини. За допомогою фантастики автор змальовує можливе жахливе майбутнє Скруджа — його смерть, яка нікого не засмутила. За ним ніхто не плакав, лише бідняки прийшли до його квартири, щоб узяти кілька речей.

За контрастом до смерті Скруджа ззвучить розповідь про смерть малюка Тіма. Уся сім'я Кретчітів оплакує його, бо в ньому горіла Божа іскра. Його любили за те добре світло, що линуло від нього, поруч із ним люди ставали добрішими, людянішими, милосерднішими. Батько Тіма каже, що найкраща пам'ять про Тіма — це життя в мирі й злагоді з Богом і заповідями.

Використовуючи засоби фантастики, Ч. Діккенс порушує важливі проблеми життя і смерті, але не у фізичному, а у філософському сенсі. Біблія вчить, що в людині є два життя і дві смерті — фізична та духовна. Зовні людина може виглядати живою й здорововою, а насправді її душа є мертвою, якщо людина не творить добро для інших. І навпаки, життя померлої людини може продовжитися й після її смерті — у пам'яті інших, у добрих вчинках, які вона залишає після себе. У повісті письменник за допомогою фантастики засуджує нице життя Скруджа, яке автор уважає моральною смертю, і прославляє вічне життя душі малюка Тіма, яке той заслужив добрим ставленням до людей.

У фіналі цього куплету відбувається кульмінація — духовне переродження героя, який збегнув, побачивши напис на могильній плиті, що треба жити по-іншому.

КУПЛЕТ П'ЯТИЙ

Завершення цієї історії

Коментарі

У куплеті п'ятому міститься розв'язка твору. Зустрівшись із Минулим, Теперішнім і Майбутнім, Скрудж змінився й вирішив жити доброчесно, пікуватися про інших, дарувати людям тепло свого серця. Сенс Різдва полягає

в духовному переродженні людини, відкритті Бога в її душі, творенні добра. До цього висновку письменник поступово підводить читачів.

(...) Скрудж побував у церкві, потім ходив по вулицях, придивлявся до перехожих, гладив по голівках дітей, розмовляв із жебраками, заглядав у вікна квартир і в підвальні вікна кухонь, — і все, що він бачив, сповняло його серце радістю. Чи думав він коли-небудь, що звичайнісінка прогулянка може зробити його таким щасливим! А коли почало смеркатися, він рушив до будинку племінника. (...)

— З нами хресна сила! — закричав Фред. — Хто це?

— Це я, твій дядечко Скрудж. Я прийшов до тебе погостювати. Чи приймеш мене, Фреде?

Чи прийме він дядечка! Та він на радощах мало не відірвав йому руку. За п'ять хвилин Скрудж уже почував себе як у дома. Такого сердечного прийому він ще зроду не зустрічав.

Племінниця мала точнісінко такий вигляд, як і в тому видінні, яке було йому напередодні. Таким же був і Топпер, що незабаром прийшов, і пухенька сестра господині, яка завітала слідом за ним, та й усі інші. Який це був дивовижний вечір! Які дивовижні ігри! І яка дивовижна єдність у всьому! Яке щастя! (...)

I Скрудж дотримав свого слова. Він зробив усе, що обіцяв Бобові, і навіть більше, значно більше. А Крихітці Тімові, який, до речі, незабаром видужав, він був завжди другим батьком. I таким він став добрим другом, таким добрым господарем і такою доброю людиною, що наше

славне старе місто може ним пишатися. Та й не тільки наше — будь-яке добре старе місто, містечко чи село в будь-якому куточку нашої доброї старої землі. Дехто підсміювався з цього перетворення, але Скрудж не звертав на них уваги — сміється на здоров'я! Він був напрочуд розумний і знав, що так уже влаштований світ, — завжди знайдуться люди, готові осміяти добру справу. Він розумів, що ті, хто сміються, — сліпі, і думав: «Нехай собі сміються, аби не плакали!» На серці в нього було весело й легко, і йому цього було цілком досить.

Більше він уже ніколи не водив компанії з Привидами, — у цьому сенсі він дотримувався поміркованості, — і про нього йшла поголоска, що ніхто не вміє так шанувати й справляти Різдво, як він. Якби ж і про нас могли сказати те саме! Про всіх

П. Дж. Лінч. Ілюстрація до повісті Ч. Діккенса «Різдвяна пісня в прозі». 2006 р.

нас! А тепер нам залишається тільки повторити за Крихіткою Тімом: «Господи, благослови нас — кожного!»

(Переклад Івана Андрусяка)

Робота з текстом куплету п'ятоого

1. Чи став Скрудж жити по-іншому? Доведіть це прикладами з тексту.
2. Що зробило Скруджа щасливим по-справжньому?
3. Як змінюються долі тих, хто поруч із Скруджем (племінника, Тіма Кретчита й інших)?
4. Які ідеї утверджуються у фіналі твору?

Краса слова

Ознаки жанрів пісні й казки в повісті Ч. Діккенса. Різдяні пісні — це особливий ліричний жанр. Їх співають усі християни з метою прославити Бога й навернути людей до добра. Чарльз Діккенс використав ознаки цього жанру, щоб утвердити необхідність духовного пробудження людини й усього суспільства.

У творі знаходимо й деякі риси чарівної казки — атмосфера незвичайного, використання фантастики, поява дивовижних персонажів (Привидів), боротьба добра і зла, життя і смерті з обов'язковою перемогою добра й життя. Ця боротьба переднесена в душу людини.

- Наведіть приклади з тексту, що свідчать про наявність ознак пісні й казки у творі.

Творче завдання

Підготуйте усний твір (7–8 речень) на тему «Сенс Різдва (Мої роздуми за повістю Ч. Діккенса “Різдяна пісня в прозі”».

Перевірте себе

1. Які факти життя і творчості Ч. Діккенса вам найбільше запам'яталися?
2. Які події та образи розкривають реальний стан суспільства у творі Ч. Діккенса?
3. Розкрийте роль фантастики в «Різдяної пісні в прозі».
4. Визначте етапи духовного переродження Скруджа. Який момент можна назвати кульмінаційним?
5. Назвіть ознаки фольклорних жанрів у творі Ч. Діккенса.

Радимо прочитати

Діккенс Ч. Різдяна історія / Переклад І. Андрусяка. — Львів, 2011.

Діккенс Ч. Різдяні повісті / Переклад О. Мокровольського. — К., 2007.

Микола ГОГОЛЬ

1809–1852

Гоголь наш!.. Він є дзеркалом нашої неповторності.

Дмитро Чижевський

До якої культури належить письменник Микола Гоголь — російської чи української? Більшу частину свого життя він жив у Росії і за її межами, писав російською мовою. Разом із тим відобразив у своїх творах звичай й особливості життя та історії України, а в героях утілив національний колорит і мрію українців про вільне та щасливе життя. Письменник О. Гончар зазначив: «Геній Гоголя постав на українському ґрунті... Він був не тільки російським письменником, а й великим генієм українського народу».

Микола Васильович Гоголь народився 1 квітня 1809 р. в с. *Великих Сорочинцях* на Полтавщині. Тут, у Спасо-Преображенській церкві, хлопчика похрестили. Ім'я Микола він отримав на честь Святого Миколая, якому молилася маті в церкві в с. Диканьці, неподалік від м. Полтави. Дитинство М. Гоголя минуло в родовому маєтку Василівка (нині — с. Гоголеве).

Батько Гоголя, Василь Опанасович, прищепив інтерес до мистецтва своїм дітям — Миколі, його брату Івану й сестрам Анні, Ользі, Єлизаветі, Марії. 1818 р. двох братів відправили до Полтави вчитися в повітовому училищі, але через рік Іван захворів і помер. А Миколу, який дуже переживав втрату брата, батькам довелося забрати додому. Хлопець продовжив навчання в Ніжинській гімназії вищих наук князя Безбородка. У березні 1825 р., коли хлопець навчався в 6 класі, прийшла страшна звістка — помер батько. Микола мусив стати опорою для матері й сестер. Усе життя М. Гоголь опікувався своєю родиною, займався господарськими справами, вихованням і навчанням сестер.

У грудні 1828 р. М. Гоголь разом із приятелем О. Данилевським приїхав до Петербурга. Після довгих поневірять юнак знайшов місце дрібного чиновника в одному з господарських департаментів. Він щодня ходив на службу, переписував

с. Гоголеве (колишня Василівка)

папери, але мріяв стати письменником. Перший його дебют — драма «Ганц Кюхельгартен», що вийшла друком під псевдонімом В. Алов 1829 р., не мала успіху. Схвильований невдачею, М. Гоголь скупив і спалив увесь наклад книжки.

Проте він знайшов у собі сили знову взятися за перо. Пише повісті про українське життя. Нарешті — перший успіх! У журналі «Отечественные записки» за 1830 р. з'явила (поки що без імені автора) повість «Басаврюк, або Вечір напередодні Івана Купала». Вона поклала початок збірки повістей «Вечори на хуторі біля Диканьки», яка виходила друком протягом 1831–1832 рр. і принесла славу М. Гоголю. До цієї книжки ввійшли такі відомі твори, як «Сорочинський ярмарок», «Ніч перед Різдвом», «Травнева ніч, або Утопіена» та ін.

У чому ж секрет «Вечорів на хуторі біля Диканьки»? Чому витончений і освічений Петербург зачитувався українськими повістями М. Гоголя? Народні образи, створені Гоголем у літературі, надто відрізнялися від столичного середовища. Це був близькучий розквіт молодого таланту митця, проте тільки перший крок на великому шляху, де його очікували нові повороти й перехрестя...

Цікаво знати

У с. Василівці, нині — Гоголеве (Полтавщина), створено Національний музей-заповідник М. В. Гоголя. Тут усе так, як було й за часів митця — родовий будинок, сад, флігель, де любив працювати письменник.

Ніч перед Різдвом (1831)

Історія створення

Микола Гоголь показав російському суспільству ще не відкриту раніше Україну — край, що має свою національну міфологію, фольклор, традиції та звичаї. Він утверджував тим самим культурну самобутність України, яка хоча й називалася тоді Малоросією й входила до складу Російської імперії, проте мала свою неповторність. «Ніч перед Різдвом» написана на підставі спогадів письменника про святкування великого християнського свята на його батьківщині. Нерідко він і сам був серед колядників, брав участь у веселому різдвяному дійстві. Як людина віруюча, автор відобразив у творі незриму присутність нечистої сили та її боротьбу за душу людини. Проте людина, яка має в душі Бога, завжди поборе диявола (чорта).

Останній день перед Різдвом минув. Настала ясна зимова ніч. Виглянули зорі. Місяць¹ величаво піднявся в небо посвітити добрим людям і всьому світу, щоб усім було весело колядувати² й славити Христа. Морозило сильніше, ніж зранку; зате було так тихо, що скрип морозу під чобітами чувся за півверсти. Ще жодний гурт парубків не показувався під вікнами хат; тільки один місяць крадлькома заглядав у вікна, ніби виманюючи дівчат, що наряджалися та чепурилися, швидше виїхти на рипучий сніг. Раптом із комина однієї з хат заклубочився дим і поплив хмаркою по небу, а разом із димом вилетіла й відьма верхи на мітлі. (...)

Тим часом чорт підкрадався потихеньку до місяця й уже було простягнув руку, щоб схопити його, та раптом відсмикнув її назад мов облечений, обсмоктав пальці, пометеляв ногою й забіг з іншого боку, але знову відскочив і відсмикнув руку. Проте, незважаючи на всі невдачі, хитрий чорт не покинув своїх витівок. Підбігши, раптом схопив він обома руками місяць, кривлячись і дмухаючи, поперекидав його з однієї руки в іншу, як дядько, який голими руками дістав жарину для своєї люльки; нарешті поквапом заховав у кишеню і, наче нічого й не сталося, побіг собі далі.

У Диканьці ніхто й не чув, як чорт украв місяць. (...)

Але ж з якої причини чорт наважився на таку беззаконну справу? А ось з якої: він зівав, що багатого козака Чуба дяк запросив на кутю, де будуть: голова; приїжджий з архіерейської півчої дяків родич у синьому сюртуку, який брав найнижчий бас; козак Свербигуз і ще дехто; де, окрім куті, буде варенуха, настояна на шафрані горілка й ще багато різних страв. А тим часом його доночка, красуня на все село, залишиться вдома, а до доночки, напевно, прийде ковалъ³, силач і хлопець хоч куди, який чорту був осоружніший за проповіді отця Кіндрата. На дозвіллі ковалъ займався малюванням⁴ і зажив слави кращого живописця на весь окі-

¹ *Місяць* — традиційний слов'янський символ, як і сонце. В українських легендах місяць, що сяє вночі, пробуджує зерна життя, дає їм плодючість. Тому з ним були пов'язані колядки й інші фольклорні твори (посівні пісні, замовляння).

² *Колядувати* — співати під вікнами напередодні Різдва пісні, які називаються колядками. Назва пісень пов'язана з Колядою (від коло — знак сонця) — богом, який у давнину починав нове коло сонця (Сварога). З прийняттям християнства Коляда асоціювався в слов'яні зі святом Різдва.

³ *Ковалъ* — у давніх уявленнях українців ковалъ наділявся магічною силою, бо був володарем вогню. З прийняттям християнства ремесло коваля набуло ще більшого значення, бо ковалі працювали на будівництві храмів.

⁴ *Малювання* — здатність гарно малювати, пов'язана з віруваннями слов'ян у те, що за допомогою певних символів, кольорів, знаків можна подолати злі сили. У добу християнства малювання ще більше стало поширенним як оберіг від диявола (ікони, розписи церковних стін тощо). В українській народній традиції розмальовували церкви, хати, писанки, одяг (вишивкою), посуд, печі тощо.

лодок. (...) Він був богохвальним і часто малював образи святих: і тепер ще можна знайти в Т... церкві його євангеліста Луку. Але вершиною його майстерності була одна картина, намальована на церковній стіні в правому притворі, на якій він зобразив святого Петра в день Страшного суду, з ключами в руках, який виганяє з пекла злого духа; наляканий чорт кидався на всі боки, передчуваючи свою загибель, а грішники, ув'язнені раніше, били й ганяли його батогами, дровинами й усім, що потрапляло під руку.

Коли живописець трудився над цією картиною і писав її на великий дерев'яний дошці, чорт з усіх сил намагався йому завадити: штовхав під руку, підіймав із горнила в кузні попіл і посыпав ним картину; але, наперекір усьому, робота була завершена, дошка внесена в церкву й управлена в стіну в притворі, і відтоді чорт заприсягся мститися ковалю. (...)

(Переклад Мар'яни Добоні)

Робота з текстом

1. Коли відбуваються події в повісті?
2. За допомогою яких метафор та епітетів увиразнено святочну атмосферу в Диканьці?
3. Куди збираються дівчата й парубки? Опишіть обряд колядування, розкрийте його міфологічне значення.
4. Поясніть, чому чорт шкодив ковалеві.

Події в повісті відбуваються у Святвечір. Цього вечора християни готують 12 пісних страв, збираються всією сім'єю, читають молитви. Усі чекають першу зірку, щоб розговітися. Основною стравою на передріздвяному столі була кутя (голодна кутя, тобто пісня), приготована з дарів природи, — символ подальшого благополуччя й оберіг від злих сил. Саме у Святвечір відбуваються чарівні події, незвичайні перетворення й навіть зустріч із нечистою силою. У повісті «Ніч перед Різдвом» таких подій багато: відьма перетворюється на Солоху, чорт — на коня, а коваль Вакула зумів осідлати самого чорта, злігти за одну тільки ніч до Петербурга й дістати в царіці черевички для прекрасної Оксани.

Коментарі

У сюжеті повісті М. Гоголя «Ніч перед Різдвом» виявилися традиції українського вертепу — народного театру, де дія розігрувалася у двох ярусах: верхньому (небесному) і нижньому (земному). У верхньому ярусі показували релігійні сюжети, а в нижньому — смішні сценки з народного побуту. Традиційними персонажами українського вертепу були Богородиця, Христос, чорт (у верхньому ярусі), баба, дяк, голова, козак (у нижньому ярусі). Найбільш позитивним персонажем у вертепі був козак (запорожець), який утілював волелюбні ідеали Запорозької Січі.

У повісті діють традиційні персонажі українського вертепу — баба (Солоха, Ткачиха, Переперчиха), дяк, голова, козак, коваль, красуня (Оксана), цариця, кум.

Верхній і нижній яруси повісті М. Гоголя «Ніч перед Різдвом» не відокремлені, а тісно пов'язані між собою. Велична історія про Різдво Христове спроектована на земний світ, де людина бореться з чортом (дияволом) за світло, добро й щастя у своєму житті.

Тепер погляньмо, що робить, залишившись сама, красуня донька. Оксані не минуло ще й сімнадцять років, як у майже всьому світі — і по цю сторону Диканьки, і по ту сторону Диканьки — тільки й мови було, що про неї. Парубки гуртом проголосили, що кращої дівки й не було ще ніколи, і не буде ніколи на селі. Оксана знала й чула все, що про неї говорили, і була вередлива, як і всяка красуня. (...) Парубки во-лочилися за нею табунами, але коли їм уривався терпець, остигали й залишалися до інших, не таких вередливих. Один тільки коваль був упертим і не покидав свого залишання, незважаючи на те, що з ним вона поводилася ні на крапельку не краще, ніж з іншими.

Як батько вийшов з хати, вона ще довго чепурилася й манірилася перед невеликим в олов'яній рамі люстерком і не могла намилуватися собою.

— І чого це люди надумали розхвалювати, ніби я гарненька? (...) Брешуть люди, я зовсім не гарна. — Але в люстерку майнуло свіже, жваве, по-дитячому юне личко з бліскучими чорними очима й невимовно приємним усміхом, яке, безсумнівно, заперечувало всі її слова. — Хіба чорні брови й очі мої, — продовжувала красуня, не випускаючи люстерка, — такі гарні, що кращих за них і на світі немає? І що тут гарного в цьому кирпатому носі? І в шоках? І в губах? Невже гарні мої чорні коси? Ой! Та ввечері іх і налякатися можна: вони, наче довгі змії, обплелися та обвиліся навколо моєї голови. Бачу я тепер, що зовсім і не гарна! — Та, трішки відсуваючи від себе люстерко, скрикнула: — Ні, гарна я! Ой, дуже вродлива! Навдивовижу! Яку ж радість я принесу тому, чиєю дружиною стану! Як же буде милуватися мною мій чоловік! Він і не опам'ятається. Він зацілуює мене до смерті.

— Чудна дівка! — прошепотів коваль, тихо зайшовши. — І ніби хвастощів у неї небагато! З годину стоїть, милуючись у дзеркалі, і не надивиться, та ще й вихвалиє себе вголос!

— Отак-от, парубки, чи пара я вам? Ви подивітесь на мене, — продовжувала гарненька ко-

O. Йонайтис. Ілюстрація до повісті М. Гоголя «Ніч перед Різдвом». 2010 р.

кетка, — як я плавно ступаю, у мене сорочка шита червоним шовком. А які стрічки на голові! Вам і за вік не побачити багатшого галуна! Усе це накупив мій батечко для того, щоб на мені оженився найкращий хлопець у світі! — І, усміхнувшись, вона повернулася й побачила коваля...

Скрикнула й сувро стала перед ним.

Коваль і руки опустив. (...)

(Переклад Мар'яни Добоні)

Робота з текстом

1. Якою змальовано Оксану в повісті М. Гоголя?
2. У якому костюмі вона постає? Опишіть деталі її вбрання.
3. Які кольори переважають у портреті красуні?
4. Розкажіть про стосунки Оксани та коваля Вакули.

Творче завдання

Розкажіть про зустріч героїв від імені одного з них (Оксани або Вакули).

Коментарі

У повісті виявилися традиції української народної казки з її традиційним сюжетом і героями — красуня і герой, який праугне здобути її кохання. Красуня випробовує героя, він отримує важке завдання — піти далеко, за тридев'ять земель, і принести заповітний предмет (у повісті — черевички). Герой, наділений рисами українського козака, мусить виявити розум, кмітливість, силу й наполегливість у виконанні завдання, щоб досягти свого щастя.

Мороз посилився, і вгорі зробилося так холодно, що чорт перестрибував з одного копитця на інше й хухав собі в кулак, намагаючись хоч трішки відігріти замерзлі руки. (...)

Відьму теж почав пробирати холод, незважаючи на її тепле вбрання; і тому, піднявши руки вгору, відставивши ногу й, зайнявши таку позу, як людина, що мчить на ковзанах, не зрушивши жодним суглобом, вона спустилася повітрям, ніби льодяною гіркою, — і просто в димар.

Чорт у такий самий спосіб вирушив слідом за нею. (...)

Матері коваля Вакули було не більше сорока років. Не так, щоб гарною, але й поганою не була собою. Та й бути гарною в таких літах не просто. Проте вона вміла так причаровувати найповажніших козаків, (...) що до неї заходили і голова, і дяк Осип Никифорович (звичайно, якщо дячихи не було вдома), і козак Корній Чуб, і козак Касіян Свербигуз. І, треба віддати їй належне, уміла обійтися добре з кожним.

O. Іонайтис. Ілюстрація до повісті М. Гоголя «Ніч перед Різдвом». 2010 р.

Солоха погладжує вуса, замотує за вухо оселедець і проказує до найближчого сусіда: «Ех, добра баба! Чорт-баба!»

Солоха кланялася кожному, і кожний думав, що вона кланяється йому одному. Але охочий утручатися в чужі справи одразу б помітив, що Солоха була найпривітніша з козаком Чубом. (...)

(Переклад Мар'яни Добоні)

Робота з текстом

1. Виразно прочитайте опис Солохи. Перекажіть близько до тексту.
2. На яких деталях українського національного костюма акцентує автор?
3. Розкажіть про перетворення Солохи. Якими неземними рисами наділив її автор?
4. Ким була Солоха в земному і в небесному ярусах?
5. Хто ще з небесного яруса опиняється біля Солохи?

Коментарі

Представники нечистої сили — відьма і чорт — показані М. Гоголем у домашньому просторі, вони набувають людських рис і діють поруч із персонажами людьми. Чорт має риси сільського голови, а відьма здатна перетворюватися на звичайну жінку — Солоху. Солоха зображена напрочуд гарною відьмою. Вона не шкодить головним героям, хоча певною мірою впливає на хід подій. В українській народній традиції чорт і відьма мали інші назви. У народі їх прямо не називали, щоб не накликати злі сили. Те, що Солоха-відьма є матір'ю коваля Вакули, відповідає традиціям українського фольклору. Герой, наділений чарівною силою, має й чарівне походження. Крім того, позитивний герой у фольклорі мусить пройти духовне випробування, подолати нечисту силу й вийти до нового життя.

У той час, коли спритний франт із хвостом і козлиною борідкою літав то з димаря, то знову в димар, ладунка, яка висіла в нього на перев'язі на боку й у якій він заховав украдений місяць, якось випадково зачепившись у піщі, розчинилася, і місяць, скориставшись цим, вилетів через димар Солохиної хати й плавно піднявся по небу вгору. Усе освітилося. Завірюхи наче й не було. Сніг засвітився широким срібним полем і весь обсипався кришталевими зірками. Мороз немов потеплішав. Показалися дівочі й парубочі гурти з міхами. Задзвеніли пісні, і рідко під якою хатою не юрмілися колядники.

Диво, як блищити місяць! Важко й передати, як любо потоптатися в таку ніч між гуртом дівчат, які то посміються, то співають, та між парубками, охочими на всі жарти та витівки, які тільки може навіяти така весела ніч. У доброму кожусі тепло; від морозу ще сильніше палають щоки; а на пустощі сам лукавий підбиває.

Юрми дівчат із мішками вломилися в хату Чуба, оточили Оксану. Крик, регіт, балачки оглушили коваля. Усі наввипередки поспішали розповісти красуні що-небудь нове, розбирали мішки й вихвалалися палянняцями, ковбасами, варениками, яких устигли вже назбирати достатньо за свої колядки. Оксана здавалася аж занадто задоволеною та радісною, базікала то з однією, то з іншою й хихотіла не вмовкаючи. З якоюсь досадою й заздрістю дивився коваль на такі веселоші й цього разу кляв колядки, хоча сам їх полюбляв без міри.

— Ей, Одарко! — сказала весела красуня, повернувшись до однієї з дівчат. — У тебе нові черевички? Ой, які ж гарненькі! Із золотом! Добре тобі, Одарцю, є в тебе така людина, яка все тобі купляє; а мені ні кому дістати такі славні черевички.

— Не журися, моя ненаглядна Оксано! — підхопив коваль. — Я тобі дістану такі черевички, що мало яка панночка носить.

— Ти? — сказала, швидко й згорда глянувши на нього, Оксана. — Цікаво ж, де ти дістанеш черевички, які я могла б узти на свою ногу. Хіба що принесеш ті самі, які носить цариця.

— Бач, яких захотіла! — закричали, заливаючись сміхом, дівчата.

— Так, — продовжувала гордовито красуня, — будьте всі за свідків: якщо коваль Вакула принесе ті самі черевички, які носить цариця, то ось мое слово, що вийду негайно ж за нього заміж. (...)

(Переклад Мар'яни Добоні)

Робота з текстом

- Прочитайте й перекажіть опис зимового пейзажу.
- За допомогою яких епітетів, метафор та інших засобів виникає ефект світла?

3. Як ви думаете, чому ніч перед Різдвому М. Гоголя позбавлена непроглядної темноти?
4. Які народні обряди українців виявилися в цьому уривку?
5. Який традиційний мотив народної казки зумовлює розвиток сюжету? Шо має зробити герой?

(...) Коваль не без страху відчинив двері й побачив Пацюка, який сидів на підлозі по-турецьки перед невеликою діжкою, на якій стояла миска з галушками. Ця миска стояла, ніби навмисно, нарівні з його ротом. Не ворухнувши й пальцем, він нахилив трішки голову до миски й съорбав юшку, хапаючи час від часу зубами галушки. (...)

— До тебе прийшов, Пацюче, дай Боже тобі добра всілякого до несхожу, хліба в пропорції! — Коваль іноді умів уплести модне слівце; того він навикнув ще в Полтаві, коли розмальовував сотнику дощаний паркан. — Пропадати випало мені, грішному! Нічого не допомагає на світі! Що буде, то буде, доводиться просити допомоги в самого чорта. Шо ж, Пацюче, — наважився спитати коваль, бачачи, що той незмінно мовчить, — як мені бути?

— Якщо треба чорта, то й іди до чорта! — відповів Пацюк, не зводячи на нього очей і продовжуючи їсти галушки.

— Для того я і прийшов до тебе, — сказав коваль, віддаючи поклін, — крім тебе, думаю, ніхто на світі не знає дороги до нього.

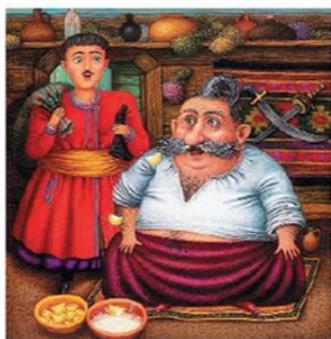
Пацюк ні пари з вуст і дійдав галушки, які залишилися.

— Зроби милість, чоловіче добрий, не відмов! — наступав коваль. — Чи свинини, ковбас, борошна гречаного, ну, полотна, пшона або дечого іншого, у разі потреби... як заведено між добрими людьми... не поскупимося. Розкажи хоч приблизно, як натрапити на дорогу до нього?

— Тому не треба далеко ходити, у кого чорт за плечима, — мовив байдуже Пацюк, не змінюючи свого положення.

Вакула витрішився на нього, ніби в того на лобі було написано тлумачення цих слів. «Що він каже?» — безмовно запитувала його міна; а роззявлений рот готовувався проковтнути, як галушку, перше слово, але Пацюк мовчав.

Тут помітив Вакула, що ані галушок, ані діжки вже немає; а замість них на підлозі стоять дві дерев'яні миски; одна з варениками, друга зі сметаною. Думки його

К. Лавро. Ілюстрація до повісті
М. Гоголя «Ніч перед
Різдвом». 2006 р.

й очі мимоволі вступилися в це єство. «Подивимося, — казав він сам до себе, — як буде їсти Пацюк вареники. Нагинатися він точно не стане, щоб съорбати, як галушки, та й не можна: потрібно вареник спершу вмочити в сметану».

Тільки-но встиг про це подумати, як Пацюк роззявив рота, поглянув на вареники й ще сильніше роззявив рот. Тоді вареник вистрибнув із миски, хлюпнувся в сметану, перевернувся на другий бік, підстрибнув угору й потрапив просто йому до рота. Пацюк з їв і знову роззявив рот, і наступний вареник таким же порядком вирушив туди ж. На себе він тільки взяв труд жувати й ковтати. (...)

(Переклад Мар'яни Добоні)

Робота з текстом

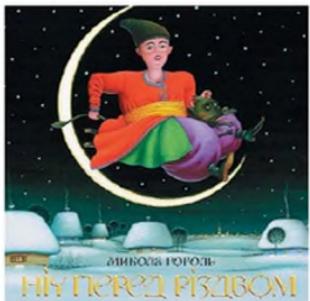
1. Хто такий Пацюк? Шо ви довідалися про нього?
2. З якою метою прийшов Вакула до Пацюка? Чому саме до Пацюка?
3. Чи допоміг Пацюк героєві?
4. Які фольклорні твори нагадали вам відвідування ковалем Пацюка?

Коментарі

Здавна в народі існують вірування: щоб місяць сприяв благополуччю родини, йому приносили жертву у вигляді вареників або галушок, що за формуєю нагадують місяць. Відгомін цих давніх міфологічних уявлень знаходимо в повісті М. Гоголя в зображені Пацюка. Крім того, цей персонаж також увібрал риси запорожця. Автор розповідає про те, що Пацюк колись був у Запорозькій Сіці, а потім оселився в Диканьці. Як і інші герої, Пацюк наділений чарівними рисами й особливим знанням, тому він підказує Вакулі, що чорт у нього сидить за спиною.

Спочатку Вакулі страшно зробилося, коли піднявся на таку висоту, з якої вже нічого внизу не бачив, і пролітив, як муха, під самим місяцем так, що якби трішки не нахилився, то зачепив би його своєю шапкою. Проте трохи згодом він збадьорився й уже почав кепкувати з чорта. Його потішало вкрай, як чорт чихав і кашляв, коли він знімав із шиї кипарисний хрестик і підносив до нього. Навмисно піднімав він руку почухати голову, а чорт, думаючи, що його збирояться перехрестити, летів ще швидше. Усе було світло вгорі. Повітря, пронизане легким сріблястим туманом, було прозоре. Усе було видно; і навіть можна було помітити, як вихором пронісся повз них, сидячи в горщичку, чаклун; як зірки, зібравшись докути, гралися в піжмурки; як клубочився вдалечині хмаринкою цілий рій духів; як чорт, що танцював при місяці, зняв

К. Лавро. Обкладинка до повісті М. Гоголя «Ніч перед Різдвом». 2006 р.

і відлунювали з усіх боків; будинки росли й ніби піднімалися із землі на кожному кроці; мости тремтіли; карети літали; візники, форейтори кричали; сніг свистів під тисячею саней, які неслися зусібіч; пішоходи тулилися й тіснилися під будинками, унизаними каганцями, і їхні велетенські тіні миготли по стінах, досягаючи головою димарів і дахів. Із здивуванням роззирався коваль на всі боки. Йому здавалося, що всі будинки спрямували на нього свої незлічені вогняні очі й дивилися. Панів у покритих сукном шубах він побачив так багато, що не знав, перед ким і шапку знімати. «Боже ти мій, скільки тут панства! — подумав коваль. — Я так собі думаю, що кожний, хто йде по вулиці в шубі, то й засідатель, то й засідатель! А ті, що катаються в таких чудних бричках із склом, якщо не городничі, то, певно, комісари, а може, і ще більше». Його думки перервало запитання чорта: «Чи їхати просто до царіці?» — «Ні, страшно, — подумав коваль. — Тут десь, не знаю де, зупинилися запорожці, які проїжджали восени через Диканьку. Вони їхали із Січі з паперами до царіці; от би порадитися з ними». (...)

(Переклад Мар'яни Добоні)

Робота з текстом

1. Опишіть політ Вакули на чорті. Хто зустрічався на шляху героя?
2. Чого найбільше боявся чорт? Яку ідею втілює цей знак?
3. Яким постав Петербург перед очима Вакули?
4. Доведіть, що опис Петербурга в повісті подано з народного погляду.

Порівняйте описи Диканьки й Петербурга. Чим вони відрізняються? Як почувається герой у цих просторах?

Коментарі

Дія повісті відбувається за часів правління цариці Катерини II. Микола Гоголь відобразив зверхнє ставлення петербурзької знаті (зокрема, Потьомкіна) до козаків. Петербург і Дикан'ка протиставлені між собою як чужий, холодний простір і простір домашній, гармонійний. У «своєму» просторі героям тепло навіть у морозну ніч, вони живуть у злагоді з природою. А в Петербурзі все постає чудернацьким, неприродним. Тут панують інші цінності, а світло (на відміну від небесного в Диканці) є штучним (ілюмінація, діаманти на руках Потьомкіна). Але сміливість Вакули вразила царицю, і вона дарує йому черевички для Оксани. Отже, герой виходить переможцем із чужого простору.

(...) Чуб аж очі випнув, коли угледів перед собою коваля, і не знав, чому дивуватися: чи тому, що коваль воскрес, чи тому, що коваль наважився до нього прийти, чи тому, що він розрядився таким франтом і запорожцем. Але ще більше здивувався він, коли Вакула розв'язав платок і поклав перед ним новісіньку шапку і пояс, яких і не бачили на селі, а сам упав йому в ноги й проговорив благаючим голосом:

— Помилуй, батьку! Не гнівайся! Ось тобі нагайка: бий, скільки душа забажає. Віддаєш сам, у всьому каєся, бий, та не гнівайся тільки! Ти ж колись братався з моїм покійним батьком, разом хліб-сіль їли й могорич пили.

Чуб, чимало в думках потішаючись, дивився, як коваль, який нікому на селі не давав собі в борщ плонути, згинав у руці п'ятаки й підкови, як гречані млинці, ось зараз лежав біля його ніг. Щоб ще більше залишатись, Чуб узяв нагайку й ударив його три рази по спині.

— Ну, вистачить з тебе, уставай! Старих людей завжди слухай! Забудемо все, що було між нами! Ну, тепер кажи, чого тобі треба?

— Віддай, батьку, за мене Оксану!

Чуб трішки подумав, подивився на шапку й пояс: шапка була славна, пояс не пірший за неї, згадав про віроломну Солоху й сказав рішуче:

— Добре! Засилай сватів!

— Ой! — скрикнула Оксана, переступивши через поріг і побачивши коваля, і втупила з подиву й радості в нього очі.

— Подивися, які я тобі приніс черевички! — сказав Вакула. — Ті самі, які носить цариця.

О. Юнайтис. Ілюстрація до повісті
М. Гоголя «Ніч перед Різдвом».
2010 р.

— Ні! ні! Мені не треба черевичків! — сказала вона, махаючи руками й не спускаючи з нього очей. — Я і без черевичків... — Далі вона не договорила й зашарілася. (...)

(Переклад Мар'яни Добоні)

Робота з текстом

1. Доведіть, що Вакула й Оксана змінились у фіналі повісті. Що вплинуло на ці зміни?
2. Чому красуня готова відмовитися від черевичків?
3. Назвіть риси чарівної казки, що виявилися у фіналі повісті.

Краса слова

Особливості художньої оповіді в повісті «Ніч перед Різдвом». У збірці «Вечори на хуторі біля Диканьки» панує розмовна стихія. Спеціально для цієї книжки М. Гоголь створив образ вигаданого розповідача — пасічника Рудого Панька. У побудові повістей ми відчуваємо вплив такої народної форми, як *вечорниця*, де здавна розповідали якісь історії — реальні та фантастичні, співали, веселилися, залишалися, домовлялися про святання. «Ніч перед Різдвом» складається з окремих оповідок, кожна з яких має свій сюжет, але вони тісно пов'язані між собою.

Для вечорниць характерні багатоголосся, постійне звернення до слухачів — учасників дійства.

- Установіть, які голоси ми чуємо в повісті «Ніч перед Різдвом». Скільки їх? Кому вони належать? Яку позицію виражают?

Опишіть персонажів, зображеніх на малюнку (с. 103). Перекажіть відповідний епізод тексту.

Перевірте себе

1. Виконайте завдання, подане на першому форзаці.
2. Охарактеризуйте образи головних героїв повісті «Ніч перед Різдвом» (Оксана, Вакула, Солоха, Чуб).
3. Поясніть присутність нечистої сили в художньому світі М. Гоголя.
4. Які реалії українського життя знайшли відображення у творі?
5. Назвіть елементи фантастики в повісті. Яку роль вони відіграють?
6. Визначте провідну думку повісті «Ніч перед Різдвом».

Радимо прочитати

Гоголь М. В. Вечори на хуторі біля Диканьки. Тарас Бульба. Вій. — К., 2004.

Гоголь М. В. Ніч перед Різдвом / Переклад М. Добоні. — К., 2012.

ЛЮДСЬКІ СТОСУНКИ

Антон Чехов

Джек Лондон

Гаррієт Бічер-Стоу

Володимир Короленко

Антуан де Сент-Екзюпері

Антон ЧЕХОВ

1860–1904

Він був інтелігентом у найвищому смислі цього слова.

Володимир Короленко

Ім'я російського письменника Антона Чехова називають разом з іменами Олександра Пушкіна, Миколи Гоголя, Володимира Короленка та інших видатних класиків. Однак, на відміну від них, він не писав великих за обсягом творів, а увійшов в історію літератури як майстер оповідань, повістей і п'єс. У чому секрет геніальності письменника? На кількох сторінках тексту він умів показати глибину людської психології та порушити важливі проблеми суспільства на межі XIX–XX ст. Твори А. Чехова одночасно смішні та серйозні, у них комічне поєднується з гірким шемом через те, що люди живуть без певної мети, мрії і кохання. Письменник показав, що людина перестала бути сама собою й не знає, для чого вона живе на землі. Разом із тим твори А. Чехова залишають світлу надію на краще, вони навчають нас боротися з духовною нищістю, бути вимогливими до себе, порядними й інтелігентними людьми. На будинку митця висіла табличка «Доктор Чехов». Справді, він був лікарем, але лікував не лише хвороби, а й людські душі.

Антон Павлович Чехов народився 29 січня 1860 р. в м. Таганрозі, невеличкому портовому містечку на березі Азовського моря. Мав українські корені по лінії бабусі, знав українську мову й культуру з дитинства. Його батько, Павло Єгорович, був дрібним крамарем і водночас мав мистецькі здібності: любив малювати, грав на скрипці, співав у церковному хорі. Мати, Євгенія Яківна, уміла цікаво розповідати про нелегкі життєві випадки, про свої подорожі Росією разом із своїм батьком — купцем. Від неї майбутній письменник успадкував талант розповідача.

З дитинства хлопчик багато читав, відвідував театр, любов до якого зберіг протягом життя. Згодом батько збанкрутів, і сім'я переїхала до Москви. Юнак у пошуках заробітку починає працювати в редакціях газет і журналів. Публіка відзначала його за численними псевдонімами — Антоша Чехонте, Антон Ч., Брат мого брата та ін.

1884 р. А. Чехов закінчив Московський університет і зайнявся лікарською практикою, яку ніколи не залишав. Однак усе більше його вабила літературна діяльність. Спочатку він пише короткі смішні оповідання про випадки із звичайного життя, але згодом його твори стають довшими й глибшими за змістом. В оповіданнях, повістях і драматичних творах письменника йдеться про те, що в суспільстві зникають людяність, духовність, інтелігентність і сам сенс існування людини. Величезний вплив на його творчість справила здійснена в 1890 р. важка й небезпечна подорож на острів Сахалін, де А. Чехов вивчав умови життя засуджених до каторжних робіт, уперше порушивши питання про гуманність суспільства, що прирікає своїх громадян до такого нелюдського життя.

У 1892 р. він купив невеличку садибу в м. Меліховому, неподалік від Москви. Тут лікував хворих, писав твори, а ще — посадив прекрасний сад, доглядав улюблени троянді. На його думку, кожна людина повинна виростити свій сад, тоді вся земля стане прекраснішою. «Сад» можна розуміти і в прямому, і в переносному сенсі — як добре справи, які має залишити після себе людина. Він хотів, щоб людина була духовно досконалою. «У людини все має бути прекрасним — і одяг, і душа, і думки», — писав митець.

Антон Чехов багато подорожував Україною, побував на Полтавщині, Харківщині, Сумщині, у Криму. У зв'язку із погіршенням стану здоров'я в 1898 р. письменник переїжджає в м. Ялту, де жив до кінця свого життя. У ялтинський період були написані прекрасні оповідання — «Анна на шії», «Дама з собачкою», п'єси — «Три сестри», «Вишнівий сад» та ін.

Антона Чехова хочеться читати й перечитувати, і кожний знайде в нього те, що співзвучне його душі...

В Ялті А. Чехов побудував будинок, який друзі називали «Білою дачею». Сюди приїздили відомі діячі культури — співак Федір Шаляпін, художник Ісаак Левітан, письменники Максим Гор'кий, Іван Бунін, Іван Купрін та ін. У 1900 р. актори Московського художнього театру приїхали в Крим, щоб показати митцю вистави за його творами. В ялтинському будинку письменника нині розміщується музей.

Музей А. Чехова в м. Ялті. Кабінет митця

А. Чехов. 1902 р.

Цікаво знати

За спогадами сучасників, А. Чехов був напрочуд доброю та інтелігентною людиною. Інтелігентність він розумів по-своєму: ця риса, на його думку, залежить не тільки від освіти, розумових здібностей, виховання або оточення людини, а зумовлена передусім ставленням її до інших — уважним, доброзичливим, чуйним.

А. Чехов у саду. м. Ялта. 1902 р.

Для обговорення

1. Як ви думаєте, кого можна назвати справжнім інтелігентом?
2. Яким є сучасний інтелігент?

Хамелеон¹ (1884)

Коментарі

Як і більшість ранніх оповідань А. Чехова, «Хамелеон» побудовано довкола однієї незначної події — золотаря Хрюкіна вкусив за палець собака. Від комічного епізоду автор непомітно переходить до аналізу суспільних обставин і впливу соціального середовища на долю людини. Героями твору є нічим не видатні особистості — пересічні обивателі, але в їхній непримітності й подіях з їхнього життя письменник убачав «трагізм дрібниць існування».

Через базарну площею йде поліційний наглядач Очумелов у новій шинелі та з вузликом у руці. За ним крокує рудий городовий із решетом, ущент повним конфіскованим агрусом. Навколо тиша... На площі — ані душі... Відчинені двері крамничок і шинків дивляться на світ Божий тоскно, ніби зголоднілі пашеки; коло них немає навіть жебраків.

— А, ти ще кусатися будеш, оглашене? — чує раптом Очумелов. — Хлопці, не пускай його! Нині немає наказу гризти! Тримай! А... а!

Чути собаче скавуління. Очумелов дивиться вбік і бачить: із полінини купця Пічугіна, підстрибуючи на трьох лапах та озираючись, біжить собака. За ним женеться чоловік у ситцевій накрохмаленій сорочці та розстіблутій жилетці. Він біжить, нахилившись уперед,

¹ Хамелеон — тварина, що змінює колір шкіри залежно від природних обставин; у переносному значенні — людина, яка змінює свою позицію, думку залежно від обставин.

падає на землю й хапає собаку за задні лапи. У друге чути собаче скавуління й крик: «Не випускай!» З крамничок витикаються заспані фізіономії, і скоро коло полінниці, ніби з-під землі, збирається натовп.

— Начебто безпорядок, ваше благородіє!.. — каже городовий.

Очумелов робить півоборота на ліво й рушає до збіговиська. Коло самих воріт, бачить він, стойть описаний вище чоловік у розстібнутій жилетці та, піднявши вгору праву руку, показує натовпу закриваний палець. На його напівп'яному обличчі написано: «Ну то я здеру з тебе, шельмо!», та й палець сам має вигляд знамення перемоги. У цьому чоловікові Очумелов пізнає золотих справ майстра Хрюкіна. У центрі натовпу, розсунувши передні лапи й тримаючи всім тілом, сидить на землі сам винуватель скандалу — білий хорт із гострим писком і жовтою плямою на спині. В його слізливих очах — туга і жах.

— З якої нагоди тут? — питает Очумелов, уклонюючись у натовп. — Чому тут? Це ти навіщо палець?.. Хто кричав?

— Іду я, ваше благородіє, нікого не чіпаю... — починає Хрюкін, відкашлюючи в кулак, — про дрова з Митром Митровичем, — і раптом ця підлota з доброго дива мене за палець... Ви мене вибачте, я людина, котра робоча... Робота в мене незначна. Хай мені заплатять, бо — я цим пальцем, може, і тиждень не зможу поворухнути... Цього, ваше благородіє, і в законі немає, щоб від тварини терпіти... Якщо ж воно кожне буде кусатися, то краще й не жити на світі...

— Кхм!.. Добре... — каже Очумелов суверено, покахикуючи й ворушачи бровами. — Добре... Чий собака? Я так цього не залишу. Я вам покажу, як собакам волю давати! Час уже звернути увагу на те панство, що не бажає підкорятися постановам! От оштрафую його, мерзотника, то дізнається в мене, що таке собака й інша бродяча скотина! Ох я нажену йому холоду!.. Єлдирін, — звертається наглядач до городового, — дізнайся, чий собака, і складай протокол! А пса знищити треба. Не зволікаючи! Він, мабуть, скажений... Чий собака, питаю?

— Та ніби ж це генерала Жигалова! — каже хтось із натовпу.

— Генерала Жигалова? Кхм!.. А ну ж бо, Єлдирін, зніми з мене пальто... Жахлива спека! Мабуть, на дош... Одного лишень не розумію: як же він міг тебе вкусити? — звертається Очумелов до Хрюкіна. — Хіба ж він дістане тобі до пальця? Він маленький, а ти он який здоровило!

К. Куско. Ілюстрація до оповідання
А. Чехова «Хамелеон». 2013 р.

Мабуть, ти гвіздачком пальця розколупав, а потім спало тобі на думку, щоб оце збрехати. Ти ж... відомо хто! Знаю я вас, чортів!

— Він, ваше благородіє, цигаркою псові в морду задля сміху, а той — сам не дурень — тяпнув його... Химерний він чолов'яга, ваше благородіє!

— Брешеш, кривоокий! Як не бачив, то нашо ж брехати? Їх благородіє розумний чоловік і розуміє, хто воно бреше, а хто по совісті, як перед Богом... А якщо я брешу, то хай суддя розсудить. У нього в законі написано... тепер усі рівні... У мене брат жандарм... якщо хочете знати...

— Не патякати!

— Hi, це не генеральський... — замислено зауважує городовий. — У генерала таких немає. У нього переважно лягаві...

— Ти це напевне знаєш?

— Напевне, ваше благородіє...

— Яй сам знаю. У генерала пси дорогі, породисті, а цей — лихий його знає що! Ані шерсті, ані виду... підлість одна лишень... І такого собаку тримати?! Де ж розум у вас? Трапився б такий собака в Петербурзі чи Москві, то знаєте, що б було? Там не дивилися б у закон, а миттю — і не дихай! Ти, Хрюкін, постраждалій і справи цієї так не залишай... Треба провчити! Пора...

— А може, і генеральський... — розмірковує городовий уголос. — На його писку не написано... Напередодні в нього у дворі такого бачили.

— Звісно, генеральський! — обзывається голос із натовпу.

— Кхм!.. А ну, брате Єлдирін, олягни на мене пальто... Щось вітерцем війнуло... Морозить... Ти відведеш його до генерала й спитаєш там. Скажеш, що я знайшов і прислав... І скажи, щоб не пускали надвір... Він, мабуть, дорогий, а як усяка свиня в морду цигарку тицяти буде, чи довго треба, щоб зіпсувати. Собака — тварина ніжна... А ти, тепеню, опусти руку! Нічого свій палець дурний виставляти! Сам винен!

— Кухар генеральський іде, його спитаємо... Агов, Прохоре! Люб'язний, іди-но сюди! Поглянь на пса... Чи не ваш?

— Ото вигадав! Таких зроду-віку не було!

— І питати тут довго нічого, — говорить Очумелов. — Бродячий він! І немає про що тут довго говорити... Сказав, що бродячий — то такий і є... Знищили, ось і все.

— Це не наш, — вів далі Прохор. — Це брата генералового, що напередодні приїхав. Наш господар хортів не надто любить. А от брат їхній вельми...

— Чи правда братик їхній приїхали? Володимир Іванович? — питає Очумелов, й обличчя його осяюється посмішкою зачудування: — Ох, ти, Господи! А я й не знов! Гостювати приїхали?

— У гості...

— Ох, Господи... Скучили за братиком... А я ж і не знов! Так це їхній песик? Дуже радий... Візьми його... Нічогеньке цуценятко... шустренко... Потягло цього за пальця! Га-га-га... Ну, чого тремтиш? Ррр... Рр... Сердитися, шельма... цуцик отакий...

Прохор кличе собаку та йде з ним від полінниці... Натовп рेगоче над Хрюкіним.

— Я ще дістану тебе! — погрожує йому Очумелов і, загортуючись у шинель, іде далі базарною площею.

(Переклад Богдана Сторожи)

Робота з текстом

1. Перекажіть сюжет оповідання.
2. Назвіть персонажів твору. Як кожен із них змінюється протягом розвитку дії?
3. Де відбувається дія оповідання?
4. Чи дає автор розгорнуті характеристики Очумелова й городового?
5. У яких моментах оповіді вам було смішно? Чому?
6. Скільки разів змінює свою думку Очумелов? У який момент Очумелов визначився остаточно? Що про це свідчить?
7. Чи згадав хтось у процесі «судового розгляду» про потерпілого Хрюкіна?
8. У якій формі ведеться оповідь?

Для обговорення

1. Чому оповідання називається «Хамелеон»?
2. Кого в оповіданні можна назвати хамелеоном? Обґрунтуйте свою думку.
3. Шо викриває автор у цьому творі?

Гумор — різновид комічного, відображення смішного в життєвих явищах і людських характерах.

Деталь (художня) — засіб словесного й малярського мистецтва, якому властиві особлива змістова наповненість, важлива композиційна та характерологічна функції. Художня деталь дає змогу виявити ціле (якесь явище, характер, проблему та ін.) через часткове.

Діалог (з грецьк. *розмова, бесіда*) — форма організації мовлення (разом із монологом), яка являє розмову двох або кількох (полілог) осіб.

Іронія – прийом, який виражає глузливо-критичне ставлення митця до предмета зображення, прихована насмішка, коли висловлювання набуває протилежного значення.

Підтекст – прихований, внутрішній зміст висловлювання (коли більше значення має не те, що сказано, а те, що не сказано).

Краса слова

Дія відбувається в невеличкому провінційному містечку. На базарній плоші панують мертвітиша й нудьга. Опис місця подій має не тільки пряме, а й переносне значення. Завмерле містечко є уособленням тодішньої Росії, пригніченого убоством, насилиям і бездуховності.

Звернімо увагу на те, що автор не дає розгорнутих портретних описів. Подадуться лише окремі деталі – Очумелов у новій шинелі з клуночком у руці, а рудий городовий тримає решето, наповнене конфіскованим агрусом. Ці виразні художні деталі надають комічності представникам влади, над якими іронізує А. Чехов. Протягом оповіді стає зрозуміло, що наглядач і городовий насправді нічого не вирішують, вони не можуть захищати людину, не дбають про законність, а лише пристосовуються до певних обставин.

- Доведіть прикладами, що Очумелов говорить одне, а має на увазі зовсім інше. Знайдіть інші приклади підтексту й виразну художню деталь, яка яскраво розкриває пристосуванство Очумелова. Дайте назви змінам, що відбувалися у внутрішньому світі наглядача.

Творче завдання

1. Усно опишіть персонажів твору.
2. Усно відтворіть хід думок персонажів (те, про що вони не кажуть):
  - а) Хрюкіна; б) Очумелова; в) Прохора; г) людини з натовпу.
3. Простежте за змінами настрою юрби в оповіданні, дайте оцінку юрби.

Чим гумор відрізняється від іронії? Доведіть свою думку прикладами з тексту А. Чехова.

Товстий і тонкий (1883)

Коментарі

В оповіданні «Товстий і тонкий» ідеться про двох приятелів, які знали одне одного з дитинства. Однак, як виявляється у творі, час і суспільне середовище внутрішньо змінили їх обох. У маленькому оповіданні А. Чехов зумів розкрити велику проблему – як морально перетворюється людина під впливом зовнішніх обставин. За смішною ситуацією відчувається мудрий погляд автора: а якими ви є, люди?..

На вокзалі Миколаївської залізниці зустрілися два приятелі: один товстий, інший — тонкий. Товстий щойно пообідав на вокзалі, його губи, зі слідами масла, вилискували спілми вишнями. Він поширював аромати хересу¹ та флер-д'оранжу². Тонкий же лише вийшов із вагона й був переобтяжений валізами, вузликами та коробками. Пахло від нього шинкою та кавовою гущею. Із-за його спини визирала худенька жіночка з довгим підборіддям — дружина та високий гімназист із примурженим оком — його син.

— Порфирію! — вигукнув товстий, коли побачив тонкого. — Та чи ти це? Дорогенький мій, скільки ж літ і зим!

— На Бога! — дивувався тонкий. — Михасю! Друг дитинства! Звідкіль ти?

Приятелі тричі поцілувалися та поглянули один на одного очима, зволоженими слізьми. Обидва були приємно ошелешені.

— Дорогенький мій! — завів тонкий, як вони поцілувалися. — От так не очікував! Оце так сюрприз! А ну ж глянь на мене гарненько! Такий же красень, як і був! Як був любчик і дженджик — так і є! Господи, ох же ж! Ну, то як ти? Багатий? Жонатий? Я вже одружений, як бачиш... Ось дружина моя, Луїза, уроджена Ванценбах... лютеранка... А це синок мій, Нафанайл, учень третього класу. Нафанию, це — друг дитинства моого! У гімназії разом училися!

Нафанайл трохи подумав і зняв картузу.

— У гімназії разом училися! — продовжував тонкий. — Пам'ятаєш, як тебе дражнили? Казали, що ти — Герострат, за те, що казенну книжку папіроскою пропалив, а мене — Ефіальтом, бо ябедити полюбляв. О-хоро... Діти ж були! Не бійся, Нафанию! Ступи до нас ближче... А це жінка моя, уроджена Ванценбах... лютеранка.

Нафанайл трохи подумав і склався за батькову спину.

— Ну, друже, як живеш? — спитав товстий, захоплено дивлячись на друга. — Чи служиш де? Чи дослужився?

K. Кусько. Ілюстрація до оповідання А. Чехова «Товстий і тонкий». 2013 р.

¹ Херес — дороге вино.

² Флер-д'оранж — одеколон.

— Служу, любий мій! Колезький асесор¹ уже другий рік як, і Станіслава² отримав. Платня поганенька... та Бог із ним! Жона уроки музики дає, я портсигари з дерева приватно роблю. Відмінні портсигари! За руб штуку продаю! Якщо ж хто десять або більше бере, тому, розумієш, поступаюся. Перебиваємося якось... Знаєш, служив у департаменті, а тепер сюди перевели, столоначальником³ у тому ж відомстві... Тут буду служити. Ну, а ти як? Чи не статський радник уже? А?

— Та ні, любий мій, вище бери, — сказав товстий. — Я вже до таємного⁴ дослужився... Дві зірки маю.

Тонкий раптом зблід, закам'янів, але скоро його обличчя викрилило якнайширшою посмішкою в усі боки; здавалося, іскри сипалися з його лица та очей. Сам він знітився, зібгався, зіщулився... Довге підборіддя його дружини ніби ще подовжилося; Нафанаїл виструнчився й застібнув усі гудзики свого мундиру...

— Я, ваше превосходительство... Дуже приємно-с! Друг, можна сказати, дитинства й ось такий отель вельможа-с! Xi-xi.

— Ну, облиш! — наморшився товстий. — До чого тут такий тон? Ми з тобою друзі з дитинства — і до чого тут це чиношанування!

— Милість майте... Що ви... — захихотів тонкий, зіштулюючись ще більше. — Милостива увага вашого превосходительства... нібіто як живлюща волога... Це ось, ваше превосходительство, син мій Нафанаїл... дружина Луїза, лютеранка, певним чином...

Товстий хотів був щось заперечити, проте на обличчі в тонкого було написано стільки благоговіння, солодкості й кислой поштівості, що таємного радника знудило. Він одвернувся від тонкого та подав йому на прощання руку.

Тонкий потиснув три пальці, похилився всім тілом і захихотів, ніби китаєць: «Xi-xi-xi». Дружина посміхнулася. Нафанаїл шаркнув ногою та впustив картузу додолу. Усі троє були приємно ошелешені.

(Переклад Богдана Сторохи)

Робота з текстом

- Хто випадково зустрівся на вокзалі? Розкажіть про родинні та дружні зв'язки персонажів.

¹ Колезький асесор — молодший чин у царській Росії (14-го класу).

² Станіслав — тут: орден Станіслава, найнижчий з орденів Російської імперії.

³ Столоначальник — чиновник, начальник «стола», тобто відділення канцелярії з визначеним колом справ.

⁴ Таємний — тут: таємний радник, один із найвищих чинів у царській Росії (3-го класу).

- Поясніть, чому автор у назві твору не згадує імен героїв.
- Знайдіть художні деталі, що засвідчують соціальний і майновий статус персонажів.
- Виразно прочитайте кульміаційний момент твору. Визначте в прочитаному фрагменті підтекст.
- Як змінилася поведінка Й мова тонкого, коли він дізнався про те, яку посаду обіймає його колишній приятель? Поясніть зміну цієї поведінки.
- Які дієслова розкривають зміни у внутрішньому стані персонажа (тонкого)? Прокоментуйте їх.
- Визначте тему та ідею твору.

Для обговорення

Поясніть останню фразу твору «*Усі троє були приємно ошелешені*». Чим вони були ошелешені? У чому полягає «приємність» для кожного з них? Який художній прийом тут використано?

Творче завдання

- Розкажіть про зустріч героїв від імені кожного з них (*за вибором*).
- Перекажіть основні епізоди твору за поданим планом, намалюйте до них малюнки, прокоментуйте їх.

План

- Зустріч двох приятелів.
- Спогади про дитинство.
- Розповідь тонкого про себе.
- Несподівана новина.
- Уже не приятелі, а чиновники.

Перевірте себе

- Шо ви дізналися про А. Чехова?
- Хто є героями його коротких оповідань?
- Визначте основну форму розвитку сюжету в коротких оповіданнях письменника й людські вади.
- Які явища життя отримали критичне висвітлення у творчості А. Чехова?
- Дайте визначення гумору й іронії, наведіть їх приклади з творів митця.
- Які ідеї приховано в підтексті оповідань А. Чехова?

Радимо прочитати

Чудаков А. П. Антон Павлович Чехов. — М., 1987.

Джек ЛОНДОН

1876–1916

Справжнє призначення людини —
живти, а не існувати.

Джек Лондон

Ім'я Джéка Лондона в американській літературі стало втіленням великої мужності, сили духу й прагнення до свободи. Джек Лондон народився 12 січня 1876 р. в м. Сан-Франциско (США, штат Каліфорнія). При народженні отримав ім'я Джон Гриффіт Чейні. Незабаром його мати, Флора Веллман, учителька музики, вийшла вдруге заміж за збіднілого фермера, ветерана Громадянської війни. І хлопчик став Джоном Лондоном.

Унаслідок різкого погіршення економічних умов і безробіття, що настали тоді в Америці, Джекові довелося змалку шукати роботу. Щоб допомогти родині, він працював на консервній фабриці, продавав газети, займався ловлею устриць у Каліфорнійській затоці. 1893 р. найнявся матросом на судно, що вирушило на полювання морських котиків до берегів Японії в Берингове море. Враження від цього першого плавання взяті за основу нарису «Тайфун біля берегів Японії» (1893), за який Джек Лондон отримав премію однієї з газет Сан-Франциско. Понад усе він любив мандрувати й читати. 1896 р. юнак вступив до Каліфорнійського університету, проте через брак коштів був змущений залишити навчання. Утім, він ніколи не розлучався з книжками, самотужки здобуваючи знання.

1897 р. Америкою поширилися чутки, що на Алясці¹ знайдено великі запаси золота. І Джек Лондон разом із тисячами інших людей,

Аляска. Сучасне фото

охоплених «золотою лихоманкою», вирушив на далеку Північ. Шукачі скарбів жили в жахливих умовах, нерідко гинули, не витримуючи суворих природних умов. Джек Лондон хоча й не розбагатів, але знайшов там сюжети й образи для багатьох своїх «північних» оповідань. Повернувшись 1898 р. до Сан-Франциско, митець став професійно займатися літературою. Працював по 15–17 годин

¹ Аляска (англ. *Alaska*) — вузький і довгий півострів на північному заході Північної Америки між Бристольською затокою Берингового моря й Тихим океаном.

надобу. Протягом життя написав майже 40 книжок, серед яких найвідомішими стали збірки «Син вовка» («The Son of the Wolf») 1900 р., «Віра в людину та інші оповідання» («The Faith of Men & Other Stories») 1904 р., романи «Морський вовк» («The Sea-Wolf») 1904 р., «Мартін Еден» («Martin Eden») 1909 р. та ін.

Мандруючи морськими просторами й північними шляхами, Джек Лондон бачив людей із різних місць. Зустрічаючись із тими, хто опановував далекі землі, Джек Лондон пізнавав справжню ціну людсько-му життю й гідності. Сама природа вчила людей. А хто не сприймав тих уроків, той уже ніколи не повертається додому. Про це йдеться в оповіданні «Жага до життя» («Love of Life»).

Джек Лондон помер 22 листопада 1916 р. в м. Глен-Еллен (США, штат Каліфорнія). А 1920 р. вийшов друком ще один його цікавий роман «Серця трьох» («Hearts of Three»).

Українською мовою твори Джека Лондона перекладали Л. Герасимчук, Ю. Лісняк, П. Соколовський, О. Косач-Кривинок, І. Стешенок та ін. 1927 р. було започатковано видання творів Джека Лондона в 30 томах. Його п'єса «Крадіжка» з успіхом іде в українських театрах.

Щоб краще пізнати світ Півночі в змалюванні Джека Лондона, можна подивитися кінофільми (за вибором): «Смок і Малюк» (Росія, 1975), «Біле Ікло» (Франція, Іспанія, Італія, 1973), «Серця трьох» (Росія, 1992), «Поклик предків» (Канада, 1997) та ін.

- Знайдіть і прочитайте (за вибором) твори письменника, за мотивами яких здійснено ці екранизації.

Жага до життя (1906)

Історія створення

Оповідання було написано пізніше, аніж попередні («північні») твори Джека Лондона, але за своїм задумом воно продовжує тему «золотої лихоманки». За Аляскою золотошукачі опановували інші регіони, зокрема північно-західну частину Канади, де відбувається дія твору.

Хто добре жив і кинув все,
лиш той здобуде гарту, —
і виграти потрапить той,
хто ставить все на карту.

Вони ступали, кульгаючи, до річки; сходячи вкритим каменюками берегом, передній заточився й мало не влав. Обидва були стомлені й виснажені, з облич'ям не сходив вираз тупого терпіння, що його карбують тривалі знегоди. На спині вони несли важкі клунки, загорнені в укри-

вала й підтримувані ремінцями, які вони накинули на лоби. Кожен ніс рушницею. Вони ступали, схиливші низько плечі, а ще нижче голову, утупившись очима в землю.

— Якби нам бодай два патрони з тих, що в схованці, — промовив задній.

Голос його звучав одноманітно, без усякого виразу. Він говорив байдужно, і перший, заходячи в молочно-білий потік, що шумував між камінням, не озвався ні словом.

Слідом за ним у річку ступив другий. Вони не роззувалися, хоча вода була холодна, як крига, — така холодна, аж кості нили й затерпали ноги. Подекуди шумливий вир сягав їм до колін, й обидва вони втрачали опору.

Той, що йшов позаду, посковзнувся на гладенькому валуні й ледве не впав, але в останню мить утримався на ногах, голосно зойкнувши з болю. Мабуть, у нього запаморочилася голова; заточившись, він випростав вільну руку, ніби шукав опертя. Ставши рівно, він спробував ступити вперед, але знову похитнувся й мало не впав. Тоді він поглянув на товариша, котрий навіть не озирнувся. (...)

— Агов, Біле! Я підвернув ногу!

Біл шкандибав далі через молочно-біле шумовиння. Він так і не оглянувся. Товариш дивився йому вслід, і, хоч його обличчя ніяк не пожвавилося, очі засвітилися тugoю пораненого оленя.

Біл вийшов, кульгаючи, на той берег і подався далі, не повертаючи голови. Чоловік, який стояв серед потоку, удивлявся йому вслід. Губи його злегка третміли, і давно не голені руді вуса заворушилися. Він механічно облизав їх.

— Біле! — гукнув він ще раз.

Це був благальний крик дужої людини, яка потрапила в біду, але Біл не обернувся... Потім одвів погляд і озирнув те коло світу, у якому його покинув Біл.

Побіля обрію дотлівало сонце, ледве проглядаючи крізь запону туману й мли, що налягали на землю без чітких обрисів, наче гуша. Переїнісши всю свою вагу на здорову ногу, він витяг годинника. Була четверта. Уже тижнів зо два він не лічив днів, знав тільки, що зараз кінець липня або початок серпня, і що, отже, сонце сідає на північному заході. Він перевів погляд на південь — десь там, за ошими похмурими горбами простяглося Велике Ведмеже озеро; у тому краї Полярне коло застержено накреслило свій кордон по канадській Безплідній Землі. Потік, серед якого він стоїть, — це притока річки Копермайн, що тече на північ і впадає в Льодовитий океан у затоці Коронації. Йому не доводилося там бувати, але він одного разу бачив ті місця на карті Компанії Гудзонової затоки.

Він знову озирнув те коло світу, у якому залишився. Невесела картина. З усіх боків, аж до обрію, одноманітна пустеля, пагорби всі пологі й низькі. Ані деревця, ані кущика, ані травинки — нічого, крім безкрайньої страшної пустки; і в його очах нараз пробліснув страх.

— Біле! — прошепотів він і знову повторив: — Біле!

Він зіщулився, стоячи посеред молочно-білого шумовиння, так ніби вся оця неозора безодня пригнітила його своєю нездоланною силою й жаским спокоєм. Він затримтів, як у лихоманці. Рушниця випала з рук у воду. Зачувши плескіт, він отямився, переборов страх, опанував себе, намащав на дні рушницю й витяг її з води. Потім пересунув клумак близче до лівого плеча, щоб не так давило на ушкоджену ногу, і побрів до берега, невільно, обережно, кривлячись від болю. (...)

(Переклад Петра Соколовського)

Коментарі

Митець описує реальні географічні місця, якими мандрують його персонажі. Давайте спробуємо уявити собі той далекий північний простір, де опинилися герой Джека Лондона.

Велике Ведмеже озеро (англ. *Great Bear Lake*) — це найбільше внутрішнє озеро в північно-західній частині Канади.

Північне полярне коло (англ. *the Arctic Circle*) — це паралель, що позначається на картах світу й проходить через Північний Льодовитий океан, Скандинавський півострів, Північну Азію, Північну Америку та Гренландію.

Безплідна земля (англ. *the Canadian Barrens*) — незаселений віддалений арктичний регіон Північної Канади. *Річка Копермайн* (англ. *the Coppermine River*) — річка на північному заході Канади.

Північний Льодовитий океан (англ. *the Arctic Ocean*) — найменший океан на Землі, розташований навколо Північного полюса між Північною Америкою та Євразією.

Затока Коронації (англ. *Coronation Gulf*) — затока Північного Льодовитого океану поміж мисом Крузенштерн і півостровом Кент на північному узбережжі Канади.

Гудзонова затока (англ. *Hudson Bay*) — затока Північного Льодовитого океану біля берегів Канади.

Велике Ведмеже озеро (Канада)

Робота з текстом

1. Поясніть, чому герой оповідання опинилися в далекому північному краї.
2. Назвіть місце дії оповідання, покажіть цей регіон на карті світу.
3. Шо трапилося з одним із золотушукачів? Перекажіть цей епізод.
4. Як зреагував Біл на цей випадок? Поясніть поведінку Біла.

Він не заблудив, дарма що зостався один. Він знов, що незабаром дістанеться до берега озерця, порослого усохлими ялинами й соснами, низенькими й миршавими. Індіанці називали цю місцевість «Тічинічілі», тобто «Країна патичків». В озерце впадає струмок, (...) він піде по над струмком аж до джерела на горбі, що править за вододіл. По той бік горба починається інший струмок, що тече на захід. Він ітиме за водою до річки Діз. Там під перевернутим каное, що привалене камінняччям, іхня схованка. Він знайде там набої для своєї рушниці, гачки й ліски, невеличку рибальську сітку — одне слово, усе начиння, щоб добувати собі харчі. Також там є борошно — правда, небагато, — шматок бекону й трохи бобів.

Біл чекатиме на нього біля схованки, і вони вдвох попливуть по Діз на південь, до Великого Ведмежого озера, а потім через озеро до річки Маккензі. І далі, і далі на південь (...) поки дістануться до якоїсь факторії Компанії Гудзонової затоки, де ростуть високі та здорові дерева й де вдосталь усякого харчу.

Ю. Шейніс. Ілюстрація до оповідання Джека Лондона «Жага до життя». 2006 р.

Ось про що він думав, силкуючись іти вперед. Ale чим дужче він напруживав тіло, то більше мусив напруживати розум, переконуючи себе, що Біл не кинув його напризволяще, що Біл неодмінно чекатиме біля схованки. Він був примушений так думати, інакше для чого тоді силкуватися — лягай і вмирай одразу! (...) Він знов і знов лічив у думці запаси харчів у схованці й запаси у факторії Компанії Гудзонової затоки. Двадні в нього не було й рісکи в роті, і вже хтозна-відколи він не наїдався досхочу. Раз у раз він нахилиявся, зривав бліді болотяні ягоди, клав їх у рот, розжувував і ковтав. Пожива з тієї ягоди кепська — сама водичка та насіння. Ягода відразу танула в роті, залишалася тільки гірке тверде насіння. Чоловік знов, що з ягід немає ніякого найдку, проте жував і жував, сподіваючись наїстися всупереч власному досвідові. (...)

(Переклад Петра Соколовського)

Коментарі

З розвитком дії пейзаж стає дедалі суворішим і пустельнішим. Однак герой прагнув, поки не настали холоди, дістатися до річки Маккензі й Гудзонової затоки. Отже, *Країна патичків* (англ. *the Land of Little Sticks*) — це місцевість на півночі Канади, де ростуть тільки низькі карликіві дерева.

Річка Діз (англ. *the Dease River*) — притока річки Лаярд, що протікає через північно-західну частину Канади.

Річка Маккензі (англ. *the Mackenzie River*) — найбільша річка Канади й усієї американської Півночі (протяжність — приблизно 4500 км).

Робота з текстом

1. Де опинився герой? Опишіть цей простір.
2. Яку мету золотошукач поставив перед собою?
3. Чому він відганяв від себе думку, що Біл зрадив Його?

О дев'ятій годині він боляче забив об каменюку пальця на нозі, заточився й упав од страшної утоми й виснаги. Довген'ко він лежав на боці не рухаючись. Потім зняв ремені й насили сів. Ще не смеркло, і в напівсутінках він почав нишпорити між камінням, шукаючи моху. Складавши його в купу, він розпалив вогонь — мох затлівся, закурів — і поставив на нього блішаний казанок з водою.

Він розв'язав свого клумака й передусім полічив сірники. Їх було шістдесят сім. Щоб пересвідчитись, він перелічив їх тричі. Тоді розділив сірники на три пучечки, загорнув кожен у промашений папір і склав — один пучечок у порожній кисет, другий — за внутрішній обідок приношеного капелюха, а третій — за пазуху, під сорочку. Коли він упорався з цим, його раптом посів ляк; він витяг і порозгортає усі пучечки й ще раз перерахував сірники. Їх усе так само було шістдесят сім. (...)

Голод давався взнаки. Він підвівся, спираючись на лікоть, і несподівано почув голосне пирхання — перед ним стояв олень карibu, що розглядав його з настороженою цікавістю. Тварина була всього за якихось п'ятдесят футів, і йому вмить привидівся соковитий шматок оленини, що шкварчав на вогні, смачно пахнучи. Він механічно скопив незаряджену рушницю, націлився й натиснув спуск. Олень захрапів і помчав геть, цокотячи копитами.

Чоловік вилаявсь і відкинув рушницю. Стогнучи, він через силу звівся на ноги. Суглоби неначе заіржалі. Вони аж скрипіли, і зігнути їх можна було лише великим зусиллям. Коли він урешті звівся на ноги, то ще з хвилину випростовував спину, щоб стати прямо, як належить людині. (...)

Він повернув ліворуч і пішов, раз у раз пристаючи зірвати болотяну ягоду. Нога набрякла, і він кульгав дужче, але цей біль був за дурницю проти болю в шлунку. Голод гриз йому нутроши. Він так допікав, аж забив йому памороки, і чоловік уже не знов, у який бік треба йти, щоб дістатися до Країни патичків. Болотяні ягоди не гамували гострого голоду, від них тільки щипало язика й піднебіння. (...)

Ю. Шейніс.
Ілюстрація до оповідання
Джека Лондона «Жага до
життя». 2006 р.

Надвечір того ж дня він добився до болота, де дичини було більше. Повз нього пробіг табун оленів, голів із двадцять, так близько, що їх легко вдалося б підстрелити. Він відчув дике бажання погнатися за ними й мав певність, що наздожене їх. Назустріч йому вибіг чорний лис із куріпкою в зубах. Чоловік закричав. Крик був страшний; переляканий лис дременув навтіки, але куріпки не випустив. (...)

Страшна втома змагала його, кортіло лягти й заснути, але бажання дістатися до Країни патичків, а надто ще голод гнали його вперед. Він шукав в озерцях жаб і розгрібав пальцями намул, сподіваючись виколупати хробака, хоча й знов, що ні жаби, ні черви не живуть так далеко на півночі. (...)

Ще одна ніч; уранці, міркуючи розважливіше, він розв'язав шкіряну шворку, що нею засупонював лосячу торбинку. З неї полився жовтий потік зернистого золотого піску й самородків. Він розділив золото надвое: одну половину, зав'язавши в шмат покривала, заховав біля примітивного кам'яного виступу, а другу згріб назад у торбинку. Він уже почав рвати своє останнє покривало, щоб замотувати ноги, але рушниці він ще не кинув, бо в сховищі на Дізі лежали набої. (...)

День знову був туманний. (...) Голод владно гнав його вперед. А що... що коли Біл теж заблудився? Опівдні він відчув, що нести клумак йому несила. Він знову поділив золото, цього разу висипав половину просто на землю. Трохи згодом він викинув і решту, залишивши при собі покривало, бляшане відерце й рушницю.

Його почали мучити галюцинації. Він чомусь був певний, що в рушниці ще є один патрон — просто він його не помітив. І він знову, що патронник пустий, але омана тривала. Він годинами боровся з нею, урешті відкрив затвор — патронник зяяв порожнечею. Його охопило гірке розчарування, так ніби він і справді сподівався знайти там патрон.

Він продибуляв ще з півгодини, і знову його пойняла оманлива думка. Знову він відгонив її, та вона вперто не відступала, аж поки він у відачі ще раз одкрив затвор, аби пересвідчитись, що патрона таки немає. Іноді його думки блукали десь далеко-далеко, дивні примхливі обrazи точили його мозок, мов ті шашлі, а він знай ішов усе вперед, як автомат.

Але такі вправи тривали недовго, — муки голоду щоразу повертали розум до дійсності. Одного разу він прийшов до тями від фантастичного видовища. Він ледве не зомтів і заточився, насили утримавшись на ногах. Перед ним стояв кінь. Він очам своїм не вірив. Їх заволокло густою ім'лю, яку пронизували бліскотливі цяточки. Він почав несамовито терти очі й урешті побачив, що то не кінь, а здоровий бурий ведміль. Звір роздивлявся його з ворожою цікавістю.

Чоловік уже підніс був рушницю, але зразу ж згадав, що її не заряджено. Опустивши її, він витяг з оздоблених бісером піхов мисливського ножа. Перед ним було м'ясо та життя. Провів пальцем по лезу. Лезо було гостре. Вістря теж гостре. Зараз він кинеться на ведмедя й уб'є його. Але серце застережливо стукотнуло, потім шалено підскочило й дрібно-дрібно затріпотіло, голову стягло мов обручем, мозок оповила мілість.

Одчайдушну хоробрість змило хвилею страху. А що, коли звір нападе на нього, слабосилого? Він хутко випростався, щоб прибрести показного вигляду, міцніше затис у руці ножа й подивився просто у вічі ведмедеві. Ведміль ступив незgrabно вперед, став на задні лапи й вичікувально рикнув. Якби чоловік побіг, ведміль погнався б за ним, але чоловік не втік. Осмілій зі страху, він теж загарчав, дико, люто, укладаючи в це гарчання весь свій страх, як невіддільний від життя, переплетений з найглибшими його коріннями.

Ведміль одступив убік, погрозливо рикаючи: він і сам злякався цієї загадкової істоти, що стояла прямо й не боялась його. Та чоловік не рухався. Він стояв і далі, як статуя, поки небезпека минула, і лише тоді, не здатний більше стримати дрожі, осів на вогкий мох. (...)

Настали жаскі дні зі снігом і дошем. Він уже не зважав на час, коли спинявся на ночівлю й коли виrushав у дорогу. Ішов він як удень, так і вночі. Відпочивав там, де падав, і насили плентався вперед, коли в ньому знову спалахувало притманіле життя. Своєю волею він уже не боровся. Це просто життя в ньому не хотіло вмерти й гнало його вперед. Він не страждав. Нерви його притупіли, заніміли, уява сповнилася моторошними видивами й солодкими мріями. (...)

Позаду почулось якесь сопіння — хтось наче зітхнув чи кашлянув. Дуже повільно, бо був украї виснажений і зовсім закоюб, він перевернувся на другий бік. Поблизу він нічого не побачив і терпляче став чекати. Знову почулось сопіння й бухикання — між двома визубленими каменями, не далі як за двадцять кроків од себе, вінугледів вовчу голову. Гострі вуха не стирчали догори, як у інших вовків; очі були тьмаві й налиті кров'ю, голова понурилася. Звір безперестану кліпав од яскравого сонця. Він чи не був хворий. За мить він знову засопів і бухикнув.

«Оце в усякому разі не омана», — подумав чоловік і перевернувся на другий бік, щоб побачити, який насправді той світ, що його досі застуvalа мара. Однак море так само сяло вдалини, і на ньому чітко вирізнявся корабель. А може, це таки справжнє? Він довгенько лежав, заплюшивши очі, і думав. Урешті, йому все стало ясно. Він ішов на північний схід, у протилежний бік від річки Діз, і потрапив у долину річки Копермайн. Оци широка й повільна ріка і є Копермайн, іскристе море — Льодовитий океан, а корабель — китобійне судно, що запливло на схід, дуже далеко на схід від гирла річки Маккензі. Воно стоїть на якорі в затоці Коронації. Він пригадав карту Компанії Гудзонової затоки, яку колись бачив, і все стало ясно й зрозуміло.

Він сів і почав міркувати про те, що потрібно зробити найперше. Постоли з покривал проптерлися наскрізь, ноги стали суцільною раною. Останнє покривало він подрав дощенту. Рушницю й ножа загубив. Шапка теж пропала, і разом з нею — сірники, сковані за обідком, але пучечок сірників за пазухою в кисеті, загорнутий у промашений папір, зберігся сухий. Чоловік глянув на годинник. Він показував одинадцять і ще цокав. Мабуть, він його коли-не-коли накручував.

Він був спокійний і мислив ясно. Хоча він і охляв до краю, проте болю не відчував. Істи не хотілося. Думка про їжу була йому навіть неприємна, і до всього, що він робив, його спонукав лише розум. Він одірвав штанини до самих колін і обмотав ними ноги. Якимсь дивом він не загубив бляшаного відерця. Треба випити окропу, перш ніж вирушати в страх яку тяжку — він це відчував — подорож до корабля.

(...) Випивши з кварту окропу, він знайшов у собі силу звестися на рівні ноги й навіть іти, тобто ледь переставляти ноги, як присмертна людина. Мало не щохвилини йому доводилося відпочивати. Він ступав нетвердо й невпевнено, так само нетвердо й невпевнено плектався його слідами вовк; коли настала ніч і густа темрява загасила сяйво моря, чоловік зрозумів, що скоротив відстань до нього хіба на чотири мілі.

Усю ніч він чув бухкання хворого вовка й час від часу мекання оленят. Навколо буяло життя, але життя повне сил і здоров'я, і він розумів: хворий вовк іде слідом за хворою людиною, мавши надію, що та вмре раніше. Уранці, розплюшивши очі, він побачив, що звір не зводить з нього тоскного, голодного погляду. Вовк стояв понурившись, підібравши хвоста, мов миршавий, прибитий горем пес. Він тримтів на пронизливому ранковому вітрі й понуро вишкірився, коли чоловік обізвався до нього хрипким шепотом.

Зійшло яскраве сонце, і весь ранок він шкандибав, зашпортуючись і падаючи, до корабля, що виднів на іскристому морі. (...)

Пополудні він натрапив на слід. Це був слід іншої людини, що вже не йшла, а повзла навкарачки. Він подумав, що це, може, слід Біла, але

подумав спроквола, байдуже. Тепер його нішо не цікавило. Він уже нічого не відчував і не хвилювався. Він став несприйнятливий до болю. Шлунок і нерви заснули. Але життя, яке ще жевріло в ньому, гнало його вперед. Він зовсім виснажився, проте життя в ньому відмовлялося помирати. І тому, що воно відмовлялось умирати, він ще і в болотяні ягоди й пічкурів, пив окріп і сторожко поглядав на хворого вовка.

Він пішов слідами людини, що лізла навкарачки, і незабаром дістався місця, де вони урвалися, — на мокрому мохові лежали свіжообгрізені кістки, а навколо видніли сліди вовчих лап. Тут же валається торбинка з лосячої шкіри, достату така, як і в нього, подерта гострими і клами. Він спромігся підняти торбинку, хоч її вага була майже надсильна для його слабких рук. Біл ніс її до останку. Ха-ха! Ох і посміється ж він із Біла! Він виживе й донесе торбинку до корабля на іскристому морі. Сміх його звучав хрипко й страшно, мов вороняче крякання, і хворий вовк почав тоскно йому підвивати. Чоловік одразу змовк. Як же він посміється з Біла, коли це Біл, якщо ці рожевувато-блі чистенькі кістки є Біл! Він одвернувся. «Що ж, нехай Біл покинув його, але він не візьме золота, не смоктатиме Білових кісток. А Біл зробив би так, якби опинився на його місці», — думав він, плентаючись далі. (...)

(Переклад Петра Соколовського)

Коментарі

Джек Лондон є точним у відтворенні не тільки флори, а й фауни північно-західного регіону Канади, який населяють олені карibu, куріпки, лисиці, бурі ведмеді, вовки й інші тварини. У творі Йдеться про поєдинок героя з природою та із самим собою в боротьбі за життя. Але, як уважає митець, із природою не завжди треба воювати, краще — придивлятися до неї, пізнавати її закони, виявляючи розумне ставлення до неї.

Робота з текстом

1. Шо сталося з кожним із персонажів?
2. Яким постає світ природи в оповіданні?
3. Які відчуття виникали в душі головного героя, коли він опинився сам на сам із природою?
4. У яких випадках герой виявив винахідливість, розум і сміливість?
5. Доведіть, що йому притаманне благородство (на відміну від його товариша Біла).

Він лежав нерухомо на спині й дослухався до хрипкого дихання хворого вовка, який підступав до нього близче й близче. Воно ставало дедалі чутніше, час тягнувся нескінченно довго, а він не ворушився.

Ось вовк засопів йому біля самого вуха. Шорсткий сухий язик тернув його по щоці, немов шліхтувальний папір. Він миттю випростав руки — принаймні хотів їх випростати. Пальці зімкнулись, мов пазури, але нічого не схопили. Для швидких упевнених рухів потрібна сила, а йому саме сили й бракувало.

Вовкове терпіння було незмірне, однаке таке саме незмірне було терпіння й людини. Півдня він пролежав нерухомо, борючись із запамороченням, чигаючи на звіра, який хотів ним поживитися і яким він жадав поживитися сам. Уряди-годи через нього перекочувалися хвилі млості, він бачив довгі сни, але весь час, і снivши, і не снivши, він чекав, що почне хрипке дихання і його лизне шорсткий язик.

Дихання він не почув, але спроквола збудився зі сну, відчувиши, як шорсткий язик торкнув його руку. Він чекав. Ікла злегка стиснулися, потім здавили руку дужче, вовк зібрав усю свою снагу, намагаючись устремити зуби в поживу, якої так довго чекав. Але й людина чекала довго: рука здавила вовчу щелепу. І поки вовк кволо пручався, а квола рука тримала його за щелепу, друга рука поволі простягнулась і схопила звіра. Хвілин через п'ять чоловік усією своєю вагою навалився на вовка. Але рукам бракувало сили задушити його. Тоді він притиснувся обличчям до вовчої горлянки, намагаючись її прокусити. Рот забився шерстю. Минуло півгодини, і чоловік відчув, як у горло потік теплий струмочек. Кров зовсім йому не смакувала. Він ковтав її, немов розтоплений свинець, на силу доляючи огиду. Потім він перекинувся на спину й заснув. (...)

(Переклад Петра Соколовського)

Робота з текстом

1. Перекажіть епізод боротьби героя з вовком.
2. За допомогою яких засобів письменник підкреслює подібність у цьому епізоді вовка та людини?
3. Що допомогло перемогти людині?

На китобійному судні «Бедфорд» було кілька вчених — учасників наукової експедиції. З палуби вони зауважили на березі якусь дивну істоту. Вона повзла до води. (...) То була й справді жива істота, у якій важко було відізнати людину. Вона була сліпа, безтямна й звивалася на піску, немов велетенський хробак. Вона звивалася марно, майже не посугуваючись уперед, але була вперта — корчилася, крутилася і за годину пролазила футів із двадцять.

Через три тижні, лежачи на койці в каюті «Бедфорда», зі сльозами, що котилися по запалих щоках, чоловік розповів, хто він такий і що йому довелося зазнати. Він також мимрив щось про матір, про сонячну

Ю. Шейніс.

Ілюстрація до оповідання
Джека Лондона
«Жага до життя». 2006 р.

Південну Каліфорнію, про будиночок посеред помаранчевого гаю, обсаджений квітами.

Збігло ще кілька днів. Він уже сидів за столом у кают-компанії і обідав з ученими й корабельними офіцерами. Він ніяк не міг надивитися на таку силу-силенну їжі й спостерігав з тривогою, як вона зникає в чужих ротах. Він проводив поглядом кожний шматок, і на його обличчі проступав вираз глибокого жалю. Він був при своєму розумі, але проймався ненавистю до людей, які сиділи за столом. Його не залишав страх, що не вистачить харчів. Він розпитував кока, юнгу, капітана про запаси продуктів. Вони безліч разів заспокоювали його, однак чоловік їм не вірив і нишком заглядав у комору, щоб пересвідчитися на власні очі.

Люди помітили, що він гладшає. Він товстішав із кожним днем. Учені похитували головами й висували різні теорії. Вони зменшили йому пайку, а проте він усе круглішив, особливо в нього виріс живіт.

Матроси всміхалися. Вони знали, у чому річ. І коли вчені почали стежити за ним, то теж невдовзі дізналися. Вони побачили, як після сніданку він пробрався крадьком на бак і, мов жебрак, простяг руку до матроса. Матрос усміхнувся й дав йому шматок морського сухаря. Чоловік пожадливо скопив сухар, подивився на нього, як на те золото, і сковав за пазуху. Таку ж милостиню проймав він і від інших матросів.

Учені нічого не сказали й дали йому спокій, але вони обстежили нишком його койку. У ній знайшloся повно сухарів, матрац був напханий сухарями, у кожному закутку були сухарі. І все ж чоловік був при своєму розумі. Просто він уживав запобіжних заходів на випадок голоднечі, та й годі. Учені сказали, що це минеться; воно й справді минулося, перш ніж «Бедфорд» кинув якір у бухті Сан-Франциско.

(Переклад Петра Соколовського)

Робота з текстом

1. Поясніть поведінку героя на кораблі. Чому він підозріло ставився до своїх рятівників?
2. Визначте головну думку твору.

Для обговорення

1. Як ви зрозуміли епіграф до твору? Як епіграф пов'язаний із текстом?
2. За допомогою яких якостей одному з персонажів удалося подолати обставини?
3. Чому один герой має ім'я (Біл), а другий — ні? Як називає цього, другого, автор?

Творче завдання

1. Розкажіть про поневіряння кожного з героїв твору від іхнього імені.
2. Поділіть оповідання на частини (за сюжетом), придумайте їм назви. Які моменти є кульмінаційними? Доведіть свою думку.
3. Українською мовою назву оповідання «Love of Life» перекладають по-різному: «Жага до життя», «Любов до життя», «Воля до життя». Який переклад назви, на ваш погляд, найбільш вдалий? Поясніть свою думку.

Краса слова

У своєму творі Джек Лондон порушує дуже важливі проблеми — життя і смерті, людини й природи, матеріальних і духовних цінностей, дружби та зрадництва. У процесі розповіді письменник доводить, що найцінніший скарб, важливіший за все золото світу, — це життя людини. Проте щоб вижити, потрібно виявити не тільки фізичну силу, а передусім силу духу й людяність. Провівши персонажів твору заплутаними стежками Півночі, автор переконує в тому, що в скрутній ситуації перемагає той, хто долає в собі жагу до наживи. А той, хто втрачає в собі милосердя та гідність, гине. В екстремальних умовах виявляється сутність людини й справжні цінності.

- Шо робив герой, щоб вижити? Як ви думаєте, які цінності почали відкриватися йому натомість золота? Шо втратив і що набув герой оповідання, який зміг дістатися до людей?

Перевірте себе

1. Які факти життя і творчості Джека Лондона вас особливо вразили?
2. Визначте роль, яку відіграє прийом контрасту в розкритті життєвої позиції кожного з героїв твору «Жага до життя».
3. Як змінювалися цінності героя, який усе ж таки зумів вижити? Наведіть приклади з тексту.
4. Намалуйте карту пересування героїв оповідання.
5. Які проблеми порушує автор в оповіданні? Чи мають вони значення для нас сьогодні?

Радимо прочитати

Лондон Джек. Північні оповідання. — К., 2012.

Лондон Джек. Серця трьох / Переклад М. Іванова. — К., 1993.

Гаррієт БІЧЕР-СТОУ

1811–1896

Ця маленька жінка написала книжку про найдорожче — людську свободу.

Марк Твен

Книжка письменниці Гаррієт Бічер-Стоу «Хатина дядька Тома» має незвичайну долю. Цей художній твір вплинув на історію США. «Якого кольору людська душа?» — колись сміливо запитала Г. Бічер-Стоу більш співвітчизників і відкрила їм усю глибину страждань чорношкірих героїв свого роману. Її слова прогнуали в країні, де тоді панувало рабство, фізичне й моральне приниження людей, і розбудили свідомість американців. Кілька років після того країна була охоплена вогнем великої Громадянської війни: демократична Північ повстала проти рабовласницького Півдня. З того часу боротьба за свободу не припинялася, поки в Америці не перемогли демократичні цінності.

Гаррієт Елізабет Бічер народилася в 1811 р. в м. Лічфілді (США, штат Коннектикут) у родині священика. Батьки прищепили дітям релігійні почуття, любов до рідної країни, відповіальність за свої вчинки. Уразлива Гаррієт на все життя запам'ятала проповіді батька про захист темношкірих рабів, а також про необхідність подолання жорстоких законів у суспільстві.

Дівчинка дуже любила вчитися, з 13 років навіть викладала латину в школі, багато читала, писала наукові роботи на релігійні й історичні теми.

1832 р. родина переїхала до м. Цінциннаті (США, штат Огайо) на кордоні півдня та півночі Америки. Знущання над безправними рабами тут були дуже поширеними, і родина постала на їхній захист. Гаррієт допомагала переховувати невільників-утікачів, навчала їхніх дітей грамоти, активно виступала проти гноблення людей.

Згодом дівчина вийшла заміж за священика Кальвіна Стоу, який став для неї духовною опорою. Незважаючи на домашні клопоти — у подружжя було семеро дітей, —

Музей Г. Бічер-Стоу.
м. Гартфорд (США)

чоловік підтримував дружину в її літературній праці та громадській діяльності.

Гаррієт уболівала за принижених і безправних. Разом із подругою вона здійснила небезпечну поїздку півднем Америки. Тут вони вивчали умови життя й праці рабів, спілкувалися з місцевими мешканцями та роботорговцями, ретельно занотовуючи факти насилия й беззаконня. Усі ці матеріали письменниця збирала для своєї майбутньої книжки.

1851 р. роман «Хатина дядька Тома» Г. Бічер-Стоу був надрукований частинами в газеті «Національна ера». Інтерес до нього був дуже великим, тому через рік книжка вийшла друком окремим виданням значним накладом. Її популярність перетнула кордони країни й набула світового масштабу. На сьогодні роман «Хатина дядька Тома» перекладений 130 мовами світу.

Історія дядька Тома, його родини, друзів і господарів нікого не може залишити байдужим, адже письменниця постійно звертається до читачів у пошуках співчуття й милосердя. Твір Г. Бічер-Стоу спрямований проти расизму¹, він захищає не тільки права чорношкірих рабів, а й честь і гідність кожного громадянина США, головним здобутком якої є демократія.

Американська письменниця Г. Бічер-Стоу та її роман залишилися в історії літератури як приклад реальної сили слова, здатного зламати найміцніші кайдани й захистити найцінніше — людську свободу.

Книжка Г. Бічер-Стоу «Хатина дядька Тома» допомагала не тільки американцям, а й людям інших країн боротися з рабством. Ше за життя письменниці роман із захопленням читали в Україні, де на той час панувало кріпацтво. Перший український переказ роману було зроблено М. Гринченко 1918 р. під назвою «Томова хатка». Українською твір перекладали О. Діхтар, В. Митрофанов, Л. Кузнецова.

Хатина дядька Тома (1851)

Коментарі

Рабство має давнє історичне коріння. На дешевій праці рабів міцнішли велиki держави Старого Світу: Єгипет, Греція, Рим. Нова хвиля рабства прийшла до Америки у зв'язку з появою колоній, коли могутні держави отримали владу над населенням Індії, Африки, Північної Америки. Продаж і купівля живих людей викликали обурення серед прогресивних митців, священиків, політиків. Вони засуджували рабство, протестували проти нього, закликали людей різних рас і національностей до боротьби з цим ганебним явищем. Офіційне рабство в США існувало до середини XIX ст.,

¹ *Расизм* — приниження людей однієї нації іншою, що є неприйнятним у сучасному світі.

і лише 1865 р., після завершення Громадянської війни (1861–1865), був прийнятий закон про його скасування. Автором цього закону, що поклав шлях демократичним змінам у суспільстві, був президент Абраам Лінкольн.

19 червня 2009 р. (за часів правління першого в історії США чорношкірого президента — Барака Обами) сенат США від імені американського народу вперше попросив вибачення в усіх афроамериканців за несправедливість і жорстокість стосовно них.

Президент США
А. Лінкольн. 1864 р.

Для обговорення

Поміркуйте над тодішніми законами життя чорношкірих рабів. Як, на вашу думку, до таких законів ставилася Г. Бічер-Стой? А її герой — Том? У чому полягає протиприродність і антигуманність цих законів?

Раб повинен підкорятися господареві.

Раб повинен працювати на господара.

Рабу заборонено вільно пересуватися.

Діти рабів — власність господаря.

Раба можна купувати, продавати, дарувати.

Рабу заборонено навчатися.

Робота з текстом I–III розділів

1. Про які узаконені прояви рабства в США ви дізналися з перших розділів роману?
2. Поміркуйте, якими господарями для своїх рабів були містер і місіс Шелбі.
3. Яка небезпека трапилася з родиною Джорджа Гарріса й Елізи?
4. Про яку ситуацію Джордж сказав: «Не вберегти нам нашого скабу!»?

Робота з текстом IV розділу

1. Прочитайте опис портрета дядька Тома. Про які риси характеру героя відразу повідомляє авторка?
2. Яку родину мав Том? Які стосунки панували в його сім'ї?
3. Чому місцеві роби збиралися в хатині дядька Тома?

Робота з текстом V–IX розділів

1. Поміркуйте над виразом «одухотворена власність». Що підкреслила цим словосполученням письменниця?
2. Як події розгорталися в маєтку Шелбі після продажу Тома й утечі Елізи?
3. Поясніть слова місіс Шелбі: «Який гріх — мати рабів за наших варварських законів!»
4. Як сприйняв Том звістку про те, що його продали? Поясніть слова Тома: «Я готовий скоритися Божій волі».

Роздивіться ілюстрації до роману Г. Бічер-Стоу «Хатина дядька Тома» різних художників. Прокоментуйте, як вони зобразили Елізу.

Х. Біллінгс (США). 1852 р.

Д. Ністрьом (Швеція). 1902 р.

Н. Цейтлін (Росія). 1961 р.

Робота з текстом X–XIІI розділів

1. Шо означало для раба бути проданим? Чого найбільше боялися ті нещасні, які потрапляли до рук работорговців?
2. Які два шляхи для невільників накреслила письменниця?
3. Прокоментуйте слова Джорджа: «У мене, сер, батьківшини немає, як немає й батька. Але свою батьківщину я знайду! Ваша мені ні до чого».

Робота з текстом XII розділу

1. Яка драма відбулася на аукціоні?
2. Як натовп сприймав продаж людей, розлучення матері й сина?
3. У яких художніх деталях ви помітили авторське ставлення до персонажів і подій?
4. Шо вам відомо про ставлення до слова *негр* у сучасний період?

Коментарі

У маєтку Шелбі работорговець придбав рабів за рекомендаціями господаря: Тома — як порядну людину й спрітного працівника, а сина Еліза — як додаток до основного «товару». Цей страшний факт зруйнував дві родини: Еліза була вимушена тікати, щоб урятувати сина, а Том був назавжди розлучений із дру-

жиною та дітьми. Письменниця протестує проти такого, проприородного, ставлення до живих людей. У творі також змальовано жахливий аукціон рабів. Том із своїм новим господарем і читачі становуть свідками ганебного продажу «одухотвореного товару», де розлучають родини й відригають дітей від матерів.

Робота з текстом XII–XX розділів

1. Розкажіть, хто така Євангеліна й чому вона вмовила батька придбати Тома.
2. Як живлося Томові на новому місці?
3. Хто з родини Сен-Клерів вам сподобався? Чому?
4. Як склалася подальша доля Елізи й Джорджа? Хто допомагав подружжю?
5. Розкажіть про Топсі. Опишіть її зовнішність, характер, історію життя.

Коментарі

Топсі — маленька дівчинка-рабина, яка ніколи не відчувала доброго до себе ставлення. Вона звикла виживати у ворожому їй світі за допомогою крадіжок і брехні. У родині Сен-Клерів її намагалися навчити працювати, дати елементарні знання. Однак усі намагання були марними. Афелія, який брат подарував чорну Топсі, упала у відчай через непокірність і неслухняність дівчинки. Урок християнської любові продемонструвала лише Єва, яка полюбила Топсі. Афелія, жінка прогресивних поглядів, визнала, що вона не могла просто обійти її пригорнути до себе маленьку сироту, бо вона — чорношкіра. Фраза «grewed like Topsy» (виросла як Топсі) утвердила в Америці як сталий вислів, коли говорять про занедбану, кинуту напризволяще дитину.

Робота з текстом XXI–XXIV розділів

1. Як змінилося життя Тома за два роки в маєтку Сен-Клерів?
2. Як Том дізнався про життя своєї родини?
3. Дайте оцінку образу Джорджа Шелбі. Розкрийте його участь у долі родини Тома.
4. Розкажіть про життя в маєтку Шелбі. Чи пам'ятали там дядька Тома?

Робота з текстом XXV розділу

1. Чому Том так полюбив маленьку Єву? Що об'єднувало цих різних за віком, соціальним станом і кольором шкіри людей?
2. Розкажіть про маленьку Єву, про її не по літах мудрі думки й вчинки.
3. Чому авторка називає Єву «маленькою проповідницею»?
4. Які християнські цінності втілює образ Єви?
5. Який урок вона дала дорослим?

Опишіть картину англійського художника XIX ст. Едвіна Лонгсдена Лонга «Дядько Том і маленька Єва».

1. Чи всіх геройів роману ви впізнали?
2. У яких кольорах зображені людей, світло й тіні на картині?
3. Кого (або що) зробив художник центром композиції?
4. Як ви думаете, чому?

*E. Longfellow Long.
Дядько Том і маленька
Єва. 1866 р.*

Робота з текстом XXVI–XXX розділів

1. Які зміни відбулися з Євою? Шо відчувала дівчинка?
2. Про чий образ пише письменниця: «Образ того, хто любив усіх, наблизився до її душі з далини минулих віків і став їй дорогим і рідним»?
3. Як змінила смерть «маленької проповідниці» її рідних, Тома, Тонсі?
4. Визначте основні сюжетні лінії твору.

Для обговорення

1. Поміркуйте, чому дружбу Єви та Тома американці називають найкрасішим прикладом спільногоЯ існування білого й чорного населення США.
2. Які цінності мають бути покладені в основу такого існування?

Робота з текстом XXXI–XXXII розділів

1. Хто був третім господарем Тома? Дайте оцінку образу господаря.
2. З яких причин розпочалося життя Тома в Легрі? Чому рабовласник дратувався, спостерігаючи за Томом і розмовляючи з ним?
3. Опишіть нове помешкання Тома. Порівняйте його з попередніми місцями.
4. Шо відчував Том на новому місці? Чому його мучили сумніви?

Робота з текстом XXXIII розділу

1. Які вчинки Тома викликали гнів наглядачів і господаря?
2. Чому Том відмовився від «підвищення», яке пропонував Йому Легрі?
3. Притгадайте, коли ще в романі ззвучали слова, сказані Легрі: «Раби, коріться своїм господарям». Хто з героїв твору обговорював їх?
4. Як відповів на ці слова Том? Чий приклад додавав Томові сил?

5. Чи можна відповідь Тома вважати головною думкою твору, яка мала великий вплив на пробудження свідомості співвітчизників Г. Бічер-Стоу?

Краса слова

Пройшовши життєві випробування, духовне очищення в процесі читання Біблії й спілкування з маленьким янголятком Євою, Том став непохитним у своїй вірі. Слова Христа про те, що кожна людина, незалежно від її статі, кольору шкіри, становища в суспільстві, має бессмертну душу, Том прийняв усім серцем і зробив головним законом свого життя. У цій християнській істині він знайшов сили до життя, терпіння й допомоги іншим. Якщо в реальному житті він пізнав підступність і підлість у відповідь на чесність і порядність, то в духовному світі знайшов вічні цінності, які не зраджують і не продаються. «Із тілом робіть, що хочете, а душа моя належить мені Його Господу Богу!» — відповідає він своїм мучителям. У Тома відібрали його чисту заквітчу хатинку, де він жив із дружиною й дітьми, але він побудував собі нову, яку вже ніхто не зможе відібрати й зруйнувати. Ця нова хатина дядька Тома не матеріальна — це Його бессмертна, загартована, світла душа! Хоча Том загинув, роман просякнутий ідеєю життєствердження. Світло душі Тома допомогло тим, кого він устиг навчити й показати ім шлях крізь зло й темряву до оновлення. Роман Г. Бічер-Стоу дає надію на краще всім людям, хто бореться за свободу.

Робота з текстом XXXIV–XLIV розділів

1. Кого врятував Том, коли він сам був за крок від смерті?
2. Шо надавало сили Томові вистояти проти катувань?
3. Яким побачив Джордж Шелбі дядька Тома?
4. Шо заповідав Том своєму учневі? Чи можна так назвати Джорджа?
5. Як закінчуються історії тих героїв, які обрали інший шлях?
6. Назвіть кульмінації й розв'язки сюжетних ліній роману (Тома, Елізи й Джорджа).

Порівняйте господарів Тома між собою, а також господарів з їхнім рабом — Томом (за моральними ознаками).

Перевірте себе

1. Розкрийте ставлення Г. Бічер-Стоу до рабства.
2. Поясніть назгу твору. Визначте його основну думку.
3. Назвіть жанрові ознаки роману «Хатина дядька Тома».
4. Визначте актуальність твору для наших днів.

Радимо прочитати

Бічер-Стоу Г. Хатина дядька Тома / Переклад Л. Кузнецової. — К., 2012.
Бічер-Стоу Г. Хатина дядька Тома / Переклад В. Митрофанова. — К., 2006.
Орлова Р. Д. Хижина, устоявшая столетие. — М., 1975.

Володимир КОРОЛЕНКО

1853–1921

Не одне покоління сприймало Короленка
і як свого вчителя, і як власну совість.

Сергій Залигін

Чи замислювалися ви над тим, що таке *совість*? Чи потрібна вона нам сьогодні? Володимир Короленко вважав, що совість — це головна умова життя особистості, внутрішній стрижень, завдяки якому ми творимо добро, виявляємо милосердя, боремося зі злом. Учинити по совісті означає діяти по-людськи, морально, справедливо. Ім'я самого В. Короленка стало втіленням совісті. Він викликав велику повагу в багатьох людей, бо завжди боровся за правду, свободу та щастя людини.

Володимир Галактіонович Короленко належить двом культурам — російській та українській. Він народився 15 липня 1853 р. в м. Житомирі в сім'ї судді, який походив із старовинного роду українських козаків. 1866 р. батька В. Короленка перевели на роботу до м. Рівного, де він помер через два роки. Сім'я опинилася в злиденному становищі. Дітей (Володимира, його двох братів і сестру) виховувала мати, Евеліна Йосипівна, полька за походженням. Хлопець навчався в польському панському пансіоні, потім — у Житомирській і Рівненській гімназіях. Дитинство та юність він провів серед прекрасної української природи та народної культури, які залишили в нього незабутні враження й знайшли відображення в його творах.

Завершивши гімназійний курс із срібною медаллю, хлопець поїхав до Санкт-Петербурга, потім до Москви, де намагався здобути вищу освіту.

Починаючи із середини 1880-х років у Росії, а потім і за кордоном, були надруковані твори В. Короленка про життя знедолених і стражденних. Своїм палким словом він боровся за справедливість для всіх людей, уселяв у них віру й надію на краще майбутнє. «Людина створена для

О. Константиновський.
Ілюстрація до повісті
«Сліпий музикант».
1958 р.

щастя, як птах для польоту», — стверджував митець в оповіданні «Парадокс». Чимало творів письменника присвячено дітям, серед них — повість «У поганому товаристві» (1885), яка була видана під заголовком «Діти підземелля». Багато його творів присвячено українській землі: «Ліс шумить» (1886), «Без язика» (1895), «У козаків» (1901), «Наши на Дунай» (1909) тощо.

Наприкінці XIX ст. письменник посів чільне місце в літературі, користуючись пошаною серед російських і українських митців. 1900 р. Російська академія наук обрала його почесним членом.

У важкі роки революції й громадянської війни 1917–1920-х років В. Короленко сміливо захищав від насильства людей різних віросповідань, національностей, ідейних переконань. Його поважали представники будь-якої влади, і люди йшли до нього зі своїми болями й бідами, знаючи, що він обов'язково допоможе. У 1921 р., коли В. Короленко помер, на вулицях Полтави ще лунали постріли, але тисячі життів і доль він зумів урятувати. Його слово й тепер нагадує нам про любов, милосердя й совість, без яких неможливе людське існування.

У 1903 р. в м. Полтаві відбулося відкриття пам'ятника генію української літератури — І. Котляревському. Тоді В. Короленко гнівно засудив політику царського уряду, який заборонив виголошувати промови українською мовою. Він підтримав українських митців, які з'їхалися до Полтави, у прагненні утвердити національну культуру. У статті «Котляревський і Мазепа» він писав: «Незаконно вислана за кордон мова Котляревського знову повернулася на місце свого народження, щоб його вічизна знову змогла стати по праву духовним центром».

Цікаво знати

Після революції 1917 р. тисячі дітей стали безпритульними, бо Росія була охоплена громадянською війною. Володимир Короленко вболівав за долю безбатьків, тому в березні 1919 р. організував у м. Полтаві Лігу порятунку дітей. Ліга займалася постачанням дітям йже й одягу, створенням лікарень, колоній, школ. Уже наприкінці 1919 р. на Полтавщині знайшли притулок майже 10 000 дітей. Письменник уважав, що Ліга потрібна не лише дітям, а й дорослим, бо їхні серця мають відтанути від ворожечі й наповнитися добрим. Будинок В. Короленка був відчинений для всіх, хто потребував прихистку й тепла.

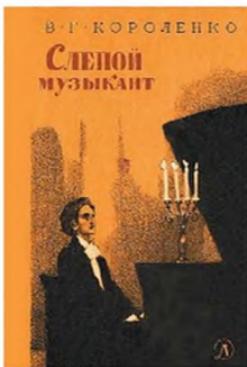

Будинок-музей
В. Короленка. м. Полтава

Сліпий музикант (1886)

Історія створення

Б. Дехтерев. Обкладинка видання В. Короленка «Сліпий музикант». 1973 р.

У повісті відображені спогади В. Короленка про матір (не випадково геройню звати Евеліна), перебування на Волині, Житомирщині, Рівненщині, відвідування Почаївської лаври та Саровського монастиря (на Тамбовщині). Хоча твір уперше з'явився в газеті «Русские ведомости» 1886 р., письменник неодноразово повертався до нього, уводив нові епізоди й образи. Навіть у 1917 р. він переробляв деякі сторінки повісті й писав про це одному зі своїх друзів: «Моїм головним художнім завданням було не тільки відтворення психології сліпого, а й відображення загальнолюдської мрії за ідеалом, тути за повнотою людського існування».

Дія повісті відбувається на заході сучасної України й охоплює період приблизно з кінця 1860-х до початку 1880-х років. У той час деякі українські землі належали Польщі. Автор пише про місце подій: «Південно-Західний край» (це стосовно кордонів тодішньої царської Росії). Батько Петра Попельського був багатим поляком, сільським поміщиком, а мати, Ганна Михайлівна (уроджена Яценко), і дядько, Максим (брать матері), належали до малоросійського роду (тобто походили з Центральної України). Отже, у родині Попельських переплелися польська й українська лінії. Так було й в історії України.

Коментарі

За жанром «Сліпий музикант» — це повість, бо в ній невелике коло персонажів, зображені у родинному колі й на тлі прекрасної української природи. Цікаво, що сам В. Короленко в підзаголовку визначив жанр твору як «етюд», що в перекладі з французької означає «вивчення», «дослідження». У своїй повісті письменник досліджує становлення особистості з обмеженими фізичними можливостями — сліпого. У центрі твору поставлений образ Петра Попельського, який від народження не міг бачити. Його важкий шлях до відкриття світу є сюжетом твору. Це повість про духовне випробування особистості, яка має знайти саму себе, сенс свого існування серед людей.

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

IV

(...) Дитина народилася сліпою. Хто винен у її нещасті? Ніхто! Тут не тільки не було й тіні чиєїсь «злої волі», але навіть сама причина нещастя крилася десь у глибині таємничих і складних процесів життя. А тим часом за кожним поглядом на сліпого хлопчика серце матері стискалося від гострого болю. Звичайно, вона страждала при цьому, як мати, відбитком синової недуги й похмурим передчуттям тяжкого майбутнього, що ждало її дитину, та, крім цих почуттів, у глибині серця молодої жінки щеміла також свідомість, що причина нещастя лежала грізною можливістю в тих, хто дав йому життя... Цього було досить, щоб маленька істота з прекрасними, але незрячими очима стала центром сім'ї, несвідомим деспотом, до найменшої примхи якого пристосувалось усе в домі. Не знати, що вийшло б згодом із хлопчика, який через своє нещастя скілький був до безпредметної озлобленості й у якому все оточення намагалося розвинути егоїзм¹, коли б химерна доля та австрійські шаблі не приневолили дядю Максима осісти в селі, у родині сестри.

Присутність у домі сліпого хлопчика поволі й непомітно надала діяльній думці знівеченої бійця іншого напрямку. Він так само просиджував цілі години, димлячи люлькою, але в очах, замість глибокого й тупого болю, видно було тепер удумливий вираз зацікавленого спостерігача. І що більше приглядався дядя Максим, то частіше супились його густі брови, і він усе дужче пахкав своєю люлькою. Нарешті якось він зважився на втручання.

— Цей малий, — сказав він, пускаючи кільце за кільцем, — буде ще більше нещасніший, ніж я. Краще б йому не родитися.

Молода жінка низько склонила голову, і слюза впала на її вишивання.

— Жорстоко нагадувати мені про це, Макс, — сказала вона тихо, — нагадувати без цілі...

— Я кажу тільки правду, — відповів Максим. — У мене немає ноги й руки, та є очі. У малого немає очей, згодом не буде ні рук, ні ніг, ні волі...

О. Константиновський. Ілюстрація до повісті В. Короленка «Сліпий музикант». 1958 р.

¹ Егоїзм — поведінка, спосіб мислення людини, коли вона ставить власні інтереси вище за інших.

— Чому ж?

— Зрозумій мене, Ганно, — сказав Максим лагідніше. — Я не став би дарма говорити тобі жорстокі речі. У хлопчика тонка нервова організація. У нього поки що є шанси розвинути інші свої здібності до такої міри, щоб хоч почасти компенсувати його сліпоту. Але для того потрібне вправлення, а вправлення викликається лише конечною потребою. Дурне піклування, що усуває від нього необхідність зусиль, убиває в ньому всі шанси на повніше життя.

Мати була розумна й тому зуміла перемогти в собі безпосередній потяг, що примушував її кидатися стрімголов на кожен жалібний крик дитини. Через кілька місяців після цієї розмови хлопчик вільно й швидко лазив по кімнатах, насторожуючи слух назустріч усякому звуку, і, з якоюсь незвичною в інших дітях жвавістю, обмащував кожну річ, що потрапляла до рук. (...)

(Переклад Федора Гавриша)

Робота з текстом розділу першого

1. Де відбуваються події повісті?
2. Назвіть членів родини Попельських.
3. Чому небезпечно було ставитися до сліпого хлопчика так, як ставилася його маті?
4. Шо ви дізналися про дядю Максима? Чому він запропонував такий «жорсткий» спосіб виховання Петруся?
5. Поясніть слова дяді Максима: «У малого немає очей, згодом не буде ні рук, ні ніг, ні волі...»

Коментарі

Зображену процес становлення особистості Петруся Попельського, В. Короленко використовує багату художню палітру. Як учений-психолог, він крок за кроком досліджує поступове осянення світу сліпим хлопчиком через звуки, а також усвідомлення ним таких важливих понять, як краса, радість, добро, любов до природи, мистецтво. Знайомство з народним мистецтвом слуги Йохима, який грав на сопілці чудові українські мелодії, відкриває Петрусові нове розуміння світу. Він відчуває й сам потяг до музики, живої, просякнutoї справжніми людськими почуттями. А фальшиві цінності, утілені в тих музичних творах, які виконувала його маті на віденському піаніно, Петрусь не сприймає. Він відсторонюється від такої «музики» і від матері також. Тільки тоді, коли мати зрозуміла, чого прагне душа Петруся, вона стала грati по-іншому — по-справжньому красиво, задушевно. Це зрозумів і Йохим, і Петрусь. Так мати змогла повернути любов сина, який змалку відчував різницю між справжнім і несправжнім, ширим і неширим, красивим і некрасивим у житті.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

VII

(...) Озброївшись віденським інструментом найкращого майстра, Ганна Михайлівна загодя тріумфувала з перемоги над немудрою сільською дудкою. Вона була впевнена, що її Петя забуде тепер стайню та дударя й що всі свої радоші діставатиме від неї. Очима, що яскріли сміхом, вона глянула на хлопчика, коли він боязко ввійшов разом із Максимом, і на Йохима, який просив дозволу послухати заморську музику й тепер стояв біля дверей, соромливо опустивши очі й звісивши чуприну. Коли дядя Максим і Петя посадили на кущетці, вона враз ударила по клавішах піаніно. Вона грала п'есу, яку в пансіоні пані Радецької й під керуванням пані Клапс вивчила досконало. Це було щось особливо гучне, але досить хитре, що вимагало неабиякої гнучкості пальців; на публічному іспиті Ганна Михайлівна здобула цією п'есою численні похвали і собі, а надто своїй учительці. Ніхто не міг сказати цього напевно, але багато хто здогадувався, що мовчазний пан Попельський зачарувався панною Яценко саме в ту коротку четверть години, коли вона виконувала трудну п'есу. Тепер молода жінка грала її, свідомо розраховуючи на другу перемогу: вона бажала міцніше прихилити до себе маленьке серце свого сина, захопленого хохлацькою дудкою.

Однак цим разом її сподівання не справдилися: віденському інструментові, як виявилося, було над силу змагатися з куском української верби. Щоправда, у віденському піаніно були могутні засоби: дорогое дерево, прекрасні струни, чудова робота віденського майстра, багатство широкого регістру. Зате і в української дудки знайшлися спільнники, бо вона була в себе вдома, серед рідної української природи.

Перше, ніж Йохим зрізав її своїм ножем і випалив її серце розжареним залізом, вона гойдалася тут, над знайomoю хлопчикові рідною річкою, її голубило українське сонце, яке гріло і його, і той же обвівав її український вітер, доки гостре око українця-дударя нагляділо її над розмитою кручею. І тепер важко було іноземному пришельцеві боротися з простою місцевою дудкою, бо вона з'явилася сліпому хлопчикові в тиху годину дрімоти, серед таємничого вечірнього шереху, під шелест засинаючих буків, у супроводі всієї рідної української природи. Та й пані Попельський було далеко до Йохима. Щоправда, її тонкі пальці були бистріші й гнучкіші; мелодія, яку вона грала, складніша й багатша, і чимало праці поклала пані Клапс, щоб навчити свою ученицю володіти трудним інструментом. Зате в Йохима було безпосереднє музичне почуття, він кохав і сумував, і з коханням своїм, і з тugoю звертався до рідної природи. Його вчила нескладних мотивів ця при-

рода, шум її лісу, тихий шепті степової трави, задумлива, рідна, старовинна пісня, яку він чув ішо над своєю дитячою колискою.

Так, трудно було віденському інструментові перемогти хохлацьку дудку. Не минуло й однієї хвилини, як дядько Максим раптом різко застукав об підлогу своєю милицею. Коли Ганна Михайлівна повернулася в той бік, вона побачила на зблідлому обличчі Петрика той самий вираз, з яким пам'ятного для неї дня першої весняної прогуллянки хлопчик лежав на траві.

Йохим співчутливо подивився на хлопчика, потім кинув зневажливий погляд на німецьку музику й вийшов, гуваючи по підлозі вітальні своїми незграбними чобітьми. (...)

XII

Максим із хлопчиком посідали на сіні, а Йохим приліг на свою лавку (яя поза найбільш відповідала його артистичному настрою) і, подумавши з хвилини, заспівав. Випадково чи чуйним інстинктом він вибрав пісню дуже вдало. Він спинився на історичній картині:

Ой там на горі та й женці жнуть.

Кожному, хто чув цю прекрасну народну пісню в належному виконанні, напевно, запав у пам'ять її старовинний мотив, високий, протяжний, мовби повитий смутком історичного спогаду. У ній немає подій, криваших січ і подвигів. Це й не прощання козака з милою, не молодецький набіг, не експедиція на чайках по синьому морю та Дунаю. Це тільки одна хвилинна картина, що спливла вмить у спогаді українця, як неясна мрія, як уривок із сну про історичне минуле. (...)

Максим Яценко заслухався журної мелодії. В його уяві, викликана чудесним мотивом, що дивовижно зливався зі змістом пісні, спливла ця картина, немов освітлена меланхолійним відблиском заходу сонця. (...)

XIII

Хлопчик слухав із потьмареним і смутним обличчям. Коли співець співав про гору, на якій жнуть женці, уява зразу ж переносила Петrusia на висоту знайомої йому скелі. Він пізнав її тому, що внизу плескотить річка ледве чутними ударами хвилі об камінь. Він уже знає й те, що таке женці, він чує брязкання серпів і шурхіт падаючого колосся. А коли пісня переходила до того, що діється під горою, уява сліпого слухача зараз же зводила його з вершин у долину...

Дзенькіт серпів стих, але хлопчик знає, що женці там, на горі, що вони залишились, та їх не чути, бо вони високо, так само високо, як сосни, шум яких він чув, стоячи під скелею. А внизу, понад річкою, лунає

частий рівний тупіт кінських копит... Іх багато, від них стойть неясний гул там, у темряві, під горою. Це «йдуть козаки». (...)

(Переклад Федора Гавриша)

Робота з текстом розділу другого

1. Розкажіть про стосунки хлопчика та Йохима.
2. Які почуття в Петrusя викликали мелодії, що грав на сопілці й співав Йохим?
3. Як поставилася до захоплення спілого сина маті? Як вона вирішила повернути любов свого сина, який відсторонився від неї?
4. Розкрийте значення прийому антitezи, що використовується в підрозділі VII розділу другого. Що протиставлено в цьому підрозділі?

Порівняйте враження Петrusя від мистецтва Йохима та його матері.

РОЗДІЛИ ТРЕТИЙ–П'ЯТИЙ

Коментарі

Петрусь зростав на лоні природи й з любов'ю до музики, що сприяла його духовному становленню. Доля послала Йому ще один дорогоцінний дарунок — знайомство з Евеліною, донькою сусіднього посесора (орендаря маєтку) Яськульського. Вона стала добрим другом Петrusеві, а згодом, коли діти виросли, між ними зародилося кохання. Утім, на них чекала не лише радість спілкування, а й серйозні випробування, викликані спілогою Петра та його важкими внутрішніми проблемами. Оточений любов'ю рідних і відсторонений від навколишнього світу, Петро не розумів і не знав, як Йому жити в цьому світі, де Йому шукати свій шлях. А Евеліна, маючи добрє серце, страждала разом із ним.

Робота з текстом розділів третього–п'ятого

1. Намалуйте словесний портрет шестирічного й дев'ятирічного Петrusя. Як відбувалося його фізичне та розумове зростання? Хто сприяв цьому?
2. Розкажіть про стосунки спілого й Евеліни.
3. Хто сприяв розширенню світогляду героя? Як саме?
4. Які зміни відбулися в душі Петра з часом?
5. Як ви розумієте слова Евеліни: «...у кожній людини, панове, свій шлях у житті»? Чи визначили його Петро й Евеліна? Обґрунтуйте свою думку.

Коментарі

Велике значення в становленні характеру Петра Попельського мало не тільки мистецтво, а й християнські цінності. Через Бога герой відкриває в собі те, чого він раніше не знав. У важкий період пошуку самого себе Петро разом із своєю сім'єю потрапляє до Н-ського монастиря, де зустрічає двох бідних сліпих дзвонарів — Єгорія та Романа. У цих образах утілено дві позиції, два різні ставлення до фізичної вади й до людей. Єгорій був злим, замкненим, жорстоким і заздрісним, а Роман, навпаки, — добром і чуйним. Сліпота не зробила серце Романа «незрячим», він був відкритим до людей. Письменник стверджує, що в життєвих випробуваннях люди по-різному виявляють свою внутрішню сутність. А яким же стане його герой, Петрусь?..

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

III

(...) Кроки стихли, тільки Евеліна, пропустивши вперед Ганну Михайлівну, залишилася, притулившись до стіни й затамувавши подих. Сліпі вважали себе на вищі на самоті. Кілька секунд вони стояли зніяковілі й нерухомі, до чогось прислухаючись.

— Хто тут? — спитав потім дзвонар.

— Я...

— Ти теж сліпий?

— Сліпий. А ти давно осліп? — спитав Петро.

— Родився таким, — відповів дзвонар. — От другий є в нас, Роман, — той із семи літ осліп... А ти ніч від дня відрізнити можеш?

— Можу.

— І я можу. Почуваю — світає. Роман не може, а йому все-таки легше.

— Чому легше? — живо спитав Петро.

— Чому? Не знаєш чому? Він світ бачив, свою матку пам'ятає. Зрозумів ти: засне вночі, вона до нього в сні й приходить... Тільки вона стара тепер, а сниться йому все молодда... А тобі сниться?

— Ни, — глухо відповів Петро.

— Тож-бо, ні. Це діло буває, коли хто осліп. А хто вже так родився!..

Петро стояв похмурий і потемнілий, наче на обличчя йому насунула-ся хмара. Брови дзвонаря теж раптом звелися високо над очима, у яких видно було такий знайомий Евеліні вираз сліпого страждання...

— І то согрішаєш не раз... Господи, Создателю, Божа Матір, Пречиста!.. Дайте ви мені хоч у сні один раз світ-радість побачити...

Обличчя його пересмикнулося судорогою, і він сказав із попереднім жовчним виразом:

— Так ні, не дають... Присниться щось, замріє, а встанеш — не пам'ятаєш...

Він раптом спинився й прислухався. Обличчя його зблідло, і якийсь судорожний вираз скривив усі риси.

— Чортенят упустили, — сказав він із злістю в голосі.

Справді, знизу, з вузького проходу, наче шум по воді, линули кроки й вигуки дітей. На одну мить усе стихло, мабуть, юрба вибігла на середню площадку, і галас виливався надвір. Але потім темний прохід загув, як труба, і повз Евеліну, випереджаючи один одного, промчала весела юрба дітей. Біля верхнього східця вони зупинилися на мить, але потім один по одному почали шмигати повз сліпого дзвонара, який із викривленим від злоби обличчям тикав навмання стиснутими кулаками, намагаючись улучити в кого-небудь із тих, що бігли.

У проході виринула раптом з темряви нова особа. Це був, очевидно, Роман. Обличчя його було широке, подзьобане віспою й надзвичайно добродушне. Заплющені повіки ховали ямки очей, на губах грала добродушна усмішка. Пройшовши повз дівчину, що притислася до стіни, він зайшов на площадку. Рука його товариша влучила йому збоку в шию.

— Брать! — гукнув він приемним, грудним голосом. — Єгорію, знову воюєш?

Вони стикнулися й обмацали один одного.

— Нащо бісенят упустив? — спитав Єгорій по-малоруськи, усе ще зі злістю в голосі.

— Нехай собі, — благодушно відповів Роман... — Пташки Божії. Ось як ти їх налякав. Де ви тут, бісенята...

Діти сиділи по кутках біля грат, причайвшись, і їхні очі блискали лукавством, а почести страхом.

Евеліна, нечутно ступаючи в темряві, зійшла вже до половини першого проходу, коли за нею почулись упевнені кроки обох сліпих, а зверху долетів радісний вереск і крики хлопців, що кинулися цілою зграєю на Романа, який залишився з ними.

Компанія тихо виїжджала з монастирської брами, коли з дзвіниці пролунав перший удар. Це Роман задзвонив до вечірні.

Сонце сіло, коляска котилася потемнілими полями, і її проводили рівні меланхолійні удари, завмираючи в синьому присмерку вечора.

Усі мовчали всю дорогу до самого дому. Увечері довго не було видно Петра. Він сидів лежав у темному кутку саду, не відгукуючись, коли його кликала навіть Евеліна, і прийшов помацки в кімнату, коли всі полягали...

IV

(...) Коли Ганна Михайлівна вийшла, Евеліна залишилася з дядею Максимом.

— Ти сказала не все? — спитав Максим після хвилинного мовчання.

— Так. Коли всі зйшли вниз, Петро залишився. Він звелів тьоті Гані (так вона називала Попельську з дитинства) іти за всіма, а сам залишився із сліпим. І я... теж залишилась.

— Підслуховувати? — сказав старий педагог майже машинально.

— Я не могла... піти... — відповіла Евеліна тихо. — Вони розмовляли один з одним, як...

— Як товариші по нещастю?

— Еге, як сліпі... Потім Єгорій спитав у Петра, чи бачить він у сні матір? Петро каже: «Не бачу». І той теж не бачить. А другий сліпець, Роман, бачить у сні свою матір молодою, хоча вона вже стара...

— Так! Що ж далі?

Евеліна задумалася і потім, підводячи на старого свої сині очі, у яких тепер видно було боротьбу й страждання, сказала:

— Той, Роман, добрий і спокійний. Обличчя в нього сумне, але не зле... Він народився зрячим... А другий... Він дуже страждає, — ураз звернула вона.

— Кажи, будь ласка, прямо, — нетерпляче перебив Максим, — другий озлоблений?

— Так. Він хотів бити дітей і кляв їх. А Романа діти люблять.

— Злий і схожий на Петра... розумію, — задумано сказав Максим.

Евеліна ще помовчала і потім, наче ці слова коштували їй важкої внутрішньої боротьби, промовила зовсім тихо:

— Обличчя обидва не схожі... риси інші. Але у виразі... Мені здавалось, що раніше в Петра бував вираз трошки як у Романа, а тепер усе частіше видно того, другого... і ще... Я боюсь, я думаю...

— Чого ти боїшся! Іди сюди, моя розумна крихітко, — сказав Максим із незвичайною ніжністю. І коли вона, слабнучи від цієї ласки, підійшла до нього зі слізьми в очах, він погладив її шовковисте волосся своєю великою рукою і сказав: — Що ж ти думаєш? Скажи. Ти, я бачу, умієш думати.

— Я думаю, що... він уважає тепер, що... усі сліпонароджені злі... І він упевнів себе, що він теж... неодмінно.

— Ага, ось що... — промовив Максим, раптом приймаючи руку... — Дай мені мою люльку, голубонько... Он вона там, на вікні.

Через кілька хвилин над його головою знялася синя хмара диму.

— Гм... так... погано, — бурчав він про себе. — Я помилився... Ганя мала рацію: можна сумувати й страждати за тим, чого не зазнав ні разу.

А тепер до інстинкту долучилася свідомість, і обое підуть в одному напрямі. Проклятий випадок... А втім, шила, як то кажуть, у мішку не сковаєш... Усе ж де-небудь виткнеться...

Він зовсім потонув у сизих хмарах... У квадратній голові старого кипіли якісь думки й нові рішення.

VIII

Надійшла весна. Верст за шістдесят від садиби Попельських... у невеликому містечку була чудотворна католицька ікона... Слава Н-ської ікони громіла далеко, і до неї приходили також недужі й засмучені православні, переважно з міського класу. (...)

Останні ряди міських будинків скінчилися тут, і широкий трактовий шлях уходив у місто серед парканів і пустирів. При самому виході в поле побожні руки поставили колись кам'яний стовп з іконою й ліхтарем, який, проте, скрипів лише вгорі од вітру, але ніколи не засвічувався. Біля самого підніжжя цього стовпа розташувалися купкою сліпі жебраки, відтиснуті своїми зрячими конкурентами з більш вигідних місць. Вони сиділи з дерев'яними мисками в руках, і часом хто-небудь заводив жалісну пісню:

— Под-дайте сліпеньким... ра-а-ди Христа...

День був холодний, жебраки сиділи тут від ранку під холодним вітром, що налітав із поля. Вони не могли рухатися серед цієї юрби, щоб зігрітися, і в їхніх голосах, що тягли по черзі сумну пісню, чулася несвідома скарга фізичного страждання й цілковитої безпорадності. (...)

Петро зупинився, і його обличчя перекривилося, наче якась слухова примара з'явилася перед ним у вигляді цього страдницького зойку.

— Чого ж ти злякався? — спітив Максим. — Це ті самі щасливці, яким ти недавно заздрив, — сліпі жебраки, що просять тут милостиню. Ім трохи холодно, звичайно, але ж від цього, по-твоєму, їм тільки краще.

— Ходімо геть! — сказав Петро, хапаючи його за руку.

— А, ти хочеш утекти! У тебе в душі не знайдеться іншого потягу, коли ти бачиш чужі страждання! Страйвай, я хочу поговорити з тобою серйозно й радий, що це буде саме тут. Ти от сердишся, що часи змінилися, що тепер сліпих не рубають у нічних січах, як Юрка-бандуриста; ти досадуєш, що тобі немає кого проклинати, як Єгорію, а сам проклинаєш у душі своїх близьких за те, що вони відібрали в тебе щасливу долю оцих сліпих. Клянусь честю, ти, може, і маєш раций! Так, клянусь честю старого солдата, усяка людина має право розпоряджатися своєю долею, а ти вже людина. Слухай же тепер, що я скажу тобі: якщо ти захочеш виправити нашу помилку, якщо ти жбурнеш долі межі очі всі переваги, якими життя оточило тебе з колиски, і захочеш зазнати долі ось цих

нешчасних... я, Максим Яценко, обіцяю тобі свою повагу, поміч і сприяння... Чуєш ти мене, Петре Яценку? Я був не набагато старшим за тебе, коли поніс свою голову в огонь і січу... За мною теж плакала мати, як буде плакати за тобою. Але я думаю, що я мав право на це, як і ти тепер маєш! Раз у житті до кожної людини приходить доля й каже: вибирай! Отже, тобі варто тільки захотіти...

(Переклад Федора Гавриша)

Робота з текстом розділу шостого

- Чому Евеліна непомітно залишилася біля Петра, коли він хотів поговорити з Єгорієм? Дайте оцінку її вчинкові.
- Чого найбільше боялась Евеліна?
- Поясніть, чому Єгорій став злим і відлюдькуватим.
- Прокоментуйте прислів'я, яке вжито дядею Максимом: «А втім, щила, як то кажуть, у мішку не сковаєш... Усе ж де-небудь виткнеться...» Шо неможливо було приховати від Петра?
- Як дядя Максим вирішив рятувати Петра?
- Чому під час розмови біля сліпих жебраків він назвав небожа прізвищем «Яценко»?

- Порівняйте образи Єгорія та Романа.
- Порівняйте образи Єгорія та Петра Попельського.

Творче завдання

- Розкажіть від імені Евеліни про її почуття під час розмови Петра з Єгорієм.
- Розкажіть від імені Петра Попельського, про що він міг думати дорогою під час повернення з монастиря.

1843 р. Тарас Шевченко намалював образ сліпого бандуриста, який передував однайменній поемі. Український гений розкрив глибоку життєву драму народного митця, але водночас підкреслив у ньому й велику духовну силу, поетичне відчуття краси, яку він несе у світ.

Коментарі

Петро Попельський з допомогою дяді Максима й мандрів із бідними сліпими до Почаївської лаври ввійшов у реальне життя. Він пройшов тими шляхами, якими йде його народ, і разом із народом відкривав для себе не тільки великі страждання, а й мудрість і красу людських взаємин. Це допомогло Петрові по-іншому подивитися на себе й на свою сліпоту. Він зрозумів, що фізичну ваду можна перемогти силою духу. Письменник стверджує, що людина завжди може досягти реалізації в житті, якщо вона зосередиться не на своєму горі, не на

бульючих переживаннях, а знайде духовну мету існування. Петро Попельський знайшов таку духовну мету — це мистецтво (музика), що веде його до пізнання світу й самого себе. Подружнє життя з Евеліною й народження сина — не сліпого, а зрячого, стало для Петра винагородою за його болісні шукання.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ І ЕПІЛОГ

Минуло три роки. Численна публіка зібралася в Києві, під час «Контрактів»¹, слухати оригінального музиканта. Він був сліпий, але чутка розповідала чудеса про його музичний талант і про його особисту долю. Говорили, нібіто в дитинстві його викрала із заможної сім'ї банда сліпців, з якими він бродив, поки відомий професор звернув увагу на його надзвичайно музичний талант. Інші переказували, що він сам утік із сім'ї до жебраків з якихось романтичних мотивів. Як би там не було, контрактова зала була повна-повнісінька, і збір (який мав невідоме для публіки благодійне призначення) був повний.

У залі запала глибока тиша, коли на естраді з'явився молодий чоловік із гарними очима й блідим обличчям. Ніхто не сказав би, що він сліпий, якби ці очі не були такі нерухомі та якби його не вела молода білява дама, як говорили, дружина музиканта.

— Не диво, що він справляє таке потрясаюче враження, — казав у юрбі якийсь зоїл² своєму сусідові. — У нього надзвичайно драматична зовнішність.

Справді, і це бліде обличчя з виразом удумливої уваги, і нерухомі очі, і вся його постать схиляли наперед до чогось особливого, незвичного.

Південноросійська публіка взагалі любить і цінить свої рідні мелодії, але тут навіть різношерста «контрактова» юрба була зразу захоплена глибокою ширістю віддавання їх. Живе почуття рідної природи, чутливий оригінальний зв'язок із безпосередніми джерелами народної мелодії відбивалися в імпровізації, яка лилася з-під рук сліпого музиканта. Багата барвами, гнутика й співуча, вона бігла дзвінким струмком, то підносячись урочистим гімном, то розливаючись задушевним журним мотивом. Здавалося часом: то буря гучно гримить у небесах, розкочуючись у без-

Контрактова площа. м. Київ.
Старе фото

¹ Контракти — київський ярмарок.

² Зоїл (від імені грецького філософа, оратора, критика) — тут: уїдливий, прискіпливий критик.

межному просторі, то лише степовий вітер дзвенить у траві, на могилі, навіаючи неясні мрії про минуле.

Коли він замовк, грім оплесків захопленої юрби наповнив величезну залу. Сліпий сидів із похиленою головою, здивовано прислухаючись до цього гуркоту. Та ось він знову підняв руки й ударив по клавішах. Багатолюдна зала вмить принишкла.

У цю хвилину ввійшов Максим. Він уважно оглянув цю охоплену одним почуттям юрбу, яка звернула на сліпого жадібні, палаючі очі. Старий слухав і чекав. Він більше, ніж хто інший у цій юрбі, розумів живу драму цих звуків. Йому здавалося, що ця могутня імпровізація, яка так вільно лилася з душі музиканта, раптом урветься, як раніше, тривожним, болісним запитанням, що відкриє нову рану в душі його сліпого вихованця. Але звуки росли, міцніли, повнішали, ставали все владнішими, захоплювали серце об'єднаної й завмираючої юрби.

І що більше прислухався Максим, то ясніше звучав для нього в грі сліпого знайомий мотив. Так, це вона, гамірна вулиця. Ясна, grimуча, повна життя хвиля котиться, роздрібнюючись, виблискуючи й розсишаючись тисячею звуків. Вона то підноситься, зростає, то спадає знову до далекого, але безугавного рокоту, залишаючись весь час спокійною, красиво безстрасною, холодною й байдужою. І враз серце Максимове впало. З-під рук музиканта знову, як колись, вирвався стогін. Вирвався, продзвенів і завмер.

І знову живий рокіт, усе яскравіший і сильніший, виблискуючий і рухливий, щасливий і ясний. Це вже не самий стогін особистого горя, не саме сліпе страждання. На очах старого забриніли сльози. Сльози були й на очах його сусідів.

«Він прозрів, так, це правда, — він прозрів», — думав Максим.

Серед яскравої та живої мелодії, щасливої й вільної, як степовий вітер, і, як він, без журної, серед строкатого й широкого гулу життя, серед то сумного, то величавого мотиву народної пісні, усе частіше, усе наполегливіше й дужче проривалася якась нота, що брала за душу.

«Так, так, мій хлопчику, — у думці підбальзорював Максим, — настігай їх серед веселошів і щастя...»

Через хвилину над зачарованою юрбою у величезній залі, владна й захватна, стояла вже сама тільки пісня сліпих...

— Подайте сліпеньким... р-ради Христа.

Але це вже було не прохання милостині й не жалісний зойк, заглушуваний гамором вулиці. У ній було все те, що було й раніше, коли, під її впливом, обличчя Петра перекривлялось і він тікав від фортепіано, неспроможний боротися з її роз'їдаючим болем. Тепер він подолав її у своїй душі й скоряв душі цієї юрби глибиною й жахом життєвої

правди... Це була пітьма на тлі яскравого світла, нагадування про горе серед повноти щасливого життя...

Здавалося, ніби удар розітнувся над юрбою, і кожне серце тремтіло, наче він торкається його своїми руками, що швидко бігали по клавішах. Він давно вже замовк, але юрба зберігала гробовутишу.

Максим похилив голову й думав: «Так, він прозрів... Замість сліпої та невтолимої егоїстичної муки він носить у душі відчуття життя, він почуває і людське горе, і людську радість, він прозрів і зуміє нагадати щасливим про нещасних...»

І старий солдат усе нижче склонив голову. От і він зробив своє діло, і він не марно прожив на світі, йому говорили про це повні сили владні звуки, що стояли в залі, панували над юрбою... Так дебютував¹ сліпий музикант.

(Переклад Федора Гавриша)

Краса слова

Найкращими описами в повісті В. Короленка «Сліпий музикант» є описи природи й музики. Для них письменник добирає найяскравіші барви й відтінки художнього слова. І вони спровокають враження прекрасних живописних полотен, які глядачі можуть сприймати по-різному.

- Знайдіть у творі пейзажі. Як вони змінюються? Які настрої (персонажів, автора) утілено в них? Визначте засоби художньої виразності (епітети, метафори, порівняння, персоніфікації тощо), які використовує митець для відтворення природи.
- Знайдіть у творі фрагменти, де змальовано звучання музики. Які мелодії відтворені митецем за допомогою слова? Які прийоми допомагають письменникові розкрити вплив музики на людину?

Робота з текстом розділу сьомого та епілогу

1. Розкажіть про події, що сталися в житті Петра
2. Як вони вплинули на його душевний стан?
3. Завдяки чому відбулося духовне зцілення Петра Попельського?
4. У чому головний герой знайшов сенс життя?
5. Як музика Петра Попельського впливала на людей?
6. У чому, на вашу думку, була сила його мистецтва?
7. Як ви зрозуміли слова дяді Максима: «...він прозрів і зуміє нагадати щасливим про нещасних»?

Творче завдання

1. Доберіть назви до кожного розділу повісті «Сліпий музикант».
2. Назвіть частини сюжету твору. Визначте моменти, які можна назвати кульмінаційними.

¹ Дебютувати (від слова дебют) — виступати вперше.

Для обговорення

1. Шо таке моральний вибір у житті? Який вибір роблять головні герої твору (Петро, Евеліна, Максим)?
2. Як ви розумієте поняття милосердя, совість, добро, егоїзм, призначення мистецтва?
3. Яке мистецтво може пробудити людську душу, відкрити нове розуміння себе та світу? Обґрунтуйте свою думку, спираючись на твір Б. Короленка.

1960 р. режисер Тетяна Лукашевич зняла художній фільм «Сліпий музикант» за повістю В. Короленка. У фільмі добре відтворено пісенну стихію твору письменника й красу української природи, що стала тлом для складних духовних пошуків Петра Попельського.

1568 р. видатний художник Пітер Брейгель Старший (Нідерланди) намалював картину «Сліпі», яка втілює образ людства, що заблукало в духовній пітьмі й не може знайти свій шлях. Люди спотикаються й падають... Обличчя сліпих потворні, бо вони втілюють не фізичні, а моральні вади. У Біблії сказано: «Облиште їх, вони — сліпі поводирі сліпих; а якщо сліпий веде сліпого, то обидва вони впадуть у яму». Художник стверджує, що людство має внутрішньо прозріти й знайти вихід. Про це пише у своїй повісті Й. В. Короленко.

П. Брейгель Старший. Сліпі. 1568 р.

Перевірте себе

1. Розкажіть про зв'язок життя і творчості В. Короленка з Україною.
2. Назвіть епізоди повісті, які є важливими етапами становлення героя.
3. Яку роль відіграє слово світло у творі?
4. Які почуття й роздуми викликала у вас ця повість?

Радимо прочитати

Короленко В. Г. Діти підземелля. — К., 1983.

Антуан де СЕНТ-ЕКЗЮПЕРІ

1900–1944

Він писав мудрі казки для дітей, які стають дорослими й розпочинають свій політ...

Андре Моруа

Антуан де Сент-Екзюпері був не тільки письменником, а й пілотом. Він облетів половину земної кулі. Згори йому було добре видно, яка маленька наша Земля, як потрібно всім її оберігати... Тож що роблять люди задля своєї планети? Куди праґнуть? Цими проблемами переймався А. де Сент-Екзюпері. Вони хвилюють нас і тепер, у ХХІ ст.

Антуан Марі Жан-Батист Роже де Сент-Екзюпері народився в м. Леоні (Франція) і належав до старовинного дворянського роду. Хоча хлопець рано втратив батька (граф Жан де Сент-Екзюпері), дитячі роки залишили в його серці добри спогади. Діти (їх було п'ятеро) жили в справжньому палаці, де слухали казки матері про королів і принців, а потім самі вигадували про них різні історії. Антуан мав біляве кучеряве волосся, і сам був трохи схожий на маленького принца...

Після закінчення школи й коледжу А. де Сент-Екзюпері поїхав до Парижа, де навчався в Академії мистецтв на відділенні архітектури. 1921 р. став вирішальним у його житті. Він потрапив на призов до французької армії й записався до авіаційного полку. Літав на поштових авіалініях, випробовував нові літаки, здійснюючи далекі перельоти. Був і військовим льотчиком. 15 разів потрапляв в аварії, але знову й знову піднімався в небо. Його посилали працювати в найвіддаленіші куточки світу. В африканському містечку Кап-Джубі (нині Тарфая — на краю пустелі Сахари, у Марокко) А. де Сент-Екзюпері був начальником аеропорту. Там він написав свій перший твір «Південний поштовий» (1929).

1930 р. йому вручили високу нагороду Франції — орден Почесного легіону за вагомий внесок у розвиток авіації.

А. де Сент-Екзюпері з братом і сестрами

А. де Сент-Екзюпері
в кабіні літака

Антуан де Сент-Екзюпері ніколи не припиняв польотів. На нього чекали Південна Америка, Індо-Китай, Іспанія, Росія, Лівія, Алжир... Звідти він привозив нові враження й сюжети для своїх творів. Незабаром його співітчизники прочитали «Нічний політ» (1931), відзначений французькою премією «Феміна». 1938 р. вийшов друком роман «Планета людей», нагороджений Великою премією Французької академії. Якось повертаючись із Нью-Йорка, він потрапив в аварію в Гватемалі, після якої довго не міг одужати.

4 вересня 1939 р., після оголошення війни Франції з боку фашистської Німеччини, А. де Сент-Екзюпері добився призначення в

діючу військову частину. Письменник-патріот здійснював бойові польоти. За мужність і героїзм був нагороджений «Військовим хрестом». Утім, Францію тоді захопили нацистські¹ війська. Антуан не захотів жити в окупованому Паризі й виїхав до Нью-Йорка, де написав знамениту повість-казку «Маленький принц» (1942). Коли 1943 р. твір був надрукований, пілот знову повернувся до французького війська. Тепер він освоював швидкісний літак «Лайтнінг Р-38». 10 липня 1944 р. Антуан написав своєму товаришу Ж. Пелісє: «Хочеться, щоб ця жахлива війна якнайшвидше закінчилася. У мене так багато справ після війни». 31 липня 1944 р. А. де Сент-Екзюпері вилетів з аеродрому Боргю на острові Корсика в розвідку і — не повернувся...

Тривалий час ніхто не зінав, де і як загинув письменник. Тільки 1998 р. хтось із рибалок поблизу м. Марселя знайшов у морі браслет із написом імені дружини А. де Сент-Екзюпері (Консуело) та адресою видавництва в Нью-Йорку, де друкувалися книжки митця. 2003 р. у цьому районі Середземного моря було знайдено уламки літака пілота. Ця світла й добра людина ніби розчинилася в небі, залишивши по собі, як комета, яскравий слід. І ми йдемо на його світло...

Цікаво знати

Антуан де Сент-Екзюпері склав молитву, яка допомагала йому в найскрутніші хвиlinи життя. Можливо, і вам вона допоможе. Ось вона: «Господи, я прошу не чудес і не міражів, а сили для кожного дня. Навчи мене мистецтву

¹ Нацизм — заперечення рівності націй або рас з одночасним возвеличенням якоїсь однієї нації або раси (що нерідко призводить до суспільних конфліктів, війн, тому є небезпечним явищем).

маленьких кроків... Навчи мене правильно використовувати час мого життя. Подаруй мені здатність відрізняти першорядне від другорядного... Збережи мене від найвони віри, що все в житті має відбуватися гладко. Подаруй мені ясне усвідомлення того, що труднощі, поразки, падіння й невдачі є невід'ємною частиною життя, завдяки ім ми стаємо дорослішими та впевненішими... Пошли мені в потрібний момент того, у кого вистачить мужності сказати мені правду, але сказати її з любов'ю!.. Ти знаєш, як сильно ми потребуємо дружби. Дай мені бути гідним цього найпрекраснішого й найніжнішого дарунка Долі... Наділи мене фантазією, щоб у потрібний момент і в потрібному місці пода- рувати комусь тепло. Зроби мене людиною, яка вміє достукатися до інших. Навчи мене мистецтву маленьких кроків».

(Переклад Зінаїди Таран)

Маленький принц (1942)

Історія створення

1935 р. під час перельоту Париж–Сайгон А. де Сент-Екзюпері потрапив в аварію в Лівійській пустелі, що розташована в північно-східній частині Сахари (Африка). Спогади про ту аварію, а також фашистська навала спонукали письменника замислитися над долею світу й спільною відповідальністю людей за Землю. 1942 р. він писав у своєму щоденнику: «Я турбується за мое покоління, яке позбавлене духовного змісту. Отримавши бари, ресторани, автомобілі, гроші, воно веде стадне існування, у ньому немає людяності. Існує лише одна проблема, одна-єдина у світі — повернути людям їхню моральну сутність, духовні турботи».

Повість «Маленький принц» присвячена другові Антуана — Леонові Вéрту. Це єврейський критик, журналіст, письменник, який під час Другої світової війни зазнав переслідувань. Присвята твору саме цій людині — не тільки даніна дружбі, а й сміливий виклик автора нацизму й антисемітизму¹. Митець створював повість-казку в жахливий час — час фашистської навали. Проте він боровся проти насильства словом і «дитячими» малюнками, які до свого твору створив власноруч.

Пам'ятник А. де Сент-Екзюпері. Тарфая (Марокко)

¹ Антисемітизм — одна з форм національної та релігійної нетерпимості, зокрема нетolerантне (або навіть вороже) ставлення до євреїв (що було поширено за часів фашизму й призвело до масових жертв).

I

Коли мені було шість років, у книжці під назвою «Невигадані пригоди» — у ній розповідалося про тропічні ліси — я побачив якось незвичайний малюнок. На малюнку величезний удав ковтав якогось хижого звіра.

У книжці було сказано: «Удав ковтає свою жертву цілком, не розжувуючи. Після цього він не може поворухнутись і спить півроку, аж поки не перетравить їжу».

Я багато думав про повне пригод життя джунглів і теж намалював кольоровим олівцем свій перший малюнок — малюнок № 1. Ось що я намалював:

Я показав свій твір дорослим і спитав, чи не лякає він їх. «А чому капелюх має лякати?» — відповіли мені. Але ж то був не капелюх. То був удав, який проковтнув слона. Тоді я намалював удава в розрізі, щоб дорослим було зрозуміліше. Ім же завжди треба все пояснювати.

Оце мій малюнок № 2:

Дорослі порадили мені не малювати більше зміїв ні зовні, ані в розрізі, а краще цікавитися географією, історією, арифметикою та граматикою. Отак і сталося, що в шість років я покинув близкучу кар'єру художника. Зазнавши невдачі з малюнками № 1 і № 2, я зневірився в собі. Дорослі ніколи нічого не розуміють самі, а діти дуже стомлюються весь час пояснювати й тлумачити їм. Отож довелось мені обрати іншу професію, і я навчився водити літаки. (...)

II

Так я жив самотнім життям, і не було нікого, з ким міг би посправжньому поговорити, аж до аварії, якої я зазнав у Сахарі шість років тому. Щось поламалось у моторі моого літака. Зі мною не було ані механіка, ані пасажирів, і я мав усе зробити сам, хоча ремонт був складний. Це для мене було питання життя або смерті. Питної води я мав од сили на тиждень.

Отож першого вечора я заснув на піску в пустелі за тисячі миль від будь-якого людського житла. Я був ще самотніший, ніж той, хто після корабельної катастрофи опиняється на плоті серед океану. Уявіть же собі, як я здивувався, коли на світанку мене збудив чийсь дивний голосок.

Він сказав:

- Будь ласка... намалюй мені баранця.
- Що?

— Намалюй мені баранця...

Я скочив, наче мене грім ударили. Ретельно протер очі. Пильно подивився навколо. І побачив незвичайного хлопчика, що серйозно розглядав мене. Ось найкращий його портрет, який згодом мені пощастило намалювати. Тільки на моєму малюнку він, звичайно, далеко не такий гарний, як був насправді.

(...) Я ніколи в житті не малював баранів і тому відтворив для нього один із двох малюнків, які тільки й умів малювати: удава зовні. Я був дуже вражений, коли хлопчик відповів:

— Ні, ні! Я не хочу слона в удаві! Удав — дуже небезпечний, а слон надто великий. У мене все маленьке. Мені потрібен баранець. Намалюй баранця.

І я намалював.

Він подивився пильно та й каже:

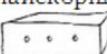
— Hi! Цей баранець зовсім кволий. Намалюй іншого.
Я намалював.

Мій друг усміхнувся лагідно й поблажливо:

— Ти ж добре бачиш — це не баранець, а великий баран. У нього роги...
Тоді я намалював ще одного. Але він забракував і той малюнок.

— Це надто старий. Я хочу такого баранця, щоб довго жив.

Тоді, утративши терпіння — адже мені треба було якнайскоріше розбирати й лагодити мотор, — я надряпав оцей малюнок і сказав:

— Ось тобі ящик. А в ньому той баранець, якого ти хочеш.

Я був страшенно здивований, побачивши, як засяяв мій юний суддя:

— Саме такого я й хотів! Як ти думаєш, багато трави потрібно для цього баранця?

— А хіба що?

— Тож у мене дома все — маленьке...

— Йому, напевне, вистачить. Я дав тобі зовсім маленького баранця.

Хлопчик схилив голову над малюнком:

— Не такий він і маленький... Глянь! Він заснув...

Так я познайомився з маленьким принцом.

(Переклад
Анатоля Перепаді, Анатолія Жаловського)

Робота з текстом І–ІІІ розділів

- Чого прагнув пілот у дитинстві?
- Як ставилися до його мрій і малюнків дорослі?
- Як пілот переживав нерозуміння з боку інших? Наведіть цитати з тексту.
- Що свідчить про те, що пілот і маленький принц є близькими по духу?
- Як автор характеризує казкового героя?
- Визначте основну антитезу твору, що виявилася у перших двох розділах.

IV

(...) Так я узів ще одну дуже важливу річ: його рідна планета навряд чи більша, ніж будинок! Це не дуже мене здивувало. Я добре знав, що, крім таких великих планет, як Земля, Юпітер, Марс, Венера, котрим дали імена, є ще сотні інших, і серед них такі маленькі, що їх навіть у телескоп важко помітити. Коли якийсь астроном відкриє таку планету, він дає їй не ім'я, а номер. Називає, скажімо: астероїд 3251. У мене є серйозні підстави думати, що планета, з якої прилетів маленький принц, — астероїд В-612. Цей астероїд бачили тільки раз — 1909 року, його помітив у телескоп один турецький астроном. Про своє відкриття астроном доповів тоді, подавши всі докази, на Міжнародному астрономічному конгресі. Але ніхто йому не повірив тільки тому, що він був одягнений по-турецькому. Отакі ті дорослі! (...)

Я зачарувався цю повістю так, як починають чарівну казку. Я хотів би сказати: «Був собі маленький принц, який жив на планеті, трошечки більшій за нього самого, і якому дуже потрібен був друг...» Ті, хто розуміє життя, одразу побачили б, що все це щира правда.

Я зовсім не хочу, щоб мою книжку читали задля розваги. Мені стає так боляче, коли я згадую свого маленького друга й розповідаю про нього. Минуло вже шість років відтоді, як він разом із своїм барабанцем покинув мене. І я намагаюсь розповісти про нього, щоб не забути його. Це сумно, коли забувають друзів. Не кожен має друга. І я можу стати таким, як дорослі, котрі нічим не цікавляться, окрім цифр. (...)

V

Кожного дня я щось дізнавався про його планету, про те, як він вирушив звідти в мандри, як подорожував. Він розповідав про це посту-

пово, між іншим. Так на третій день я дізнався про трагедію з баобабами. Це теж сталося завдяки баранцеві, бо маленький принц, ніби пойнятій тяжким сумнівом, раптом запитав мене:

— Скажи, правда ж, баранці їдять кущі?

— Так, це правда.

— О! Я радий.

Я не зрозумів, чому важливо, щоб баранці їли кущі. Але маленький принц додав:

— Виходить, вони й баобаби їдять?

Я сказав маленькому принцові, що баобаби — не кущі, а величезні, як дзвіниця, дерева, і хоча б він привів навіть цілий табун слонів, вони не з'їдять жодного баобаба.

Почувши про табун слонів, маленький принц засміявся:

— Іх довелося б поставити один на одного... — А тоді розважливо сказав:

— Перш ніж виростуть, баобаби спочатку бувають маленькі.

— Це правда! Але нашо тобі, щоб баранець їв маленькі баобаби?

— Ну як же? — відповів він, ніби йшлося про щось зовсім очевидне.

І мені довелося добре подумати, доки я не зрозумів, у чому річ.

І справді, на планеті маленького принца, як і на всіх інших планетах, росли корисні трави й бур'яни. Отже, там є добре насіння корисних рослин і шкідливе насіння бур'янів. Але ж насіння невидиме. Воно спить, сковане в землі, доки якісь насінинці не заманеться прокинутись. Тоді вона потягається й спершу несміливо пускає до сонця паросток — чарівну маленьку безневинну травинку. Якщо це редиска або троянда — хай собі росте. А коли це якийсь бур'ян — треба відразу, як тільки розпізнаеш той паросток, вирвати його з корінням. На планеті маленького принца було жахливе насіння... То насіння баобабів. Грунт планети був геть уражений цим насінням. А баобаб — така рослина, що коли розпізнаєш її надто пізно, то вже ніколи не позбувешся. Він захарастить усю планету. Він проб'є її своїм корінням. І якщо планета дуже маленька, а баобабів дуже багато, вони розірвуть її на шматки.

— Є таке правило, — казав мені згодом маленький принц. — Прибрався сам уранці — ретельно прибери і свою планету. Треба виривати баобаби відразу ж, як тільки побачиш, що то не троянди, бо молоді паростки троянд і баобабів майже однакові. Це дуже нудна робота, але й дуже легка. (...)

(Переклад
Анатоля Перепаді, Анатолія Жаловського)

Робота з текстом IV–V розділів

- Чому ніхто не повірив в існування астероїда В-612? Про що це свідчить?
- Чому сумував і чого найбільше боявся пілот? Поясніть його побоювання (на підставі IV розділу).
- Шо ви дізналися про планету маленького принца? Як він ставився до неї?
- Що втілює образ баобабів?

Творче завдання

Охарактеризуйте образ маленького принца за допомогою прикметників (який він?), а потім — дієслів (що робить?).

Робота з текстом VI–IX розділів

- Яку єдину розвагу мав маленький принц?
- Які почуття він переживав, коли милувався заходом сонця? З'ясуйте їх причину.
- Опишіть квітку, яку дуже любив маленький принц. Як він ставився до неї?
- Чому маленький принц залишив свою планету? Як він готувався до відъїзду?

Коментарі

У повісті-казці «Маленький принц» протиставлені два світи — дорослій діти, але не за віковими ознаками (адже пілот теж доросла людина, утім, він зберіг дитячу душу), а за їхніми уявленнями й ідеалами. Для дорослих більш важливими є власні справи, влада, багатство, честолюбство. А дитяча душа прагне іншого — взаєморозуміння, дружби, радості, краси. За допомогою антитези (дорослі та діти) розкривається основний конфлікт казки — зіткнення двох систем цінностей: справжніх і фальшивих, духовних і химерних. Надалі ця антитеза поглибується. Залишивши свою планету, маленький принц зустрічається з різними «дивними» дорослими, яких він не може зрозуміти. Отже, які ж вони, ці дорослі?..

X

Планета маленького принца була поблизу астероїдів 325, 326, 327, 328, 329 і 330. Отож він і почав з того, що відвідав їх, — треба ж було чимось зайнятися й чогось навчитися. На першому астероїді жив один король. Убраний у пурпур і горностай, він сидів на троні — зовсім простому, а проте величному.

— А, ось і підданий! — вигукнув король, побачивши маленького принца. (...)

— Можна мені сісти? — несміливо поцікавився маленький принц.

— Наказую тобі сісти! — відповів король і велично підібрав полу своєї горностаєвої мантії.

Одне дивувало маленького принца. Планета була зовсім маленька. Чим же міг король тут правити?

— Вибачте, ваша величність, — озвався він, — дозвольте запитати...

— Наказую: питай! — поспіхом мовив король.

— Ваша величність... чим ви правите?

— Усім, — дуже просто відповів король.

— Усім?

Король скромним жестом показав на свою планету й на інші та на зірки.

— І всім цим ви правите? — перепитав маленький принц.

— Усім, — одказав король.

Бо він був не тільки абсолютний монарх, а й володар Усесвіту.

— І зорі скоряються вам?

— Ну, певно, — підтверджив король. — Зорі негайно виконують мої накази. Я не терплю непокори...

Така могутність викликала захоплення в маленького принца. От би йому таку владу, тоді б він зміг милуватися заходом сонця не сорок чотири рази на день, а сімдесят два або навіть сто чи двісті разів, і ніколи не пересуваючи стільця! Згадавши свою покинуту маленьку планету, він трохи засумував і наважився попросити короля:

— Мені хотілося б подивитись, як заходить сонце... Зробіть ласку... Накажіть сонцю заходити...

— Якщо б я звелів своєму генералові літати, як метелик, з квіткою на квітку, або написати трагедію, або обернутися на морського птаха, і генерал не виконав би наказу, то хто був би в тому винен — він чи я?

— Ви, ваше величність, — твердо відповів маленький принц.

— Точно, — згодився король. — Від кожного треба вимагати тільки те, що він може зробити. Основою влади має бути передусім розум. Якщо ти накажеш своєму народові кинутись у море, він зробить революцію. Я маю право вимагати покори, бо мої накази розумні.

— А як же мій захід сонця? — нагадав маленький принц, який, спітавши про щось, ніколи не відступав, доки не діставав відповіді.

— Буде тобі й захід сонця. Я зажадаю, щоб воно зайшло. Але у своїй мудрості правителя почекаю, коли будуть сприятливі умови.

— А коли це буде? — поцікавився маленький принц.

— Гм... гм... — відповів король, спочатку заглянувши в товстий календар. — Це буде... гм, гм... сьогодні це буде о сьомій годині сорок хвилин вечора. І тоді ти побачиш, як точно виконуються мої накази.

Маленький принц позіхнув. Шкода, що тут не завжди можна побачити захід сонця. І потім уже він трохи нудьгував.

— Мені більше тут нічого робити, — сказав він королю. — Пора в дорогу.

— Залишся! — мовив король, дуже гордий з того, що в нього є підданий. — Залишся, я призначу тебе міністром.

— Міністром чого?

— Міністром... міністром юстиції.

— Але ж тут нікого судити!

— Це невідомо, — заперечив король. — Я ще не все королівство оглянув. Я дуже старий, для карети немає в мене місця, а ходити пішки стомлююсь.

Маленький принц нахилився й ще раз глянув на інший бік планети.

— О! Я вже подивився! — вигукнув він. — Там більше нікого немає.

— Тоді судитимеш самого себе, — відповів король. — Це важче. Себе судити набагато важче, ніж інших. Якщо ти зможеш правильно судити самого себе, то ти справді мудрий.

— Сам себе я хоч де можу судити, — сказав маленький принц. — Немає чого мені тут жити. (...)

«Дивні люди ці дорослі», — подумав маленький принц, мандруючи далі.

XI

На другій планеті жив честолюбець.

— А-а, ось і шанувальник прибув! — скрікнув він, ще здалеку помітивши маленького принца.

Адже для пихатих усі інші — їхні шанувальники.

— Добридень, — сказав маленький принц. — Який смішний у вас капелюх.

— Це для вітання, — пояснив честолюбець. — Щоб кланятися, коли мене вітають. На жаль, сюди ніхто ніколи не приходить.

— Он як? — сказав маленький принц, нічого не зрозумівші.

— Поплескай у долоні, — порадив йому честолюбець.

Маленький принц поплескав у долоні. Честолюбець, трохи піднявши капелюха, поштво вклонився.

«Тут цікавіше, ніж у короля», — подумав маленький принц. І знову почав плескати в долоні. А честолюбець, піднімаючи свого капелюха, знову кланявся.

Через п'ять хвилин ця одноманітна гра стомила маленького принца.

— А що треба зробити, щоб капелюх упав? — спитав він.

Але честолюбець не почув. Пихаті люди не чують нічого, крім похвали.

— Ти справді шануєш мене? — спитав він маленького принца.

— А що означає — шанувати?

— Шанувати — значить візнати, що я найвродливіший, найкраще одягнутий, найбагатший і найрозумніший на планеті.

— Але ж на твоїй планеті ти один!

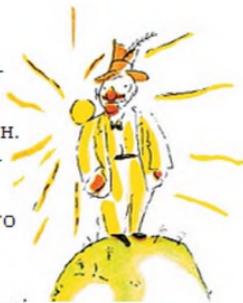
— Зроби мені ласку, усе одно шануй мене!

— Я шаную, — сказав маленький принц, легенько стиснувши плечима, — та яка тобі від того користь?

І він утік від честолюбця.

«Ці дорослі — таки дуже дивні люди», — простодушно подумав він, мандруючи далі.

(Переклад Анатоля Перепаді, Анатолія Жаловського)

Робота з текстом Х–XI розділів

1. Що видалося дивним маленькому принцові?
2. Як ви думаете, чому образи дорослих не мають імен?
3. Які людські риси втілюють образи короля та честолюбця?

Творче завдання

Прочитавши розділи Х, XI, XII, XIII, XIV, XV, установіть, що уособлюють образи дорослих у повісті-казці.

Краса слова

Основою композиції повісті-казки «Маленький принц» є прийом мандрівки та діалоги. Зустрічі маленького принца з «дорослими» відтворюють загальну картину існування людства, яке втрачає моральні цінності. Дорога привела казкового хлопчика на Землю. Визначення планети подано через ті образи, що раніше бачив казковий хлопчик і які здалися йому дивними. «Земля — планета непроста! На ній сто одинадцять королів (уключаючи, звісно, і негритянських), сім тисяч географів, дев'ятсот тисяч бізнесменів, сім із половиною мільйонів пияків, триста одинадцять мільйонів честолюбців, тобто майже два мільярди дорослих людей» (розділ XVI).

- Як ви думаете, чому саме так автор подає уявлення про Землю? Які вали, на його думку, є найпоширенішими на нашій планеті?
- Які відчуття пережив маленький принц на Землі? Чому йому там знову стало сумно та самотньо?

XX

Сталося так, що після довгих блукань, пройшовши через піски, скелі й сніги, маленький принц нарешті знайшов дорогу. А всі дороги ведуть до людей.

— Добрий день, — сказав він.

То був сад, повний квітучих троянд.

— Добрий день, — відповіли троянди.

Маленький принц подивився на них. Усі вони були схожі на його квітку.

— Хто ви? — уражений, запитав він.

— Ми — троянди, — сказали квіти.

— А-а!.. — мовив маленький принц.

І відчув себе дуже нещасним. Його квітка розповідала йому, що вона одна така в усьому світі. А ось тут було п'ять тисяч таких же квіток, в одному тільки саду!

«Їй було б дуже прикро, якби вона побачила це! — подумав маленький принц. — Вона б страшенно розкашлялась і вдала, що вмирає, аби тільки не стати смішною. А я мусив би прикидатися, ніби доглядаю її, бо інакше, щоб принизити мене, вона справді могла б умерти...»

А потім він ще сказав собі: «Я думав, що маю таке багатство — єдину у світі квітку, а то звичайнісінька троянда й три вулкани, які сягають мені до колін і з яких один погас, можливо, назавжди — цього замало, щоб бути великим принцом...» І, повалившись на траву, він заплакав.

XXI

Отоді й з'явився лис.

— Добрий день, — сказав лис.

— Добрий день, — чимно відповів маленький принц й озирнувся, проте нікого не побачив.

— Я тут, — пролунав голос, — під яблунею.

— Хто ти? — спитав маленький принц. — Ти такий гарний...

— Я — лис, — сказав той.

— Пограйся зо мною, — попросив маленький принц. — Мені так сумно...

— Я не можу з тобою гратися, — відказав лис. — Я не приручений. (...)

— А що означає «приручити»?

— Ти нетутешній, — сказав лис. — Що ти шукаєш?

— Я шукаю людей, — відповів маленький принц. — А що означає «приручити»?

— Люди, — сказав лис, — мають рушниці й ходять на полювання. Це так ускладнє життя! І ще вони розводять курей. Це єдина користь од них. Ти шукаєш курей?

— Hi, — мовив маленький принц. — Я шукаю друзів. А що означає «приручити»?

— Це давно забуте поняття, — сказав лис. — Воно означає привернути до себе. (...)

Лис замовк і довго дивився на маленького принца.

— Будь ласка... приручи мене!

— Я б з радістю, — відповів маленький принц, — але в мене мало часу. Мені ще треба знайти друзів і дізнатися про багато різних речей.

— Дізнатися можна тільки про те, що приручиш, — сказав лис. — У людей уже немає часу про щось дізнаватися. Вони купують речі готовими в торговців. Але ж немає таких торговців, що продавали б друзів, і тому люди вже не мають друзів. Як хочеш мати друзів — приручи мене! (...)

Маленький принц пішов подивитися на троянди.

— Ви зовсім не подібні на мою троянду, — сказав він їм, — ви ще нішо. Ніхто вас не приручив, і ви нікого не приручили. Ви такі, як раніше був мій лис. Він був подібний на сто тисяч інших лисів. Але я з ним потоварищував, і тепер він став єдиним у цілому світі...

І маленький принц повернувся до лиса.

— Прощавай... — сказав він.

— Прощавай, — відповів лис. — Ось мій секрет. Він дуже простий: добре бачить тільки серце. Найголовнішого очима не побачиш.

— Найголовнішого очима не побачиш, — повторив маленький принц, щоб краще запам'ятати.

— Твоя троянда така дорога тобі через те, що ти віддав їй стільки часу.

— Моя троянда така дорога мені... — повторив маленький принц, щоб краще запам'ятати.

— Люди забули цю істину, — сказав лис. — Але ти не повинен забувати. Ти назавжди береш на себе відповідальність за того, кого прилучив. Ти відповідаєш за свою троянду...

— Я відповідаю за свою троянду... — повторив маленький принц, щоб краще запам'ятати.

(Переклад
Анатоля Перепаді, Анатолія Жаловського)

Робота з текстом ХХ–XXI розділів

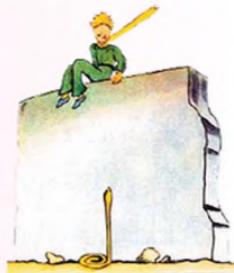
- Перекажіть близько до тексту розділ ХХ.
- Поясніть, чому заплакав маленький принц, опинившись у саду з квітучими трояндами.
- Які істини допоміг усвідомити маленькому принцові ліс? Як ви зрозуміли їх?

Пригадайте народні казки, у яких є образ лиса (лисиці). Які фольклорні риси ввібрал у себе образ лиса в повісті-казці А. де Сент-Екзюпері? Яких нових ознак додав йому письменник? З якою метою?

Коментарі

У наступних розділах подорожі маленького принца тривають. Він зустрічається зі стрілочником (ХХІІІ розділ), який скеровує поїзди, але люди не відають, куди вони «йдуть». Далі хлопчик побачив торговця пігулками від спраги (ХХІІІІ розділ). Ці фантастичні пігулки засвідчують відрив людства від природи й прагнення забути про свої проблеми... І ось маленький принц знову зустрічається з пілотом (ХХІІІІІ розділ). На початку твору вони зрозуміли мову малюнків, а наприкінці — мову сердець. І маленький принц нарешті усвідомив, що він не самотній у Все-світі — у нього є друг. А пілот з допомогою хлопчика теж пізнав важливі істини: «Вода буває потрібна і серцю», «Найголовнішого очима не побачиш». У ХХV розділі з'являється образ криниці, що втілює духовний зміст буття.

Притча — повчальний алгоритичний твір, у якому розповідь підпорядкована моралі, повчальному змісту.

Характерні ознаки притчі:

- розкриття загального (думок, ідей, цінностей, ідеалів) через конкретне; • філософський зміст (актуальний для всіх часів, важливий для всіх і кожного);
- використання алгорітів; • прихований підтекст епізодів, образів, мотивів (Їого потрібно розгадати, розкодувати); • проста, зрозуміла мова, насычена влучними висловами (афоризмами).

Коментарі

Коли читаєш «Маленького принца», серце огортає сум уже з перших сторінок книжки. Ніхто ніколи не зрозумів пілота. І в пустелі він опинився зовсім один. Самотнім почувався і маленький принц, який прийшов із далекої планети. Таке враження, що вони обидва загубились у просторах Усесвіту. Довкола — лише пустеля, що є втіленням духовної порожнечі, відчуження... Але навіть тоді, коли здається, що зовсім не має надії, завжди знайдеться той, хто тебе зрозуміє.

Творче завдання

1. Заповніть таблицю (усно або письмово в зошиті).

Дивний світ дорослих

№ розділу	Кого зустрів маленький принц	Що уособлює цей образ	Ключові цитати, вислови персонажа
X			
XI			
XII			
XIII			
XIV			
XV			

- Намалуйте карту подорожей маленького принца.
- Придумайте сюжет розділу про зустріч маленького принца з героями нашого часу, можливо, з вами... Про що б ви поговорили з ним? Разом із своїм однокласником (однокласницею) складіть й озвучте діалог із маленьким принцом (12–14 речень).
- Придумайте сюжет розділу про зустріч маленького принца з принцесою.

У наш час творчість А. де Сент-Екзюпері є співзвучною духовним пошукам різних народів. Тому музей письменника відкрито в різних куточках світу — м. Хакон (*Японія*), м. Капхен (*Корея*), м. Ульяновськ (*Росія*) та ін. У м. Ліоні (*Франція*), де минули дитячі роки письменника, щодня на честь митця піднімаються в небо літаки з Міжнародного аеропорту, названого його іменем. У Сент-Моріс де Ремані (*Франція*) створено музей і культурний центр. На вшанування пам'яті А. де Сент-Екзюпері та його героя названо астероїди, гірські вершини, зірки.

Краса слова

Маленький принц повернувся на свою планету, але він подарував пілотові на згадку зірки, що сміються. В образі зірок утілено вищий смисл існування, який шукає кожна людина. Маленький принц пообіцяв пілотові, що коли той буде дивитися на небо, він буде бачити веселі мерехтливі вогни.

• Які думки й мрії залишив на згадку про себе дорослому другові маленький принц? А всім нам? Які уроки дав людству А. де Сент-Екзюпері у творі-притчі?

 До повісті-казки «Маленький принц» створювали ілюстрації художники різних країн. Роздивіться малюнки. Розкажіть про епізоди, які відображені на них. Розкрийте їх підтекст. Що нового додали художники до змісту літературного твору?

B. Ероко
(Україна). 2004 р.

N. Гольц
(Росія). 2011 р.

Кім Мін Жі
(Корея). 2008 р.

Назвіть традиції народної казки у творі А. де Сент-Екзюпері. Як їх творчо опанував письменник?

Перевірте себе

1. Що ви дізналися про А. де Сент-Екзюпері як пілота та письменника?
2. Поясніть, чому митець зробив головним героєм твору дитину.
3. Якими постають «дорослі» у творі?
4. Розкрийте підтекст образів: пустеля, астероїд В-612, троянда, баобаби, лис, крипніця.
5. Які проблеми автор порушив у повітості?
6. Визначте філософський зміст твору.
7. Назвіть ознаки притчі в повісті А. де Сент-Екзюпері «Маленький принц».

Радимо прочитати

Григорьев В. П. Антуан де Сент-Экзюпери: биография писателя. — Л., 1973.

Мижо М. Сент-Экзюпери («Жизнь замечательных людей»). — М., 1965.
Сент-Екзюпери де А. Планета людей. Маленький принц / Пер. А. Перепаді, А. Жаловського. — Львів, 1981.

Сент-Екзюпери де А. Маленький принц / Пер. Л. Кононовича. — К., 2012.

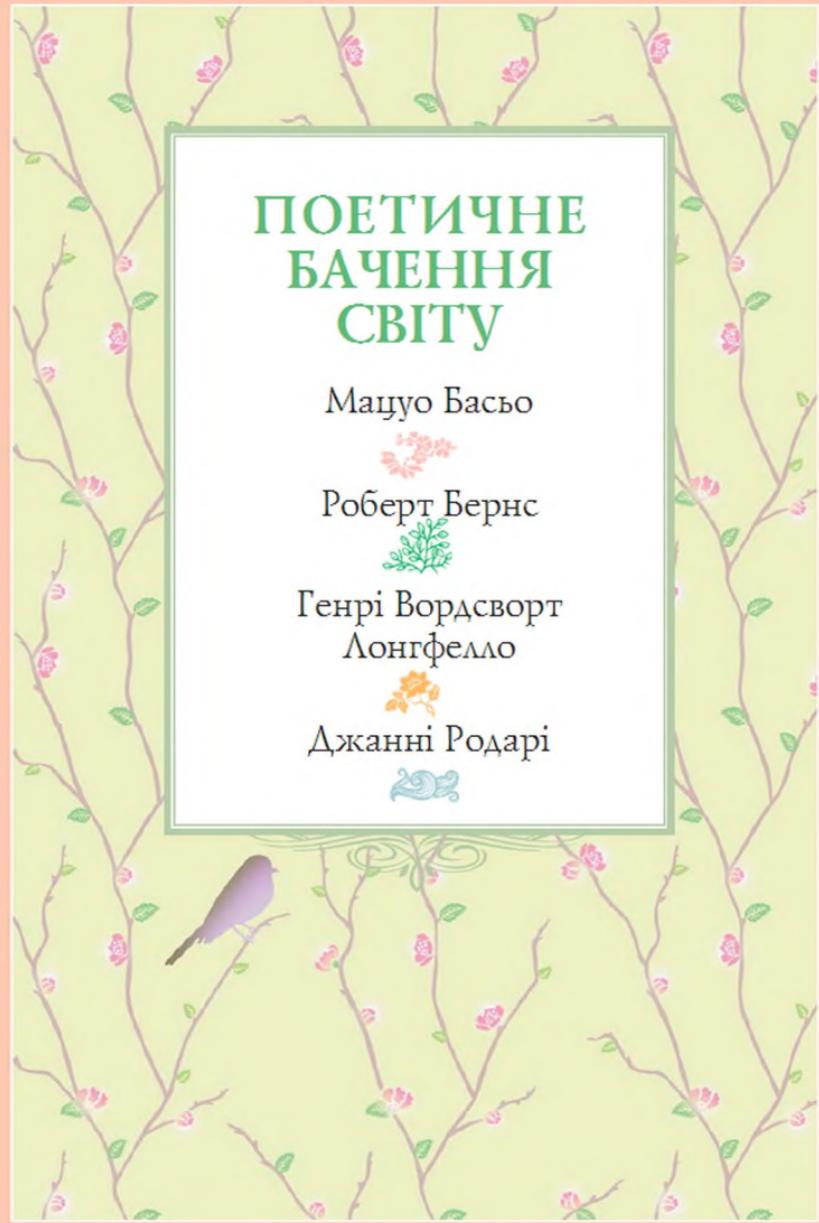
ПОЕТИЧНЕ БАЧЕННЯ СВІТУ

Мацью Басьо

Роберт Бернс

Генрі Вордsworth
Лонгфелло

Джанні Родарі

МАЦУО Басьо

1644–1694

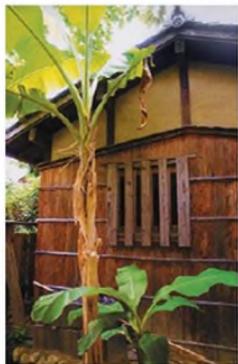
Те, що ми називаємо поезією, живе в нашому серці. Пісня солов'я, плюскіт жабки, рух струмка — усе має свою поезію і творить її.

Кі-но-Цураюкі, давній японський поет

Життя Японії неможливо уявити без поезії. Одна з найдавніших традицій у цій країні — довіряти свої почуття й думки віршам. Поетичні рядки тут можна знайти скрізь: на картинах, дерев'яних ляльках, рушниках, серветках тощо. Коли цвіте сакура, усі японці стають поетами, приколюють папірці зі своїми віршами прямо до квітучих дерев або голосно декламують. З усіх майстрів японської поезії найвідомішим є Мацуобасьо, про якого знають навіть найменші мешканці країни.

У японців заведено називати спочатку прізвище, а вже потім ім'я людини. Тому *Matsu* — прізвище поета, який народився 1644 р. в м. *Ira*-*Уено* (нині — *Ira*) на острові Хонсю. Хлопчика назвали *Дзінсіто*, а коли він досяг повноліття, його стали називати *Мунефуса*. *Басьо* — це літературний псевдонім митця. У середині XVII ст. в Японії стихли війни, почали розвиватися наука, ремесла та різні види мистецтва. А колишні війни — самураї — стали заробляти на життя не мечами, а мирними справами. Отож батько та старший брат Мунефуси, самураї за походженням, викладали каліграфію. Перші вірші Мунефуса написав «за компанію» зі своїм другом — *Тодо Йошітада*, сином володаря замку в *Ira*-*Уено*. Хлопці разом зростали, а задля розваги писали вірші. Утім, юний друг майбутнього поета раптово помер, і він із щемом у серці пішов із рідного міста шукати щастя в Едо (стара назва Токіо). На той час йому було 28 років. Знайти роботу було нелегко, та все ж таки Мацуо Басьо зміг улаштуватися вчителем поезії. Проте йому не сиділося на місці. Він багато мандрував різними містами Японії й привозив звідти нові враження, що навічно закарбувалися в його коротеньких віршах — *хайку*. Ця поетична форма була відома й раніше, але саме Мацуо Басьо зробив її довершеною.

Музей Мацуо Басьо.
м. Токіо (Японія)

Великий вплив на творчість митця справила філософія дзен — напрям буддизму¹, який і тепер поширений у сучасній Японії. Для цієї філософії притаманне внутрішнє самоспоглядання, надання пріоритету духовному (а не матеріальному), пошук «просвітлення», що може відкрити смисл усього сущого. У поезії Мацуо Басьо прагнув пізнання глибинної сутності речей, тому його не випадково називають поетом-філософом. Через опис природних явищ і деталей зовнішнього світу в його віршах завжди прихований глибокий зміст.

Поет став відомим, але потерпав від бідності. Тому один з його учнів, син багатого торговця, умовив батька подарувати вчителеві невелику хатинку біля озера в передмісті Едо — Фукагава. Посадивши біля хижки бананові дерева, назвавши її Басьо-ан («Бананова хатинка») й уявивши собі відповідний псевдонім — Басьо (дослівно означає «бананова пальма» чи «бананове дерево»), письменник відчував себе щасливим, бо мав змогу творити.

Мацуо Басьо помер у мандрах. 1694 р. він вирушив у подорож до м. Осаки, але в дорозі йому стало зле, і згодом він помер в оточенні своїх учнів. Його поховали в храмі Йошинака (нині префектура Шіра).

У самому центрі Токіо в районі Кото створено музей Мацуо Басьо.

Довкола вирює сучасне місто, а тут —тиша й поезія.

¹ Буддизм — давнє релігійно-філософське вчення, засноване на вірі в Будду й у духовне пробудження; поширене в Японії, Китаї та інших східних країнах.

Поезія японців дуже незвична для нас, європейців. Вона нерідко нагадує малюнок, створений тушшю лише кількома штрихами або на мокрому папері, і залишає великий простір для роздумів читача.

У ній немає рими, але має значення ритм (дуже простий), кількість складів і лаконізм. А ще вона сповнена натяків, недомовленостей та іносказань. Японською цей прийом називається *юген* (словами сказати мало, а змісту висловити багато). Те, про що європеець скаже відверто (що він любить і відчуває, чого прагне і т. д.), у японських віршах буде висловлено через підтекст, тобто не прямо, а через образи природи, зовнішні деталі тощо. А ще в Японії існують особливі поняття для позначення того, що ми називаємо красивим. *Сабі* означає красу давнини, те, на чому лежить відбиток часу (тому японці, наприклад, милуються давнім храмом або навіть камнем, який кілька століть пролежав в одному місці й покрився мохом). *Вабі* означає принадливість буденного, звичайного (тому для японців можуть бути красивими буд'яка польова квітка, рідне помешкання чи предмети вжитку і т. д.). А *шібуй* — це краса, у якій поєднуються природність і стримана вишуканість. Японці дуже цінують неяскраву красу.

Хайку — традиційний жанр японської поезії; неримований вірш, що складається з трьох рядків: у першому — 5 складів, у другому — 7, у третьому — 5.

Робота з другим форзацем

1. Роздивіться опорні схеми «Жанр хайку» та «Уявлення японців про красу». Прокоментуйте їх.
2. Виконайте завдання, подані на форзаці.

Хайку

* * *

Як шумить-гуде банан,
як у кадуб капа дош, —
чую цілу ніч.

* * *

Óттакий я єсть:
глянь на росяні дзвоники —
то й сніданок весь.

* * *

Пушу коня вбрід —
полегесеньку впишусь
в літній краєвид.

Літо в Японії

Осінь в Японії

* * *

В мандрах весь і вмру...
Вітер в душу наганя
холод і журу.

На голій гілці
самотній ворон тихо старіє.
Осінній вечір.

* * *

Мандрівник — і все:
це тепер моє ім'я.
Йде осінній дощ.

* * *

Чужина чужа —
знов мандрую у світі...
Мжить осіння мжа.

Чом так постарів
я цієї осені?
Птиці, хмарі.

(Переклад Миколи Лукаша)

Зима в Японії

Цвітіння сакури в Японії

* * *

Перед вродою квітів
соромно стало місяцю —
Сховався за хмаркою.

Више від жайворонка
відпочиваю в небі. —
Гірський перевал!

* * *

І зимування — свято,
якщо в твоєму серці —
квітуча слива!

(Переклад Геннадія Туркова)

* * *

Мій капелюш плетений,
вперед!
Ти справжню сакуру у
Йосіно¹ побачиш!

У той же день, що й Будда,
народилось
на божий світ маленьке оленя!
(Переклад Івана Бондаренка)

* * *

¹ Йосіно — мальовничий гірський масив, розташований на півден від м. Нара, що славиться квітом гірських вишень.

Робота з текстом

- Які традиційні для японської поезії образи використовує Мацуо Басьо? Розкрийте їх зміст.
- Які душевні стани (емоції, почуття) відтворюють картини природи у віршах митця?
- Наведіть приклади вияву понять *сабі*, *вабі*, *шибуй*, *юген* у хайку поета.
- Доведіть, що Мацуо Басьо вміє «малювати словом».
- Виразно прочитайте ваше улюблене хайку Мацуо Басьо. Які проблеми порушуються в ньому? До яких роздумів воно вас спонукало?

Краса слова

Головне джерело поезії в Японії – це любов до природи, милування кожною її миттєвістю, відчуття єдності з будь-якою природною істотою чи явищем. Тому здавна в японській поезії використовуються так звані «сезонні слова», що відповідають кожній порі року. У хайку Мацуо Басьо також є «сезонні слова».

- Знайдіть «сезонні слова» у віршах поета. Якій порі року вони відповідають? Які думки й почуття вони допомагають утілити в тексті?

Творче завдання

Самостійно складіть 2–3 хайку, дотримуючись законів цього жанру. Створіть малюнки до власних віршів.

Перевірте себе

- У чому полягає своєрідність японської поезії? Чим вона відрізняється від української?
- Розкрийте розуміння краси японцями.
- Які факти життя та творчості Мацуо Басьо вам запам'яталися? Чому його називають поетом-філософом?
- Дайте визначення хайку. Назвіть його провідні ознаки (*на прикладі вашого улюбленого вірша*).
- У чому, на вашу думку, полягає цінність поезії Мацуо Басьо?

Радимо прочитати

Коник, равлик і зозуля: Японські поети-класики — дітям / Переклад з японської І. Бондаренка. — Тернопіль, 2011.

Мацуо Басьо. Поезії / Переклад Г. Туркова. — К., 1991.

Мацуо Басьо. Лірика // Від Боккаччо до Аполлінера / Переклади М. Лукаша. — К., 1990.

Ніколенко О. М., Філіна І. О. Філософія життя у китайській та японській літературах. — Х., 2003.

Роберт БЕРНС

1759–1796

Бернс — поет великий і народний.

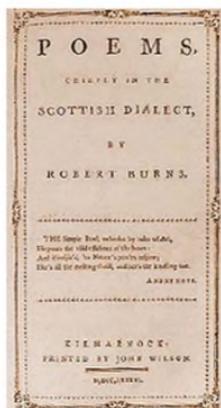
Тарас Шевченко

Щороку 25 січня мешканці Шотландії готують свято ввечерю (її називають *Burns Night*), яку присвячують національному поетові Шотландії — Робертові Бернсу. Люди всією країною відзначають день народження патріота, чий заклик «Гей, шотландці!» сповнює гордістю серце кожного, хто любить свою Вітчизну й пишається її традиціями. Роберт Бернс — поетичний голос Шотландії, яка майже два тисячоліття відстоювала незалежність.

Роберт Бернс народився і виріс у с. Аллоуеї біля м. Ейра на півдні графства Ейршир (Шотландія). Вільям Бернс, батько поета, для своєї великої родини збудував хатинку під солом'яною стріховою. Працьовитий та освічений фермер мріяв про заможне життя й хорошу освіту для всіх сімох дітей, проте бідність і виснажлива сільська праця відривали дітей від навчання. Батько навчив дітей читати, писати й дав їм перші уроки християнської моралі. Мати, Агнес Браун, розповідала дітям шотландські легенди та казки, співала народні пісні. Тіточка Бетті, яка жила в родині, ознайомила племінників із давніми віруваннями й традиціями шотландців.

Незважаючи на значні перерви в шкільних заняттях, Роберт опанував французьку мову, латину й математику. Усе життя він навчався, багато читав, збирав і вивчав шотландські балади, легенди та пісні. Свої перші вірші хлопець написав під час сільської праці, аж з 12 років він був головним робітником на батьківській фермі. Талановитий юнак скрізь знаходив поетичні теми. Краса природи дарувала поетові натхнення та розуміння сенсу людського життя, яке він уявляв собі в образі ячмінного колоса. Поетичні твори юного Бернса вразили його співвітчизників ширістю почуттів і ритмами народної творчості. Митець узяв їх із пісень і балад свого народу й подарував усьому світові.

Перша збірка віршів
Р. Бернса. 1786 р.

Перша збірка поета «Вірші на шотландському діалекті» (англ. «Poems in the Scottish Dialect») надрукована 1786 р. Твори були написані шотландською народною мовою, яка на той час уважалася діалектом¹. Роберт Бернс захистив право рідної мови на існування й змусив увесь світ відчути її красу, багатство та милозвучність. Вірші принесли поетові визнання. Його запросили до Единбурга — столиці Шотландії. Певний час він намагався поєднувати світське життя, державну службу та літературну творчість. Проте невдовзі Р. Бернс зрозумів, що для натхнення йому потрібне повітря рідного краю, любов і підтримка сім'ї. Він здійснив кілька подорожей гірською Шотландією, після чого оселився на фермі Еллісленд з дружиною Джин і дітьми. Поет із радістю знову взявся за віршування. А ще він, як і його батько, мріяв поєднати здорову працю з духовним розвитком своїх дітей. Однак ці плани не здійснилися. Сил і здоров'я в нього було вже мало, він залишив ферму й останні роки прожив у м. Дамфрісі, де й був похований.

«Для мене слава твоя священна...» — так написав про Р. Бернса англійський поет Дж. Кітс. Так можуть сказати й мільйони поціновувачів творів великого шотландця.

Ліричний герой — головний образ, персонаж ліричного твору (як правило, віршованого), ліричне «Я» поета.

На відміну від героїв повістей або романів, автор детально не змальовує ліричного героя, не називає його, а зображує лише його враження, настрої та думки. Ліричний герой може бути наближенім до автора своїми почуттями й роздумами, виявляти авторську точку зору, але отожнювати їх не можна. Якщо в автора є реальна біографія, ми знаємо факти його життя, то в ліричного героя особлива «біографія» — лірична, тобто така, що розкриває передовсім його внутрішній стан. Образ ліричного героя створюється за допомогою специальних художніх засобів, а саме: зображення переживань, настроїв, думок; зміни внутрішніх станів; вибір точки зору спостереження за природою, людьми; пейзаж; поетична мова (епітети, метафори, порівняння, будова речень, повтори тощо).

«Мое серце в верховині і душа моя...» (1789)

Коментарі

Шотландія складається з двох історико-географічних частин: Хайландс (дослівно — верховина) і Лоуландс (дослівно — низовина). Гірська частина — це суверій край із безлюдними долинами. З давніх-давен гори захищали країну від

¹ Діалект — різновид національної мови, засіб спілкування людей, об'єднаних спільною територією, культурними традиціями, соціальною спільністю тощо.

завойовників, давали притулок, іжع й водночас загартовували мужність і волю шотландців. На цій землі народилося чимало хоробрих воїнів, видатних дослідників, політиків, винахідників. Хайлендс укритий лісами та гірськими річками. Поміж схилами розташовані озера, серед яких *Лох-Ламонд*, *Лох-Несс* (шотландською *Loch* — озеро).

Краєвид Хайлендса
(Шотландія)

Мое серце в верховині і душа моя,
Моя дума в верховині соколом буя¹,
Моя мрія в гори лине навздогін вітрам,
Мое серце в верховині, де б не був я сам.
Будь здорована, верховино, любий рідний край,
Честі й слави батьківщино, вольності розмай²!
Хоч іду я на чужину, повернуся знов,
Мое серце в верховині і моя любов.

Прощавайте, сині гори, білії сніги,
Прощавайте, темні звори³ й світлії луги!
Прощавайте, пущі дікі й тіняви гаї,
Прощавайте, буйні ріки й бистрі ручай!
Мое серце в верховині і душа моя,
Моя дума в верховині соколом буя,
Моя мрія в гори лине навздогін вітрам,
Мое серце в верховині, де б не був я сам.

(Переклад Миколи Лукаша)

¹ *Буяти* — 1) виявлятися на повну силу, бути в розквіті; 2) бути неспокійним, викувати, бушувати; 3) вільно носитися, літати, ширяти.

² *Розмай* — 1) те, що розвивається, в'ється, летить у різні боки; 2) квітка, яка в давнину мала магічне значення як приворотне зілля для коханого, щоб він скоріше прийшов; 3) поетичний епітет, що створює піднесений настрій, відчуття польоту, широкого простору.

³ *Звóри* — 1) урочища, ущелини, міжгір'я, вузькі долини між горами (переважно з потоком); 2) непрохідне місце, провалля. Це діалектне слово вживається в районі Українських Карпат.

Farewell to the Highlands, farewell to the North,
The birth-place of Valour, the country of Worth;
Wherever I wander, wherever I rove,
The hills of the Highlands for ever I love.

Chorus

My heart's in the Highlands, my heart is not here,
My heart's in the Highlands, a-chasing the deer;
Chasing the wild-deer, and following the roe,
My heart's in the Highlands, wherever I go.

Farewell to the mountains, high-cover'd with snow,
Farewell to the straths and green vallies below;
Farewell to the forests and wild-hanging woods,
Farewell to the torrents and loud-pouring floods.

Chorus

Якщо ви володієте іноземною мовою, порівняйте оригінал та український переклад. Як перекладач М. Лукаш відтворив народність оригіналу? Які українські слова він використав?

Робота з текстом

1. Якими ви уявили собі Шотландські гори — Хайлендс?
2. Опишіть настрій ліричного героя, утілений у творі.
3. Яким вам відається образ ліричного героя?
4. Знайдіть контрасти у творі Р. Бернса. Визначте їх роль у тексті.
5. Назвіть ознаки народної пісні у вірші Р. Бернса.

Краса слова

Слова з вірша Р. Бернса «My heart's in the Highlands...» — це рядок із шотландської пісні «The Strong Walls of Derry» («Міцні мури Деррі¹»). У приспіві об'єдналися почуття й думки ліричного героя — безмежна любов до рідних краєвидів, пам'ять про героїчне минуле. Англійською слова *heart* (серце) і *Highlands* (Хайлендс) співзвучні, вони нагадують назву країни та її мешканця.

Перевірте себе

1. Чому Р. Бернса називають національним поетом Шотландії?
2. Розкрийте значення пейзажу у вірші «Мое серце в верховині...».
3. Охарактеризуйте ліричного героя поезії Р. Бернса.
4. Визначте елементи фольклору у творі «Мое серце в верховині...».

Радимо прочитати

Бернс Р. Вибране / упорядники П. Кормило, Г. Дика. — К., 2010.

¹Derri, або Лондондеррі — одне з найбільших міст у Північній Ірландії.

Генрі ЛОНГФЕЛЛО

1807–1882

Образ Гайавати вчить будувати мирне й прекрасне життя, позбавлене ворожнечі та війн.

Іан Драч

Історія родини Лонгфелло розпочинається з часів появи англійських колоній у Північній Америці. Предки американського поета були купцями, моряками, ремісниками. Генрі Лонгфелло надзвичайно любив свою родину, сприймаючи її як частину великої історії країни. Він писав: «Ми всі, як краплинки, зливаємося разом у єдиний потік Сполучених Штатів Америки».

Генрі Вордсворт Лонгфелло народився 27 лютого 1807 р. в м. Портленді (США, штат Мен). У сім'ї було восьмеро дітей — чотири брати й чотири сестри. Батько митця, адвокат Стівен Лонгфелло, представляв Портленд у законодавчих зборах, згодом був обраний до Конгресу США. З дитинства майбутнього письменника любив вивчати іноземні мови та читати книжки.

Юнак навчався в коледжі Боудайн у м. Брансуїку (штат Мен). Вививши виняткові здібності до лінгвістики (наука про мову), після закінчення коледжу поїхав до Європи.

Після повернення до США Г. Лонгфелло викладав мови в коледжі Боудайн, а 1834 р. його запросили на посаду професора в Гарвардський університет, де він читав лекції з літератури, писав статті, укладав підручники з європейських мов і перекладав. Наприкінці 1870-х років митець видав найповнішу в США збірку перекладів «Поезія всіх країн», що налічує 30 томів.

Родина Лонгфелло

Лонгфелло став одним із найосвіченніших людей свого часу. Його не випадково називають не тільки письменником, а й науковцем, і поліглотом, бо він оволодів дванадцятьма європейськими мовами, у тому числі давньогрецькою та латиною. Був ерудитом у багатьох галузях, особливо в мистецтві. Письменника обрали членом Російської академії наук, іспанської Королівської академії та інших наукових товариств світу.

Ще в студентські роки в юнака виник задум створення великої поеми, яка б розповідала про становлення Америки та її корінне населення — північноамериканських індіанців¹. Багато років він вивчав індіанський фольклор, міфи, легенди, історичні факти, які стали основою його твору. «Пісня про Гайавату», видана 1855 р., відкрила європейцям Америку. У поемі стверджується самобутність історії та культури Американського континенту, лунає заклик до миру, єдності, перетворення природи й світу на розумних засадах.

У 1882 р. американська публіка широко відзначала 75-річний ювілей поета, а через кілька тижнів, 24 березня 1882 р., його не стало. Він залишив велику спадщину — вірші, романі, поеми, наукові твори, підручники для студентів. Його шанують у сучасній Америці як великого науковця, перекладача й національного поета, співця миру та єдності всіх людей на землі. У Європі ще за життя митця високо оцінили його діяльність. 1851 р. він отримав медаль від короля Німеччини — кайзера Вільгельма I за розвиток миру на Землі. 1878 р. його приймала в Англії королева Вікторія.

Генрі Лонгфелло був великим патріотом своєї країни і «громадянином світу», який прокладав мости духовного єднання між різними країнами завдяки художньому слову.

Поема — великий твір (як правило, віршований), у якому зображені значні події та яскраві характеристи персонажів. У поемі органічно поєднуються елементи лірики (вираження внутрішніх переживань, мрій, прагнень) і епосу (зображення зовнішніх подій, фактів).

Характерні ознаки поеми:

- поєднання зовнішніх подій сюжету з глибокими переживаннями;
- створення розлогих образів персонажів, які беруть участь у подіях;
- яскраво виражене авторське начало (автор веде розповідь, дає оцінки та ін.);
- різноманітні описи (переважно суб'єктивні);
- специфічні художні засоби (наскрізна дія, монологи та діалоги, напруженість конфліктів тощо).

Пісня про Гайавату (1855)

Історія створення

Генрі Лонгфелло глибоко вивчав історичні праці про життя та культуру індіанців. Цей інтерес він зберігав протягом усього життя. Письменник зустрічався з представниками різних індіанських племен. 1849 р. він познайомився з вождем племені оджибвеїв. Легенди, які почув Г. Лонг-

¹ Індіанці чи корінні американці — люди, які першими переселилися на територію Північної Америки до її відкриття та освоєння європейцями.

Б. Холм. Індіанці Північної Америки. 1990 р.

за зразком «Пісні про Роланда», «Пісні про Нібелунгів», «Пісні про мого Сіда», де в центрі була легендаризована біографія головного героя) та ін.

Отже, національні джерела та творче засвоєння літературних традицій дали змогу Г. Лонгфелло створити оригінальний твір, який він назвав «поемою великої віри в Америку».

Коментарі

За основу «Пісні про Гайавату» (англ. «The Song of Hiawatha») Г. Лонгфелло взяв історичний факт — створення Ліги п'яти ірокезьких племен (приблизно 1570 р.), до якої ввійшли різні індіанські племена. Спочатку Ліга була військовим союзом, але пізніше стала формою колективного правління. Її створення поклало край чварам і внутрішньому розбратору серед племен. Індіанці стали разом вирішувати свої проблеми, спільно діяти проти зовнішніх ворогів.

Надумку американських істориків, реальний Гайавата теж брав активну участь в організації Ліги. Його образ, оповитий серпанком легенд, та інші обrazи, що стали міфічними для індіанців, митець увів у поему. Автор переніс дію твору в XVII ст., коли на Американському континенті з'явилися європейці, тобто почала формуватися нова держава. Письменник свідомо відступив від реальних фактів із метою поетизації образу Америки й утвердження тих моральних і суспільних ідеалів, якими, на його думку, мають керуватись американці в розбудові демократичної держави.

Індіанець Північної Америки

У «Пісні про Гайавату» відтворено давні уявлення північноамериканських індіанців. Для них світ населений духами, героями, давніми божествами. Природа та її сили мають магічний характер. Людина залежить від багатьох надприродних і божественних сил, однак вона знаходить своє місце в складному й розмаїтому світі, здатна перемагати лихі сили.

Поема починається з розповіді про утворення Ліги племен. Це не просто поетизація історичного факту, а зображення процесу творення нового світу на засадах миру та взаєморозуміння.

Перша пісня

Люлька Згоди

На верхів'ї Скель Червоних,
Скель Великого Нагір'я,
Там стояв Життя Владика,
Гітчі-Маніто могутній,
І з верхів'я Скель Червоних
Він до себе звав народи,
Звідусіль людей скликав він.

Від слідів його неслася
І трептіла в сяйві ранку
Річка, падаючи з кручі
І займаючись мітлою.
І провів перстом Владика
Путь лучкову по долині
І сказав, провівши, річці:
«Ось тобі навік дорога».
Від червоного бескета
Одломив рукою камінь
І злішив із нього люльку,
І оздобив візерунком.
А над річкою він вирвав
Очеретяну стеблину
І цибух зробив для люльки.
І червоною корою
Із лози набив він люльку
І дихнув на ліс зелений.
І від подиху у лісі

Загойдалися раптом віти
І, зустрівшись, зайнялися,
І на горах на високих
Запалив їм Люльку Згоди
Гітчі-Маніто могутній
На ознаку, що на раду
Всі народи він скликає.

Вився дим поволі, тихо
В сяйві сонячного ранку:
Спочатку — мов темна смужка,
Потім — наче синя пара,
Закруглявся у повітрі,
Як зимою ліс верхів'ям,
Сніжно-бліими клубками
Плив все вгору, вище й вище
І торкнувся, врешті, неба,
І розлився, розкотився
В сизих хвилях над землею.
Із долини Тавазента,
Із долини Вайомінга,
Із лісної Тоскалуси,
Від Скелястих Гір далеких,
Від озер Країни Снігу, —
Звідусіль усі народи
Дим угледіли на небі,
Дим, що йшов із Люльки Згоди.

І пророки всіх народів
Їм сказали: «То Поквана!
Цим далеким синім димом,
Що лозою в небі в'ється,
Що, рукою наче, кличе,
Гітчі-Маніто могутній
Зве до себе на пораду
Всіх людей, усі народи».

По річках, лугах збігались
І збиралися народи:
Йшли Чоктоси і Команчі,
Йшли Гуроні і Мендени,
Делавері і Могохи,
Йшли Шошоні і Омохи,
Пони йшли і Чорноноги,
Оджибвей і Дакоти
До Великого Наріп'я
Перед світлі Божі очі.

В зброй всі, в яскравих фарбах,
Як дерева в час осінній,
Наче небо на світанні,
Всі зійшлись вони в долині
З ворожнечею у душах.
В їх очах — смертельний виклик,
В їх серцях — звірча лютість,
Вікове бажання помсти —
Заповіт страшний від предків.
Але тихо і ласково
Подивився Милосердний,
Гітчі-Маніто могутній.
Наче батько, подивився
На дитячу ворожнечу,
І простяг над ними руку,
Тінь руки простяг над ними,
Щоб серця їх заспокоїть,
Втихомирити їх душі.

І ясний величний голос,
Як потік, що з гор несеться,

Як потік, що пада в прірву,
Пролунав до всіх народів:
«Діти! Слухайте уважно
Мудре слово і пораду,
Що вам скаже, нерозумним,
Той, хто дав життя всім людям.

Дав я землю вам для ловів,
Дав вам води для рибальства,
Дав ведмедя і бізона,
Дав вам оленя і сарну,
Дав бобра вам і казарку,
Напустив я риби в ріки,
На болота — диких птахів.
Шо ж примушує вас нищить,
Убивать один другого?

Я стомивсь від ваших сварок,
Від незгод і суперечок,
Від кривавих війн народів,
Молитов про помсту люту...
Ваша сила тільки в згоді,
А безсилля — в ворожнечі!
Помиріться ж, мої діти,
Будьте друзями, братами!

І Пророк на землю прийде,
І покаже вам дорогу
До покути, до спасіння.
І ви мусите коритись
Всім його порадам мудрим.
І на зораному полі
Ралом праці і любові
Зійдуть квіти долі-щастя.
Діти! Слухайте Пророка,
Бо потонете у крові,
Бо пов'яннете, як листя.

Окуніться ж ви в джерело,
Що сріблиться перед вами,
Змийте фарби, фарби бою,

Змийте з тіла плями крові,
Закопайте свою зброю,
Люльки висічіть з каміння,
Очерету наламайте
Цибухи зробіть із нього
І, оздобивши їх пір'ям,
Запаліть собі на згоду
І живіть віки братами!»

Так сказав Життя Владика.
І покидали на землю
Вояки ганебну зброю,
Поскидали всі убрання
Із оленячої шкури
І до берега побігли
Змити фарби — плями бою;
Від слідів Творця лилася
Річка хвилею ясною,
Обливала кров на тілі
І, обмивши, червоніла,
І, спускаючись все нижче,
З кров'ю змішана, зникала.

Змивши фарби, плями бою,
Вояки на берег вийшли
І у землю закопали
Свої палиці і зброю.
І дітей своїх Владика,
Гітчі-Маніто могутній,
Стрів усмішкою ясною.
Із червоного каміння
Всі зробили мовчки люльки,
Очерету наламали
Цибухи зробили з нього,
І оздобили їх пір'ям,
І іти додому стали
В ту хвилину, як завіса
Темних хмар заколихалась
І у дверях світлих неба
Гітчі-Маніто склався,
Оповитий білим димом,
Білим димом Люльки Згоди.

(Переклад Олександра Олеся)

Робота з текстом

1. Стисло перекажіть текст першої пісні поеми. Визначте частини сюжету, назвіть їх.
2. Для чого скликає Гітчі-Маніто індіанців?
3. Які племена згадуються у творі?
4. Опишіть індіанців, які прибули на заклик великого Гітчі-Маніто.
5. Як називає Гітчі-Маніто індіанців? Поясніть це звертання.
6. Наведіть аргументи, якими Гітчі-Маніто переконує індіанців жити в мірі.
7. Чи змінилися індіанці після промови Гітчі-Маніто? Доведіть свою думку прикладами з тексту.
8. Яку ідею втілено в образі Люльки Згоди?

Краса слова

В індіанській міфології ім'я *Гітчі-Маніто* (англ. *Gitche Manito*) означає «Великий Дух», «Владика Життя». Індіанці вірили в те, що Він створив світ і править ним. Гітчі-Маніто — це Творець, Батько всіх народів, уособлення добра та мудрості для північноамериканських індіанців. Він пропонує індіанцям жити в злагоді між собою, стати друзями й братами. Ця думка цілком відповідала не тільки прагненням

північноамериканських індіанців, а й християнським заповідям, що утверджував Г. Лонгфелло в «Пісні про Гайавату». Індіанці як «діти» одного Великого Духа, Владики Життя, є братами, а брат не може підняти руку на брата, бо це найбільше зло. Ідея братерства поширюється на весь світ: усім людям треба стати братами й припинити війни та ворожнечу.

Особливого значення в цій частині набуває образ Люльки Згоди (англ. *the Peace-Pipe*). Люлька — традиційний атрибут побуту північноамериканських індіанців. З люлькою вони ніколи не розлучалися, з нею йшли на переговори, її берегли й передавали в спадок. Поет підкреслює міфічне значення Люльки Згоди — її зробив сам Гітчі-Маніто, подавши людям відповідний знак. Люлька — це втілення ідеї єдинання та взаєморозуміння для всіх народів.

Індіанець з люлькою

Творче завдання

Створіть малюнки до першої частини твору «Пісня про Гайавату». Розкажіть про епізоди, зображені на них.

On the Mountains of the Prairie,
On the great Red Pipe-stone Quarry,
Gitche Manitou, the mighty,
He the Master of Life, descending,
On the red crags of the quarry
Stood erect, and called the nations,
Called the tribes of men together.

Виразно прочитайте початок твору англійською мовою. Зверніть увагу на те, що вже в другому рядку загадується слово люлька (англ. *pipe*) — the great Red Pipe-stone Quarry (дослівно українською — «величний камінь Червоної Люльки з каменоломні»).

Камінь Червоної Люльки — це історична місцевість, національна пам'ятка Америки (штат Міннесота). Це місце є священим для всіх індіанців, адже червоний колір, згідно з міфами та легендами, є невипадковим, бо на цій землі загинуло чимало їхніх пращурів. Здавна індіанці різних племен приходили до цього каменя й робили з нього люльки різноманітних видів, які використовували в різних церемоніях.

Камінь Червоної Люльки (США)

Коментарі

Хто такий Гайавата? У міфах північноамериканських індіанців Гайавата — першовідкривач багатьох речей, наймогутніший і найсильніший. Поема Г. Лонгфелло побудована як казкова біографія героя. Тут розповідається про його божественне походження, зростання, подвиги, одруження, перехід із земного в потойбічний світ (бо справжній герой безсмертний). Спираючись на міфологію, Лонгфелло створив справжній гімн людині, возвеличив її фізичні та моральні якості. Гайавата зображується позитивним героєм. Він — сильний, хоробрый, мудрий, справедливий. Однак головне те, що його справди робить народним героєм, — відданість своєму народові. Гайавата та його друзі постійно дбають про те, щоб за-безпечити людям мирне й щасливе життя.

Е. Льюїс. Гайавата.
Бюст. 1868 р.

Визначте в першій частині поеми Г. Лонгфелло «Пісня про Гайавату» ознаки пісні, казки та міфу.

Одним із перших українською мовою «Пісню про Гайавату» переклав письменник Панас Мирний у 1899—1900 рр. 1912 р. безсмертний твір Г. Лонгфелло переклав поет О. Олесь. 1957 р. в Україні вийшов другом ще один повний переклад поеми Г. Лонгфелло, зроблений К. Шміговським. Найкращим російським перекладом «Пісні про Гайавату» вважається переклад І. Буніна.

Перевірте себе

- У яких галузях науки та мистецтва виявилися таланти Г. Лонгфелло? Аргументуйте свою відповідь.
- Які джерела покладено в основу поеми «Пісня про Гайавату»?
- Охарактеризуйте образи Гітчи-Маніто та Гайавати.
- Які ідеї утверджуються у творі Г. Лонгфелло?
- Доведіть, що «Пісня про Гайавату» — це поема.

Радимо прочитати

Лонгфелло Г. В. Пісня про Гайавату / Переклад К. Шміговського. — К., 1957.

Лонгфелло Г. В. Пісня про Гайавату / Переклад Олександра Олеся. — К., 1999.

Джанні РОДАРІ

1920–1980

Щоб діти швидко росли, дорослі годують їх кашею, а я раджу читати книжки – без цієї їжі діти не ростуть.

Джанні Родарі

Італію легко знайти на мапі Європи – своєю формою вона нагадує «чобіток». На півночі Італію оточують гори Альпи, укриті снігом, а південну частину омиває теплое Середземне море. Однак людей усього світу приваблює не тільки природна краса Італії. Славетна історія та багата культура Стародавнього Риму викликають бажання приїхати до Італії. Письменник Джанні Родарі любив свою батьківщину, вивчав її пам'ятки, але бачив у них не тільки величну історію, а й проблеми сучасних людей.

Джанні Франческо Родарі народився 23 жовтня 1920 р. в м. Оміні на півночі Італії. Його батько працював пекарем. Проте він рано помер, і синам довелося забути про навчання і свої захоплення. Джанні здобув освіту в семінарії, там учнів одягали й годували безкоштовно. Потім юнак працював учителем початкових класів. Йому було лише 17 років, коли він уперше зайшов до класу. Молодий учитель намагався зробити навчання цікавим і веселим. Йому подобалося, коли учні на уроках вигадують, фантазують і грають.

Учителювання Дж. Родарі перервала війна. Він воював проти фашизму за визволення Італії в лавах Руху Опору. Після закінчення війни Джанні не повернувся до школи, йому запропонували створити дитячу сторінку відомої в країні газети «Уніта» («Єдність»). У межах цього видання Дж. Родарі продовжив уроки вигадки й цікавої гри вже з дітьми всієї Італії. У казках і віршах письменник порушував серйозні проблеми повоєнної країни, де було багато голодних і бездомних дітей. Усесвітнє визнання Дж. Родарі принесла казка «Цибулино» (1951). Діти різних країн полюбили відважного хлопця.

Дж. Родарі з дітьми

чика-цибулинку, який навів лад у фантастичній фруктово-овочевій країні, провчив цитрусових нероб і дурисвітів, захистив своїх працьовитих родичів і друзів. Полюбився дітворі й інший його герой — володар чарівного голосу з казки «Джельсоміно в Країні Брехунів» (1959).

Твори Дж. Родарі — це казки ХХ ст., у них добро перемагає зло, а читач отримує цінний урок. У 1970 р. митець отримав найвищу винагороду для дитячих письменників і художників — Міжнародну премію імені Г. К. Андерсена. На врученні високої нагороди Дж. Родарі сказав: «Художні твори — як давні, так і сучасні — виховують розум, розвивають уяву й дарують дітям ключі від таємниць світу». А як на вашу думку?..

Коментарі

За часів античності зародилися народні форуми, олімпійські ігри й бої гладіаторів. Тієї доби панував розквіт мистецтва й водночас відбувалися й жорстокі події (війни, боротьба імператорів тощо). Нині на площах Рима, вулицях Мілану та Неаполя, біля каналів Венеції можна просто неба — завдяки архітектурі міст — вивчати все-світню історію й розвиток мистецтва. Ці славетні міста залишаються джерелом натхнення для багатьох письменників. Рим називають «Вічним містом», а Венеція, за словами Лесі Українки, є «царицею моря і краси». Італія пишеться своєю музичною культурою. На весь світ линуть народні неаполітанські пісні. Нам відомі традиційний Венеціанський карнавал і вишукана італійська опера.

м. Неаполь

м. Венеція

м. Мілан

Листівки з видами міст (1960)

Поштові листівки з видами міст
Купує в Італії кожен турист.
Ось Рим — Колізей¹, Капітолій² і Форум³...
Мілан із славетним готичним собором.
Ось Піза з своєю похилою вежею.
Венеція-краля з каналів мережею.
Ось Генуя — гавань, палаци бліскучі,
Неаполь — затока, Везувій⁴ димучий...
Чудово! Прекрасно! Розкішні види!
А глянь за картинки — чи так воно вийде?
Чи справді в Венеції тільки й роботи —
Гондоли⁵ ганять і співати без турботи?
Чи справді безжурні неаполітанці
Тільки те й знають, що гулі і танці?

Не вірю я чужим речам,
А вірю я своїм очам,
Дозвольте, синьори, самому розглянуться
На всі ті міста — у натурі, без глянцю.

м. Рим. Форум

¹ Колізей (латин. *Colosseum*) — найбільший театр Стародавнього Риму, побудований у I ст. н. е. для розважальних видовищ, зокрема гладіаторських боїв.

² Капітолій — один із семи пагорбів, на яких виник Стародавній Рим. На Капітолії розташовані Капітолійський храм, сенат, форум.

³ Форум — площа в центрі Стародавнього Риму, на якій збирався народ для обговорення важливих суспільних питань.

⁴ Везувій — діючий вулкан поблизу Неаполя.

⁵ Гондола — човен; один із символів італійського міста на воді — Венеції.

м. Рим.
Колізей

Хай сам подивлюся,
Хай сам я побачу,
Кому як живеться,
Хто скаче, хто плаче,
Хай сам я узнаю,
Хто як міркує,
Хто діло робить,
Хто байдикує,
Хто на роботу йде не снідавши,
Хто спати лягає не обідавши,
Та ще й на камені голому,
Бо ніде прихилити голову...

Погляньте і ви за картинки, синьори:
Картинки веселі, життя — суворе.

(Переклад Миколи Лукаша)

Робота з текстом

1. Назвіть міста Італії й пам'ятки, які згадав у вірші Дж. Родарі.
2. Як ви зрозуміли вислів «без глянцю»? У якому значенні його використав поет?
3. Які настрої викликали у вас картини, змальовані Дж. Родарі у вірші? До яких роздумів вони вас спонукали?
4. Які проблеми людського життя порушує автор?

Творче завдання

1. Принесіть на урок листівки з видами міст (сіл або селищ). Опишіть одну з них.
2. Яку листівку з краєвидом України ви б послали своєму другові за кордон? Поясніть свій вибір. Опишіть словами цю листівку.

Краса слова

Вірш Дж. Родарі «Листівки з видами міст» умовно можна поділити на дві частини. У першій ідеться про красу Італії, її історичні й архітектурні дива. У нащій уяві постають пам'ятки культури й історії Стародавнього Риму, звучить спів венеціанських гондольєрів і неаполітанців. Однак настрій вірша змінюється після запитання: «Чи так воно вийде?» Це ніби тимчасова зупинка для того, щоб автор перегорнув листівку й показав країну без прикрас — «без глянцю». У ліричного героя болить душа за тих італійців, які важко працюють і бідно живуть. Справді, чи завжди весело гондольєрові возити туристів вузенькими каналами Венеції або маленькому неаполітанцю співати для туристів? У заключній частині вірша рядки скорочуються, ритм прискорюється. Синьйорам, до яких звертається ліричний герой, треба швидко крутити головами: «Хто скаче, хто плаче...» Так автор нагадує туристам про мешканців країни, про життєві проблеми звичайних людей.

- Шо обрав ліричний герой вірша Дж. Родарі? Який бік листівки є для нього справжньою Італією? Поміркуйте над цим.

Для обговорення

1. Коли ви збираєтесь в подорож, які цілі ви для себе ставите?
2. Поділіться враженнями про свої мандрівки, спостереженнями за культурою й життям мешканців інших місць. Покажіть і прокоментуйте зроблені вами фото та малюнки.

Перевірте себе

1. Які сторінки життя та творчості Дж. Родарі вам запам'яталися?
2. Доведіть, що твір Дж. Родарі є віршем.
3. Визначте основну думку твору.

Радимо прочитати

Родарі Дж. У небі і на землі / Переклади Григорія Кочура і Миколи Лукаша. — К., 1990.

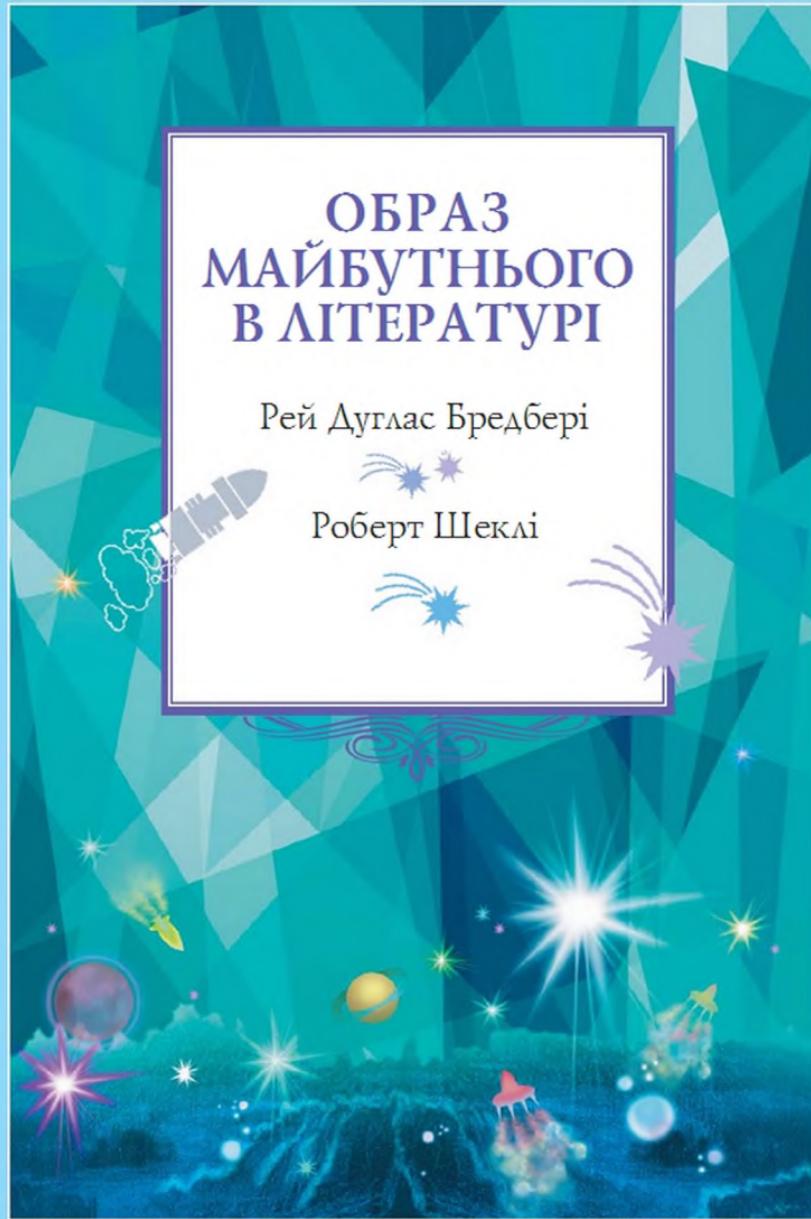
Родарі Дж. Планета новорічних ялинок / Переклад Ілька Корунця. — К., 1977.

Родарі Дж. Пригоди Чиполіно / Переклад Петра Таращука. — К., 2011.

ОБРАЗ МАЙБУТНЬОГО В ЛІТЕРАТУРІ

Рей Дуглас Бредбери

Роберт Шеклі

Рей БРЕДБЕРІ

1920–2012

Майбутнє не має певних і завершених форм, вони будуть такими, якими їх створимо ми.

Рей Бредбері

Американський фантаст Р. Брэдбери написав понад 400 творів (оповідання, романи, вірші, п'єси для театру та кіно), у яких створено художній образ майбутнього. Якими люди прийдуть у третє тисячоліття? Які цінності вони принесуть у нову добу? Чи збережуть у поступі технічного прогресу доброту, милосердя, красу та гідність? Ці проблеми, якими переймався митець, стосуються долі кожного з нас і Всесвіту загалом.

Рей Дуглас Бредбери народився 22 серпня 1920 р. в м. *Вокігені* (США, штат *Іллінойс*). З дитинства любив читати книжки. Уже у 12 років почав писати власні твори. Юний Рей створив кілька версій продовження творів *Едгара Берроуза*, *Жуля Верна* й *Герберта Уэллса* – відомих представників наукової та соціальної фантастики. 1947 р. вийшла друком перша збірка оповідань Р. Бредбери «*Темний карнавал*».

Світове визнання прийшло до письменника в 1950 р. після виходу у світ повісті «*Марсіанські хроніки*», у якій розповідається про опанування космосу. У наступних творах («*Усе літо за один день*», «*Калейдоскоп*», «*Канікули*», «*Кульбабове вино*», «*451 градус за Фаренгейтом*» та ін.) митець порушує важливі проблеми розвитку людської цивілізації, збереження природи та культури.

Водночас митця надзвичайно тривожило занепад моралі в процесі стрімкого розвитку техніки. Він уважав, що людина, яка тримає в руках найсучасніші прилади, але втратила людяність, є небезпечною для світу. І все ж таки письменник вірив у перемогу розуму, добра та краси. «Я передаю людям свою любов до життя. Я хочу, щоб у них пробудилися найкращі

Р. Бредбери з президентом США Дж. Бушем і його дружиною

людські почуття, щоб вони полюбили цей світ, який потрібно всім нам берегти».

Талант митця визнаний у всьому світі. Рей Бредбері отримав найвищу нагороду США в галузі художньої літератури — Пулітцерівську премію. Він також нагороджений орденом Мистецтва і літератури, відзначений у Голлівуді за досягнення в галузі кіно. В Америці започатковано премію імені самого письменника за створення фантастичних кіносценаріїв.

Останні роки він був прикутий до інвалідного візка, але не залишив творчості. Письменник пішов із життя 5 червня 2012 р. в м. Лос-Анджелесі. Його книжки назавжди залишилися з нами й допомагають трувати шлях у ХХІ ст.

Ознайомлення українських читачів із творами Р. Бредбері започаткував журнал «Всесвіт», де 1962 р. були опубліковані «Марсіанські хроніки». З того часу твори письменника постійно друкуються в Україні — у періодиці й окремими виданнями. Твори українською мовою перекладали Є. Крижевич, В. Митрофанов, О. Терех, Б. Салик та ін.

Конфлікт (художній) — зіткнення в художньому творі протилежних поглядів (позицій, ідей, інтересів), що призводить до загострення суперечностей, активних дій, боротьби. Конфлікт буває зовнішнім (зіткнення персонажів між собою або персонажів із світом загалом) і внутрішнім (складна боротьба різних начал у душі людини). В одному творі можуть поєднуватися різні види конфліктів.

Соціальна фантастика — різновид фантастики, у якому висловлено роздуми (або припущення) щодо теперішньої та подальшої долі суспільства, людської цивілізації, Усесвіту. У деяких творах поєднуються ознаки наукової та соціальної фантастики (наприклад, у творах Г. Уелса, Р. Бредбері та ін.).

Характерні ознаки соціальної фантастики:

- розкриття гострих конфліктів (зовнішніх і внутрішніх); • створення фантастичних ситуацій і образів, що актуалізують проблеми сучасного світу; • увага до духовного стану особистості, суспільного устрою, засад людської цивілізації;
- перенесення часу в інший вимір (майбутній або минулий; створення особливих часових параметрів); • фантастичний простір, але він має окремі прикмети реальності (у ньому можна віднайти деякі факти та явища суспільства, соціальні відносини); • складність персонажів, їхні моральні випробування, внутрішні зміни; • незавершеність сюжету та характерів персонажів (вони можуть мати подальше продовження); • поєднання різних засобів художньої оповіді (від імені автора й персонажів, описи, діалоги, монологи тощо); • переосмислення митцями минулого та теперішнього, прогнози майбутнього.

Усмішка (1952)

Черга на майдані виросла ще о п'ятій годині, коли півні заспівали вдалині в укритих памороззю обійстях і ще ніде не світилися вогні. Усюди серед зруйнованих будівель висів пасмами туман, але зараз, о сьомій, на світанні, він почав танути. Дорогою, по двоє та по троє, люди прямували до міста, куди їх вабили базар і свято.

Хлопчик стояв одразу за двома чоловіками, що завели розмову, від холодного повітря її звуки лунали вдвічі гучніше. Малий тупцював на місці, дмухав на свої червоні, у саднах, руки, поглядаючи то на брудний, з гробої мішковини, одяг сусідів, то на чималу шеренгу чоловіків і жінок попереду.

— Агов, хлопче, а чого це ти тут так рано? — промовив чоловік за його спину.

— Зайняв своє місце у черзі, — відповів хлопчик.

— Ішов би ти, малий, звідси та пропустив того, хто знається на цій справі!

— Облиш його, — утрудився, різко озирнувшись, один із чоловіків попереду.

— Та я жартую, — чоловік позаду поклав руку на голову хлопця. Той похмуро скинув її. — Просто дивно — дитина і так рано тут, а не в ліжку!

— Цей хлопець розуміється на мистецтві, ясно? — сказав захисник, чоловік на прізвище Грігбі. — Тебе як звати, парубче?

— Том.

— Том як плюне — одразу «в яблучко». Так, Томе?

— А то!

Сміх покотився вздовж черги.

Попереду продавали гарячу каву в надтріснутих чашках. Том поглянув туди й побачив маленьке палаюче вогнище й юшку, що парувала в іржавій каструлі. Це була несправжня кава. Зварену з якихось ягід, зібраних на ланах за містом, її продавали по пенні за чашку, щоб зігріти шлунок, та мало хто купував — у небагатьох щось було в кишениях.

Том глянув туди, де черга зникала, завертаючи за зруйновану вибухом кам'яницю.

— Кажуть, що вона усміхається, — сказав хлопчик.

— Авжеж, усміхається, — відповів Грігбі.

— А ще кажуть, що олія на полотні.

В. Баріба. Ілюстрація до оповідання Р. Бредбері «Усмішка»

— Точно. І тому мені здається, що вона не справжня. А справжню, я чув, намалювали колись давно на дереві.

— Й, кажуть, аж чотириста років.

— А може, і більше. Насправді ніхто не скаже і який зараз рік.

— Дві тисячі шістдесят перший.

— Це те, що кажуть, хлопче, так. Брешуть... Може — трьохтисячний, а може, п'ятитисячний. Звідки ми знаємо! Стільки часу — жахливий розбрат. А все, що в нас залишилося, — одні шматки й уламки...

Ледь переставляючи ноги, вони просувалися холодною вулицею.

— Скільки ще чекати, щоб побачити її? — стомлено запитав Том.

— Кілька хвилин, не довше. Вона за огорожею: чотири латунні стовпчики, а поміж ними — шовкова мотузка, щоб надто близько ніхто не підходив. Затим, Томе: без каменюк, бо в неї заборонено жбурляти камінням.

— Так, сер.

Усе вище в небо сходило сонце, поволі приносячи тепло; чоловіки порозітівали свої залоєні пальта й познімали брудні капелюхи.

— А навіщо ми тут зібралися в черзі? — спитав знову Том. — Чому ми мусимо плювати?

Грігсбі й не глянув на нього, задумливо дивлячись на сонце.

— Ну, Томе, є багато причин. — Він розгублено запхав руку до кишені, ніби за цигарками, яких там уже давно не було. Том бачив таке мільйон разів. — Тут, Томе, річ ось у чому — у ненависті. Ненависті до всього з минулого. Я спитаю тебе, Томе: як ми дійшли до такого, що міста — це руїни, дороги — наче їх розпіляли бомби, а поля вночі світяться від радіації? Я питаю: хіба це не паскудна гидота?

— Так, звісно, сер.

— Ото ж бо й воно, Томе! Ми ненавидимо те, що нас занапастило та зруйнувало. Така вже людська природа. Може, це й безглуздо, але така людська природа.

— Немає нікого й нічого, що б ми не зненавиділи, — сказав Том.

— Точно! А все ті божевільні, що керували світом!.. Сьогодні четвер, ранок, ми тут, усі нутроші присихають до хребта, живемо в якихось хижках, ані покурити, ані випити. Нічого, крім цих наших свят, Томе, авжеж свят.

Том пригадав свята останніх років. Рік, коли на майдані розривали та палили книжки, а всі реготали й були п'яними. А місяць тому — свято науки, на яке притягли останній автомобіль і кинули жереб. Ті, кому пощастило, могли один раз ударити по машині кувалдою.

— Чи пам'ятаю я, Томе? Чи пам'ятаю? Я тоді розбив переднє скло, чуєш? Господи, який же звук тоді був! Хрясь!..

Том ніби почув, як скло розлітається на скалки.

— А Білл Гендерсон двигун розгатив. О, це була прекрасна робота, дуже професійна! Бом-м! Але найкраще, — продовжував Грігсбі, — було тоді, коли громили завод, там ще намагалися робити літаки. Господи, з яким задоволенням ми його рознесли на друзки! — сказав Грігсбі. — А тоді ми знайшли друкарню та склад боєприпасів — і підірвали! Тому, можеш собі це уявити?

Том замислився.

— Так, уявляю.

Настав полуцення. Сморід зруйнованого міста в нагрітом повітрі піднімався вгору, щось рухалося серед пошарпаних будівель.

— Містере, а це не повернеться більше?

— Шо — цивілізація? А хто її схоче? Не я — уже точно!

— Зовсім трохи я б її ще потерпів, — сказав хтось із черги, якого не було видно за іншими. — Щось непогане в ній усе ж таки було.

— Не забивай собі голову! — гукнув Грігсбі. — Для неї вже немає місця.

— Та ні, — переконував той, що стояв позаду. — Ось побачите: колись прийде людина з уявою та підлатає її. Запам'ятайте мої слова. Хтось, у кого буде серце.

— Ні, не буде цього! — відрубав Грігсбі.

— А я кажу так. Людина, чия душа відкрита до прекрасного, вона поверне нам хоча б частку цивілізації, хоча б стільки, щоб нам вистачило мирно жити.

— А ти хіба не знаєш, що таке війна?

— Може, згодом усе зміниться?

Нарешті вони опинилися на головному майдані. До міста прибув вершник з аркушем паперу в руці. У центрі плоші було огорожене місце. Том, Грігсбі й інші, збираючи в роті слину, рухалися вперед — ішли, приготувавшись, з очікуванням, широко розплюшивши очі. Серце Тома билось схвильовано й гучно, а земля аж горіла під його босими п'ятами.

— Ну, Томе, дочекалися — давай!

По кутках обгородженого майданчика стало четверо поліцейських, четверо чоловіків, на зап'ястках у яких були жовті шнурки, що засвідчували їхнє верховенство над іншими. Вони стежили за тим, щоб ніхто не кидав каміння.

— Отже, кожен знає, — востаннє пояснив Грігсбі, — що й у нього є можливість, розумієш, Томе? Ну, давай, просто зараз!

Том застиг перед картиною, дивлячись на неї.

— Томе, плюй!

У нього пересохло в роті.

— Давай, Томе, мершій!

— Але, — повільно вимовив Том, — вона *прекрасна*!

— Ну ж бо, я плюну за тебе!

Плювок Грігбі збліснув у променях сонця. Жінка на картині усміхалася до Тома спокійно, таємничо, а він дивився на неї, і його серце калатало, відлунюючи музикою у вухах.

— Вона прекрасна, — повторив він.

— Іди, поки поліція...

— Увага!

Люди в черзі принишклив. Щойно вони сварили Тома, бо той закляк, а тепер усі повернулися до вершника.

— Як її звати, сер? — тихо спитав Том.

— Картину? Здається, «Мона Ліза». Справді, «Мона Ліза».

— Оголошення! — вигукнув вершник. — Влада ухвалила, що сьогодні опівдні портрет на майдані буде відданий тутешнім мешканцям, щоб вони могли взяти участь у знищенні...

Том навіть не скрикнув, коли натовп, волаючи, штовхаючись, борсаючись, поніс його до картини. Різкий звук розірваного полотна... Поліцейські кинулися вrozтіч. Натовп валував, руки людей шматували портрет, неначе голодні птахи. Том відчув, як його ніби кинули крізь розбиту раму. Сліпо наслідуючи інших, він простягнув руку, схопив клаптик лисніючого полотна, смикнув і впав, отримавши кілька ударів, викотився з натовпу. Закривавлений, у розірваному одязі, він дивився, як старі баби жували залишки полотна, а чоловіки розбивали раму й розривали тканину на невеликі клаптики.

Лише Том стояв, завмерши, серед оскаженілых людей. Він подивився на свою руку й притиснув до грудей, ховаючи клаптик полотна.

— Агов, Tome, чого ж ти? — гукнув Грігбі.

Не промовивши нічого, заплакавши, Том побіг. За місто, понівеченою бомбами дорогою, через поле, через неглибокий потік, не обертаючись, він біг, а міцно стиснута в кулак рука була захована під куртку.

Коли сонце зайшло за обрій, він дістався до невеличкого селища й швидко проскочив через нього. О дев'ятій годині він добіг до зруйнованої ферми. За нею, у прибудові, побачив, як спить його родина — мати, батько, брат. Швидко й нечутно він прослизнув у двері та ліг, ще важко дихаючи.

— Tome? — покликала його мати крізь темряву.

— Так.

— Де ти був? — grimнув батько. — Уранці відлупцюю тебе!..

Хтось штовхнув Тома. Це був брат, якому довелось сьогодні самому поратися на земельній ділянці.

— Лягай! — стиха шикнула на нього матір.

Ще один стусан.

Том ліг, угамовуючи дихання. Довкола була тиша. Рука була притиснута до грудей міцно-міцно. Десять із півгодини він лежав так, заплюшивши очі.

Потім щось відчув, це було холодне біле світло. Місяць викотився високо в небо, і маленький квадратик світла рухався над Томом. Тільки тепер його рука розслабилася. Повільно, обережно, дослухаючись до тих, хто спав, Том випростав руку. Він вагався лише мить, зітхнув, а потім розтиснув пальці й розправив зібганий клаптик полотна.

Уесь світ спав у сяїві місяця.

А на долоні хлопчика лежала Усмішка. Він дивився на неї в білому світлі опівнічного неба, пошепки повторюючи: «Усмішко, люба усмішко...»

За годину вона ще стояла перед його очима, навіть після того, як він обережно згорнув і заховав клаптик. Він заплюшив очі, але Усмішка знову була там, у темряві. І було так тихо, тепло й спокійно, коли він заснув, і світ завмер, а місяць човником плив холодним небосхилом до наступного світанку.

(Переклад Богдана Сторожу)

Робота з текстом

1. Як замальовується майбутнє людства в оповіданні? Прочитайте й прокоментуйте відповідні цитати.
2. Про який твір живопису йдеться в оповіданні? Шо ви знаєте про нього?
3. Чому письменник зробив головним героем твору хлопчика?
4. Доведіть, що в душі Тома тривала складна боротьба добра та зла, ненависті й прагнення до прекрасного. Яким був результат цієї боротьби?
5. Розкрийте художні конфлікти оповідання (зовнішній і внутрішній).
6. Визначте кульмінаційний момент оповідання.

Цікаво знати

«Мона Ліза (Джоконда)» — одна з найкращих картин видатного італійського майстра Леонардо да Вінчі. Він був не тільки художником, а й науковцем і винахідником, який набагато років випередив свій час. Леонардо да Вінчі експериментував і в галузі живопису, створивши «Мону Лізу (Джоконду)» на викривленій поверхні дерев'яної дошки за допомогою спеціальних фарб і прийомів, що дало незвичний ефект. Де б не стояв глядач, здається, що Джоконда завжди дивиться саме на нього. А вираз її обличчя ніби змінюється... Це справжнє диво, створене великим майстром.

Л. да Вінчі.
Автопортрет.
1512 р.

Коментарі

Таємниця Джоконди

«Мона Ліза (Джоконда)» написана приблизно в 1503–1506 рр. Спочатку вважали, що на картині створено портрет реальної жінки — Мони Лізи, дружини багатого купця П'єтро Франческо дель Джокондо з Флоренції (Італія). Однак згодом з'явилися інші версії. Начебто на картині зображене якусь поважну особу, ім'я якої не можна було називати. Говорили й про те, що Леонардо да Вінчі нібито створив власний автопортрет. Ще й тепер виникають нові версії...

Протягом віків Джоконду сприймали по-різному. Одні вважали її красивою, другі — потворною, треті — глузливою, четверті — доброю і т. д. За різних часів її називали чоловіком і жінкою, реальною людиною й інопланетянкою (тим більше, що вона зображена на тлі фантастичного пейзажу), молодою й старою, гарною й відразливою, доброю та злою. Можна сказати, що вона — в одному образі — уособила все людство, яке може бути різним. Джоконда — це не портрет коханої жінки. Це роздуми художника про людину, світ, самого себе, про боротьбу Бога та диявола, яка постійно триває в суспільстві й у душі особистості. Отже, «Мона Ліза (Джоконда)» — це своєрідний портрет всього людства й кожного з нас.

Усмішка Джоконди назавжди залишиться загадкою. То не є вияв радості чи задоволення, Джоконда не усміхається у звичному розумінні. У неї особливий вираз обличчя — дуже багатозначний. «Ми бачимо Джоконду такою, якими ми є самі», — писав Р. Бредбері.

При створенні картини Л. да Вінчі використав прийом сфумато — ледь відчутний серпанок, імпу, що отогтає постать Мони Лізи. Завдяки цьому вона стає ще загадковішою й зливається з пейзажем.

Л. да Вінчі.
Мона Ліза
(Джоконда).
1503–1506 рр.

Музей Лувр, де зберігається
«Джоконда».
м. Париж (Франція)

Роздивітесь репродукцію картини «Мона Ліза (Джоконда)» Л. да Вінчі. Дайте відповіді на запитання.

1. Як ви думаете, хто зображений на цьому полотні?
2. Опишіть вираз обличчя Мони Лізи.
3. Що, на вашу думку, утілює усмішку Джоконди?
4. Доберіть 3–4 прикметники для визначення усмішки Джоконди.
5. Охарактеризуйте пейзаж, створений художником.

Цікаво знати

Відповідаючи на запитання, яким він уявляє ХХІ ст., Р. Бредбері сказав: «Я налаштований оптимістично, тому що ми вже не раз змінювали світ на краще, і думаю, що в цьому сторіччі справи в усіх галузях теж підуть на краще, зокрема завдяки телебаченню, кіно та літературі, де чільне місце посідає наукова й соціальна фантастика».

He looked at it in the white illumination from the midnight sky. And he thought, over and over to himself, quietly, *the Smile, the lovely Smile.*

An hour later he could still see it, even after he had folded it carefully and hidden it. He shut his eyes and the Smile was there in the darkness. And it was still there, warm and gentle, when he went to sleep and the world was silent and the moon sailed up and then down the cold sky toward morning.

Знайдіть у тексті епітети, використані на позначення краси Усмішки.

Творче завдання

1. Уважно роздивіться малюнок на обкладинці підручника. Знайдіть деталі, які увиразнюють світло духовності.
2. Створіть (усно чи письмово) коротке оповідання про подальші пригоди Тома в майбутньому.

Перевірте себе

1. Чому Р. Бредбері звернувся до картини Л. да Вінчі «Мона Ліза (Джоконда)? Шо єднає митців у поглядах на людину та світ?
2. Визначте головну думку оповідання «Усмішка».
3. Охарактеризуйте образи персонажів (Тома, Грігебі, людей із черги).
4. Назвіть риси фантастики у творі Р. Бредбері.
5. До якого різновиду фантастичної літератури належить оповідання «Усмішка»? Доведіть свою думку.

Радимо прочитати

Бредбері Р. Прощавай, літо! // Бредбері Рей. Марсіанські хроніки. — К., 1988.

Бредбері Р. Кульбабове вино / Переклад В. Митрофанова. — Тернопіль, 2011.

Роберт ШЕКЛІ

1928–2005

Сила людини в її розумі.

Роберт Шеклі

Серед сучасних фантастів, які вдало поєднують у своїй творчості художнє прогнозування майбутнього та гумор, дуже популярним є американський письменник *Роберт Шеклі*. Він народився 16 липня 1928 р. в м. Нью-Йорку. Після закінчення школи служив в армії США, а потім вступив до Нью-Йоркського університету. 1951 р. здобув ступінь бакалавра мистецтв. Тоді ж опублікував свої перші твори. Протягом кількох десятиліть письменник створив 15 романів і майже 400 фантастичних оповідань.

Роберт Шеклі є представником наукової фантастики. У його творах зображені швидкісні космічні кораблі, що долають міжпланетні відстані, найсучасніші роботи, які здатні замінити працю людей, неймовірні прилади, що значно полегшують життя. Однак митець пише не тільки про перспективи розвитку наукової думки та технічного прогресу. Він прагне пізнати внутрішні можливості сучасної людини, її здатність до саморозвитку й відкритість до нових знань. У своїх фантастичних творах Р. Шеклі також досліджує моральну готовність людства до контактів з іншими планетами, а ці контакти, як уважає письменник, уже незабаром стануть реальністю. В одному з інтерв'ю він сказав: «Наша Земля не єдина у Всесвіті. З далеких галактик, крізь сузір'я, на нас, можливо, дивляться інші космічні мешканці. А ми?.. Що ми робимо для того, щоб зберегти нашу планету й бути гідними спілкування з вишим розумом? Яким досвідом і цінностями ми зможемо поділитися?..»

Чимало оповідань і романів Р. Шеклі побудовані на основі випробування, коли герой опиняється в екстремальних обставинах, потрапляють на інші планети, стикаються з незвичайними явившими. У такий спосіб митець, як і Р. Бредбері, намагається зацікнути в духовний світ особистості. Роберта Шеклі цікавлять не тільки фізичні, а передовсім моральні й розумові здібності людини,

В. Фінлей. Ілюстрація до творів Р. Шеклі.

1960-і роки

що дадуть їй змогу вийти на діалог із різними цивілізаціями, а також не загубитися в космічному просторі. Про це, зокрема, ідеться в оповіданні «Запах думок» (1968), у якому створено яскравий образ людини майбутнього. Торуючи шлях у міжгалактичному вимірі, герой не схиляється перед обставинами, а долає їх силою своєї думки. Він утілює могутність інтелекту людини майбутнього, у який завжди вірив письменник.

9 грудня 2005 р. митець помер, залишивши по собі, як комета, яскравий слід на обріях фантастичної літератури.

2005 р. Р. Шеклі перебував в Україні, зустрічався зі студентами Києва та Харкова, розповідав їм про свої плани. Твори письменника перекладали Р. Ткачук, Л. Бутенко, О. Коваленко, А. Онишко, В. Герасимчук, В. Ільницький, П. Соколовський, В. Вишневий, Л. Василенко та ін.

Цікаво знати

У США надто серйозно ставляться до розвитку фантастики в літературі та інших видах мистецтва, адже творча уява здагна дати імпульс науково-технічному прогресу. У зв'язку з цим у багатьох гуманітарних закладах Америки готують письменників-фантастів. У м. Сіетлі створено Музей наукової фантастики. Серед молоді постійно проводяться конкурси на кращий науково-фантастичний проект. Отже, фантастика — це не тільки розвага, а й один із шляхів розбудови досконалого суспільства. Не одне покоління американських астронавтів виросло на творах Р. Бредбері та Р. Шеклі.

Запах думок (1968)

Справжні неприємності почались у Ліробя Кліві тоді, коли він гнав свій поштоліт № 243 через незаселене зіркове скupчення Віщуна. А спочатку були лише звичайні клопоти, знайомі кожному міжзоряному поштареві: старезна ракета з чотирма ветхими, майже дірявими баками, ненадійна електроніка, неточні астронавігаційні карти. Але ось тепер, тільки-но Лірой почав зчитувати показання приладів, відповідальних за правильність курсу, він раптом відзначив, що в кораблі стає нестерпно жарко.

Тужливо зітхнувши, він уключив систему охолодження й зв'язався з поштмейстером у Центрі. Кліві перебував уже неподалік од крайньої межі досягу радіохвиль, і поштмейстерів голос плавав в ефірі, неначе в океані перешкод.

— Знову клопоти, Кліві? — промовив поштмейстер докірливим тоном людини, що особисто складає інструкції та свято в них вірить.

— Та як вам сказати, — аж надто бадьоро відгукнувся Кліві. — Окрім електроніки, навігаційних карт і електропроводки, усе чудово, якщо не рахувати звукоізоляції та системи охолодження.

— От неподобство! Це ж просто ганьба... — з несподіваним співчуттям проказав поштмейстер. — Уявляю, як воно тобі там.

(...) У цю хвилину Кліві не міг більше вислуховувати скарги поштмейстера. Незважаючи на те що система охолодження працювала на повну потужність, корабель перегрівався все дужче.

— Зачекайте хвилінку, не вимикайтесь, — попросив він. Побіг у хвіст корабля, звідки, схоже, і поширювався той жар, і побачив, що в трьох паливних баках замість палива нуртує якийсь розжарений до білого шлак. Четвертий бак просто на очах зазнавав такої самої зміни.

Якусь мить Кліві споглядав це видовище, тоді повернувся й помчав до радіопристрою.

— Паливо пропало! — крикнув він. — Мабуть, якісь каталітичні реакції. А я ж вам казав, що мені потрібні нові баки. Доведеться сідати на першу-ліпшу кисневу планету, яка тут трапиться.

Він скопив «Довідник нештатних ситуацій» і розшукав віломості про скупчення Віщуна. У цьому сузір'ї не було людських поселень, але про всякий випадок на карті було позначено планети з кисневою атмосферою. Однак що там на них є, крім кисню, ніхто не знав. Дізнатися про це випадalo Ліроєві, якщо тільки корабель не розвалиться завчасу.

— Спробую сісти на З-М-22! — гукнув він, намагаючись перекрикати нові й нові перешкоди в ефірі.

— Дивись не занапасти мені пошту! — загорлав у відповідь поштмейстер. — А я негайно виряджаю до тебе спецракету.

Кліві став був запевняти, що, оскільки пошти небагато — лише 20 фунтів, — він їй раду дастъ, але голос поштмейстера вже потонув у перешкодах.

Кліві зробив вдалу посадку на планеті З-М-22, навдивовижу вдалу, коли взяти до уваги, що до розлеченіх важелів було страх як боляче доторкнутись, усі труби пожолобило від жару, а міцно припасована до спини поштарська торба сковувала рухи. Поштова ракета № 243 опускалася на поверхню планети плавно, наче лебідь. Лише на останніх футах вона перестала слухатись і впала каменем.

Кліві не втратив свідомості, хоча був певен, що в нього переламані геть усі кістки. Коли він, разом із поштою, на силу вивалився назовні через рятувальний люк, борти корабля світилися тъмяним жаром.

Заплюшивши очі, він відшкандивав 100 ярдів убік, і тут ракета вибухнула. Повітряна хвиля повалила його долілиць. Лірой підвівся, ступив ще два кроки й остаточно знепритомнів.

Коли до Кліві повернулася тьма, він лежав біля підніжжя невисокого горба, у буйних травах. Він перебував у блаженному шоковому стані. Немов цілком відокремився від власного тіла. Лише чистий розум витає в повітрі. Усі клопоти, переживання зосталися в тому тлінному тілі; сам же Лірой — вільний.

Він роздивився довкола й побачив невеличке звірятко, що пробігало неподалік. Розміром воно було як білочка, тільки з кошлатим зеленим хутром. Коли воно наблизилось, Лірой уздрів, що у звіряти немає очей, ні вух. Це його не здивувало. Навпаки, чомусь здалося, що саме так тваринка й має виглядати. А чому, до біса, у білки повинні бути очі та вуха? Краще б білочкам не бачити тортур і страждань, якими сповнений цей світ, і не чути зойків болю...

До них наближалася інша тварина. За розмірами й формою тіла вона була подібна до лісового вовка, але також зеленого кольору. Гримаси еволюції?

«Утім, з погляду загальної системи світобудови, це не має значення», — подумав Кліві. Друга тварина теж не мала очей і вух, зате в неї був повний комплект розкішних зубів.

Кліві спостерігав звірів із вельми незначним інтересом. Яке діло чистому, вільному розумові до якихось вовків і білок, хай вони навіть не мають очей і ще там чогось? Він помітив, як білочка раптом заклякla — на відстані не більш як п'ять футів від вовка. Вовк повільно наблизявся до неї. Тоді, не далі як за три тути, він неначе загубив слід. Затрусив головою й неквапом повернувся навколо себе. А коли знову рушив уперед, утратив сліщний напрямок.

— Сліпий полює сліпого, — сказав собі Кліві, і ця думка здалася йому глибокою, як вічна істина. Він бачив, як білка враз затремтіла, а вовк знову завертівся на місці, тоді стрибнув і поглинув її в три ковтки. «Які великі зуби у вовків?» — подумав Кліві. І тут же вовк крутнувся, мов дзига, і опинився з ним віч-на-віч. «Зараз з'єсть і мене, — майнуло в голові. — Забавна річ —стати першою людиною, яку зжерли на цій планеті».

Знову втрачаючи пам'ять, Кліві чув, як вовк гарчить йому в обличчя.

Лірой очуняв уже під вечір. На рівнину лягли довгі тіні, а сонце висіло над самим обрієм. Він сів і спробував позгинати руки й ноги. Ні, переломів начебто немає.

(...) Лірой важко став на ноги й озирнувся довкола. Та остання зустріч йому, певно, насnilася. Якби тут вештався вовк, Кліві мав би вже бути мертвим.

Та, глянувши собі під ноги, він побачив зелений білчин хвіст, а трохи далі — голівку.

Він гарячково намагався зібрати думки. Значить, тут-таки був вовк, та ще й голодний. Якщо Кліві сподівається витримати тут до прильоту рятівної ракети, він мусить точно виявити, що справді діється й чому так, а не інакше.

Жодна з двох тварин не мала очей і вух. Як же вони стежать одне за одним? За запахом? Коли так, то чому вовкові довелося стільки мучитись, поки надибав ту білку?

Він почув тихе гарчання й обернувся. Не далі як за 50 футів від нього припало до землі щось подібне на барса. Тільки що жовто-бронатий, без очей і без вух — але барс!

«Клятий звіринець!» — подумав Кліві й присів у високу траву. Ця планета надто прудко обрушує на нього свої принали! Йому потрібен час, щоб подумати. Як діють ці тварини? Може, замість зору в них є якийсь інший спосіб орієнтуватися в просторі?

Барс підвісся й пішов геть.

Кліві полегшено зіткнув. Можливо, якщо залишатися поза полем зору, цей барс...

Та тільки він подумав про «барса», звір одразу повернув у його бік.

Високо піднявши голову, барс крок за кроком підступав до нього.

Он воно що! Позбавлений очей і вух звір міг виявити його присутність тільки в один-единий спосіб.

Барс має бути телепатом¹!

Щоб перевірити цю гіпотезу², він подумав промовив слово «барс», навмисне ототожнюючи те слово з цим звіром, що наблизався до нього. Барс несамовито заревів і вмить опинився зовсім близько.

За якусь крихту секунди Кліві второпав силу важливих речей. Вовк переслідував білку, користуючись телепатією. Білочка заклякла — можливо, вона просто взагалі перестала думати! А вовк збився зі сліду — на весь той час, поки білка була спроможна втриматися від думання.

У такому разі, чому вовк не напав на нього, Кліві, коли він був без пам'яті? Може, він зовсім перестав мислити, чи принаймні перестав мислити на тій частоті, яку здатний сприймати вовк. А може, і ще не все.

Ну, а тепер — що робити з цим барсом? (...).

«Найголовніше, — подумав Кліві, — це не думати про... не думати більше ні про що. Коли так, то, можливо, цей... ну, «вон», можливо, утратить слід». І він заходився згадувати всіх дівчат, з якими був знайомий за все життя, ретельно пригадуючи найдрініші деталі.

¹ Телепатія — психологічне явище начебто безпосереднього передавання на відстані думок, почуттів однієї людини іншій, проте достатніх наукових даних про це явище поки що немає.

² Гіпотеза — наукове припущення можливого здійснення певних дій, подій і передбачення їх здійснення.

Барс зупинився й став нерішуче шкрябати лапою землю. (...).

«Чорт забирай, — подумав Кліві, — як би це його не думати взагалі ні про що? Бо ж хай як осатаніло думати про каміння та скелі, про різні країни й людей, що там живуть, і ще про всяку всячину, — а мозок однаково повертає до... Але ти на це не зважай і зосередься на своїй бабусі (свята жінка!), на своєму любому п'яниці-батькові, на синцях, що на правій нозі». (...)

Кліві збагнув: намагання не думати про щось — це все одно що намагання зупинити лавину голими руками. Він зрозумів, що роботу людського мозку не вдастися загальмувати безцеремонним вольовим зусиллям. Щоб цього навчитися, потрібно багато часу й чимала практика.

У нього залишилося лише 15 футів і треба зовсім не думати про... (...)

Барс був уже за п'ять футів від нього й, присівши, готувався до стрибка. Кліві більше вже не був у змозі стримувати свої думки. І тоді, як спалах натхнення, у думці майнуло: «Барсиха!»

Барс не змінив нападницької пози, але трохи наче засумнівався.

Кліві вчепився за цю ідею — барсиха! Він сам — то барсиха, але чому цей барс, схоже, навіть трошки побоюється її. Він подумав про своїх (чи то б пак барсихиних, чорти б її взяли!) барсенят, про тепле лігво, про те, яка то втіха — полювати на білочок...

Барс повільно наблизився й потерся об чоловіка. Кліві гарячково подумав далі: «Яка сьогодні чудова погода. І який чудовий хлопець оцей барс — який він великий і дужий і які в нього великі зуби...»

І барс замуркотав!

Кліві ліг, обгорнувся уявним хвостом і вирішив, що йому (їй!) треба поспати. Барс нерішуче тупцював поруч. Він, здавалося, відчував, що тут щось не так. Пролунало коротке горлове гарчання, звір повернувся й вистрибом побіг геть.

Сонце вже сіло, і все навколо поринуло в глибоку блакить. Лірой раптом помітив, що мимоволі тремтить усім тілом, і ледь не зайшовся істеричним реготом. Якби барс затримався тут ще на хвилину...

З великим зусиллям він опанував себе. Саме час добряче поміркувати.

Певно, будь-яка тварина має притаманний тільки їй запах думок. Білочка випускає один, вовк — зовсім інший, а людина — ще геть відмінніший. Найістотніше запитання: чи на нього полюватимуть лише в тому разі, коли він подумає про якусь тварину? Чи акти його мислення, подібні до запахів, можна засікти навіть тоді, коли він не думатиме ні про що зокрема?

Очевидно, що барс учув його, лише як Кліві подумав саме про нього, от цього барса. А може, справа тільки в тому, що він, Лірой Кліві, на цій планеті — сторонній? Може, просто на цей раз — лише на цей! — барса спантеличив чужинський людський «запах думки»...

Що ж, почекаємо — скоро все стане ясно. Цілком вірогідно, що той барс не такий уже дурний. І на нього цей трюк подіяв уперше й востаннє.

Будь-який трюк спрацьовує лише один раз.

Кліві лежав горілиць і дивився в небо. Важка втома й біль у побитому тілі не давали змоги навіть поворухнутися. (...)

Він заснув.

Прокинувшись уранці, Лірой із здивуванням переконався, що досі живий. Ну хай, поки що не найгірше. Може, і весь день так минеться. Підбадьорений, він рушив до своєї ракети.

Усе, що залишилось од славного поштольота № 243, — це купа покрученого металу й уламки, розкидані по обпаленому ґрунті. Кліві знайшов якийсь залізний шворінь, зважив його на руці й засунув за пояс під поштарською торбою. На путячу зброю ця залізяка не тягне, але все ж надає якоїсь упевненості.

Отже, ракета згинула безповоротно. Він махнув на неї рукою й подався шукати що-небудь єстівного. Неподалік там і сям розкидано купки чагарів, на яких можуть рости плоди. Він обережно покуштував кілька ягід на одному кущі — вони виявилися терпкими, але на смак були не гидкі. Лірой жадібно накинувся на них і вмить обчистив цілий кущ, а запивав водою із струмка, що протікав поруч. Досі йому на очі не трапилася жодна тварина. Але Кліві, звичайно, розумів, що вони можуть оточувати його з усіх боків.

Він мершій відігнав від себе цю думку й став виглядати місце для скованки. Найкраще було б узагалі нікуди не висовувати носа, аж поки прибуде рятівна ракета. Він облазив усі навколошні пагорби, вишукуючи собі стрімку скелю, або дерево, або печеру. (...)

До полуночі він був уже геть стомлений і злій і з ще більшою три-вогою поглядав на небо. Де ж вона, та ракета? Він розрахував, що аварійній службі, щоб прибути сюди, потрібен день, ну, два.

Якщо, звісно, поштмейстер вірно вказав ім планету.

У небі щось майнуло. Кліві глянув угору — серце шалено закалатало. Невже летить?

То був великий птах, що неквапливо ширяв високо в небі, вільно розкинувши широчезні крила. Ось він наче спікрував униз, потім розвернувся й відлетів — статечний, наче гриф.

Кліві побрів далі й через хвилину опинився віч-на-віч із чотирма безокими вовками.

О. Здор.
Ілюстрація
до оповідання
Р. Шеклі
«Запах думок».
2013 р.

Ось тобі й відповідь на запитання! Мабуть, його таки вистежили за характерним «запахом думок». Очевидно, звірі цієї планети визнали Ліроя не досить чужинським, аби його не можна було з'сти.

Вовки рушили до нього. Кліві спробував удастися до того трюка, з яким йому так повелось учора. Витягши з-за пояса залізний шворінь, він уявив себе вовчихою, що шукає своїх цуценят.

«Чи не були б ви, панове, такі ласкаві, допомогти мені їх знайти? Вони ж тільки-но зараз були отут. Одне з них зелене, друге в цяточки, а третє...»

Певно, у цих от вовків ніколи не було цуценят у цяточки. Один із них ураз стрибнув на Кліві. Той затопив йому залізякою межі очі, і вовк відскочив назад.

Тоді вся четвірка згуртувалася в єдину лаву, плече в плече.

Кліві розpacчливо примусив себе подумати, що він узагалі не існує. Даремно. Вовки далі наступали на нього.

Кліві згадав барса. Він – то барс, великий, лихий хижак, який за любки поласує вовчатиною.

Це їх зупинило. Вовки стривожено замахали хвостами, але відступати не збиралися.

Кліві загарчав, став шкрябати пальцями землю й пружними котячими кроками рушив уперед. Вовки позадкували, проте один став крадьком заходити Ліроєві в тил.

Кліві подався трохи вбік, щоб уникнути оточення. Схоже, вони йому не дуже повірили. Можливо, він просто не вміє зобразити добрячого барса. Вовки більше не відступали. Один скрадався в Кліві за спиною, а інші застигли на місці, виваливши довгі язики з роззявлених мокрих пащ. Лірой люто загарчав і замахнувся залізякою. Один вовк відскочив, але той, що був за спиною, раптом стрибнув і впав на поштарську торбу, зваливши Кліві з ніг.

Коли вони разом покотилися по землі, Кліві знову осяйнуло. Він уявив себе спритною смертоносною зміюкою з гострими отруйними зубами, здатними вміти заподіяти смерть будь-якому вовкові.

Вовки відразу дали йому спокій. Кліві засичав і вигнув дугою свою довгу, гнучку шию. Вовки завили — ображено й сердито, але, очевидно, не збиралися більше нападати.

І тут Кліві припустився помилки. Мозок його розумів, що треба триматись упевнено та найзухватіше, але тіло розмірковувало по-своєму. Цілком мимоволі він повернувся й кинувся тікати.

Вовки рвонули за ним. Кліві глянув угору й побачив, як у небі збирається ціла зграя грифів, чекаючи на залишки вовчої утти. Він усе-таки опанував себе й спробував знову стати зміюкою, тільки вовків це не спинило.

Але зграя грифів угорі наштовхнула його на нову вигадку. Він був астронавт, отже, добре знав, як виглядає поверхня планети з повітря. І Кліві вирішив стати птахом. Він уявив, ніби вільно ширяє у височині, лягає на крило, гордовито позираючи на хвилястий зелений ландшафт, що розлігся внизу.

Вовки зупинилися, спантеличені. Тоді почали бігати по колу й підстрибувати догори. А Кліві ширяв далі, усе вище й вище, а сам у цей час потихеньку відступав подалі від них.

Зрештою він таки опинився в небезпеці. Надходив вечір, і Кліві відчув шалену втому. Ще один страшний день залишився позаду. Та стало цілком очевидно, що всі його витівки хороші тільки один раз. Що він робитиме завтра, якщо рятівний корабель так і не прилетить?

(...) Ранок настав дуже швидко. Кліві прокинувся геть розбитий, ніби й зовсім не відпочивав. Він лежав горілиць і чекав, що воно станеться нині.

Де той рятівний корабель? У них же там була сила часу — чому ж їх і досі немає? Як вони зволікатимуть і далі, то цей барс...

Ой, не треба було так думати! Тут же, у відповідь, десь праворуч почулося могутнє гарчання.

Він скочив на ноги й мершій подався в протилежний бік. Краще вже, либо нь, мати справу з вовками...

Утім, йому не треба було згадувати й вовків, бо тепер до барсового рику додалось і дружне виття вовчої зграї.

Кліві побачив їх усіх одночасно. Жовто-зелений барс граціозно виступив із підліску прямо перед ним, а ліворуч вималювалися постать кількох вовків. На мить у голові майнуло: от якби вони позмагалися самі між собою! Хай би вовки напали на барса, а він би тоді й утік...

Та ба, усю компанію цікавив лише він сам.

«Навіщо їм жерти одне одного, — уторопав він, — коли тут поряд є людина, що випромінює на всі боки свій перестрах і безпорадність?»

Барс сунув просто на нього. Вовки залишилися на місці, згодні, очевидно, задовольнитися тим, що їм залишить барс. Кліві спробував повторити «пташиний» варіант, але барс, трошечки повагавшись, став підкрадатися ще ближче.

Кліві позадкував до вовків. Якби можна було десь видертися нагору!.. Коли не на стрімку скелю, то хоча б на якесь хирляве деревце!

Але ж тут є кущ! І з дивовижною винахідливістю, породженою відчаєм, Кліві перетворився враз на шестифутовий кущ. Правда, він не дуже чітко уявляв собі, як має мислити кущ, але намагався з усіх сил.

Він розквітав і духмянів. А один з його корінців безрадно гойдався, вирваний із ґрунту недавнім буревієм. Але загалом, якщо добре поміркувати, то був розкішний, пречудовий кущ.

Визирнувши крізь гушавину своїх гілок, Лірой побачив, що вовки спинилися на місці. А барс обійшов його кругом, понюхав і зачудовано похилив голову набік.

«Ta годі ж вам, — думав Кліві, — невже хтось захоче вкусити кущ? Вам, звичайно, могло приверзтися, ніби я щось інше, але насправді я — кущ. Ви ж не захочете набити пащеки листям, хіба не так? А ще ви можете поламати собі зуби об моє гілля. Іде це чувано, щоб барси їли кущі? А я ж — справжнісінський кущ. Спитайте в моєї матінки. Вона теж була кущем. Ми всі-всі були кущами — аж від самого кам'яно-вугільного періоду».

Барс, схоже, аж ніяк не збирався нападати на нього, але не збирався також і йти геть. Кліві не зінав, скільки все це триватиме. І кого доведеться зображені в уяві наступного разу? Буйняння весняних трав? Чи гніздо берестянки, сховане в його власній чуприні?

На плече йому сіла маленька пташка.

«Оце до речі, — подумав Кліві. — Вона теж думає, що я — кущ. Певно, збирається звити гніздечко в моїх гілках. Це ж просто чудово, навіть прекрасно. Усім іншим кущам залишається тільки тріснути від заздрішвів».

Пташка легенько дзьобнула Кліві в шию.

«Ну-ну, не треба! — подумав він. — Не плюй у колодязь — знадобиться води напитися...»

Та пташка знову дзьобнула — ніби для проби. А тоді, міцно вчепившися в нього своїми перетинчастими лапками, простукала дзьобом у темпі пневматичного молотка всю його шию.

«От клятий дятел!» — подумав Кліві, намагаючись не виходити з образу куща. Він помітив, що барс ураз занепокоївся. Але коли пташка,

либонь, уп'ятнадцяте, проштрикнула йому шию, Кліві не витримав. Він згріб її в жменю й шпурнув у барса.

Барс кланув зубами, але схибив. Ображена пташка облетіла навколо голови Кліві — раз, другий — і, невдоволена, полетіла шукати собі поступливішого куща.

Кліві негайно знову перетворився на кущ, але цій забаві вже настав край. Барс уперішив його лапою. Кліві кинувся тікати, але спіткнувся об вовка й повалився долі. Барс ревів йому в самісіньке вухо, і Кліві подумав, що він — уже труп.

А барс застиг у нерішучості.

Тепер Кліві весь був мертвє тіло — від голови до безвладних пучок на пальцях. І мертвим він лежить уже багато днів, ба навіть тижнів. З нього давним-давно втекла кров, уся до останку. Плоть його смерділа. Усе, що від нього залишилося, гнило й розкладалося. Жодна розсудлива тварина не зачепить його, хай би яка була голодна.

Барс, певно, був із цим повністю згоден. Він повільно відійшов назад. Вовки зайшлися лютим голодним завиванням, але скоро й вони пішли геть.

Кліві додав до строку свого розкладання ще кілька днів. Особливо він зосередився на тому, який то він огидний — абсолютно неперетравний. Десь у глибинах мозку визріла цілковита певність цього. Він широко вірив у те, що не може стати ласим шматком ні для кого.

Барс відходив усе далі, слідом за ним тяглися й вовки. Кліві врятувався! Як буде потрібно, він залишатиметься трупом хоч довіку.

І тут він справді відчув запах падалі. Обдивившись довкола, він углядів величезного птаха, що сів неподалік од нього. На Землі його б назвали стерв'ятником — птахом, який живиться мертвічиною.

Кліві мало не загорлав од жаху. Що робити? Гриф неквапом почимчикував до нього. Кліві зірвався на ноги й з усієї сили копнув його. Якщо вже тебе має хтось пожерти, то хай усе-таки не паскудний мертвоїд!

Барс, мов блискавка, метнувся назад. На його дурній безокій пухнастій морді, здавалось, було написано злість і нерозуміння. Кліві підняв свою затізяку, благаючи небо про дерево, на яке міг би видертись, про пістолет чи хоча б про яскравий смолоскип...

Смолоскип!

Кліві збагнув одразу, що це і є порятунок. Він палахнув вогнем просто в ненависний барсів пісок, і хижак із пронизливим вищенням кинувся навтіки. Лірой осатаніло закрутівся на місці, виригаючи полум'я на всі боки, запалюючи суху траву й обсипаючи вогняними бризками кущі.

Барс накивав п'ятами разом із вовчисками.

*O. Здор.
Ілюстрація
до оповідання
Р. Шеклі
«Запах думок».
2013 р.*

Ось коли Лірой нарешті відіграється! Йому давно б треба пригадати, що будь-яка тварина має глибокий, інстинктивний страх перед вогнем. Їй-богу, він вибухне тут такою пожежею, якої ще не знала планета!

Від недалеких лугових пагорбів на нього повіяв легенъкій вітерець. Вогонь поширився! З підліску повискали юрми білочок і помчали подалі від Ліроя. У повітря цілими зграями злітали всяки птахи. Барси, вовки й усі інші звірі бігли пліч-о-пліч, викинувши з голови навіть спогад про їжу, бажаючи лиш одного — урятуватися від пожежі, урятуватися від нього!

Тепер Клів почав неясно усвідомлювати, що й сам став справжнісіньким телепатом. Здається, він може бачити зі заплющеними очима й відчуває, що робиться за спиною. У ролі буйного полум'я він досяг неабиякого успіху: бач, позмітив усіх із свого шляху. Тепер він навіть здатний пережити страх, який заполонив тих утікачів.

А як же інакше? Хіба людина — не цар природи, вона ж бо, як ніхто, здатна пристосуватися, будь-кого переважити інтелектом! Ось і тут це знову доведено. Сповнений пихи, він палахкотів далі й далі, запалюючи навколо чагарі й трави. Невдовзі він перескочив вузенький струмок, що протікав за три мілі від місця ночівлі...

І тут відчув першу краплю води.

Він знову пахнув вогнем, але ця єдина крапля перетворилася на п'ять: тоді 15, тоді 500. Ось Ліроя вже приило водою, а потім геть розмокло і його паливо — трава та чагарники.

Він швидко загасав.

«Це ж просто несправедливо», — подумав Клів. Як по правді, то виграти мусить тільки він. Він став на герць із цілою планетою, на її власних умовах, і переміг лише для того, щоб нетяма-природа все те зруйнувала.

Звірі обережно почали повернатися назад.

Згори лилася вода. У Кліві згас останній пломінець. Він зітхнув — і знепритомнів.

— ... До біса гарна робота. Ти до останку беріг пошту, а це знак класного поштаря. Мабуть, ми представимо тебе до нагороди.

Кліві розплющив очі. Над ним стояв поштмейстер і задоволено всміхався. А сам він лежав на койці, над якою схилялись увігнуті металеві стіни.

Значить, він у рятівній ракеті.

— Що трапилося? — прохрипів Кліві.

— Ми наспілі до тебе саме вчасно, — сказав поштмейстер. — Слухай, ти краще не воруєшись. Ще трохи, і було б уже пізно...

Кліві відчував, як ракета здіймається вгору, і зрозумів, що вони покидають планету З-М-22. Він усе-таки дотеліпав до ілюмінатора й подивився на зелені простори внизу.

— Тобі вже був край, — мовив поштмейстер, ставши поруч із Кліві й теж заглядаючи вниз. — Ми ледве встигли включити дощувальну установку корабля. Ти ж бо стояв у центрі найстрашнішої степової пожежі, яку я коли-небудь бачив.

Глянувши на ідеально рівну й чисту зелень планети, поштмейстер, схоже, на мить засумнівався. Подивився знову, і на обличчі в нього з'явився вираз, який нагадав Ліроєві ошукуваного ним барса.

— Скажи-но, а де твої опіки?

(Переклад В'ячеслава Вишневого)

Робота з текстом

1. Шо трапилося на космічному кораблі під час чергового польоту пілота? Як повів себе поштар у скрутних обставинах?
2. Як Лірой Кліві о pinився на планеті З-М-22?
3. Прочитайте епізод, у якому розповідається про перші хвилини пereбування героя на незнайомій планеті. Яка небезпека чекала на нього?
4. Шо незвичайного було в зовнішності й поведінці істот, які мешкали на планеті? Якого висновку дійшов герой?
5. Як людині вдалося врятуватися від переслідування хижаків?
6. Шо допомогло героюві остаточно здолати небезпеку?
7. Поділіть оповідання на частини відповідно до розвитку сюжету. Назвіть їх.

Для обговорення

Назву оповідання (англ. «The Odor of Thought») перекладають по-різному: «Запах думки» і «Запах думок». Яка назва краще розкриває зміст твору? Обґрунтуйте свою відповідь.

Творче завдання

1. Які риси характеру притаманні Лірою Кліві? Заповніть таблицю в зошиті, визначаючи епізоди, де ці риси виявляються найбільш виразно.

Риси характеру героя	Частини сюжету, епізоди

2. Складіть (усно або письмово) власне оповідання про пригоди Ліроя Кліві на іншій планеті. Створіть малюнки до свого твору.

1. Порівняйте образи Ліроя Кліві та героя оповідання Джека Лондона «Жага до життя».
2. Визначте подібність і відмінність між образами Ліроя Кліві та Тома з оповідання Р. Бредбері «Усмішка».

Краса слова

У творі Р. Шеклі стверджується сила людського розуму та зміння керувати своїми думками, що рятує життя героєві. Щоб розкрити процес мисленнєвої діяльності, письменник удається до різних типів оповіді — від першої особи (від імені Ліроя Кліві) та від третьої особи (від імені автора).

- Знайдіть і виразно прочитайте ті уривки твору, у яких розповідається про думки героя. А які почуття переживав герой у ті моменти?

Перевірте себе

1. Визначте тему й ідею оповідання «Запах думок» Р. Шеклі.
2. Назвіть риси наукової фантастики, проілюструйте їх прикладами з твору.
3. Охарактеризуйте образ Ліроя Кліві.
4. Доведіть актуальність твору Р. Шеклі для нашої доби.

Радимо прочитати

Шеклі Р. Сезон риболовлі. Незамінна річ. Смак пудингу / Переклад В'ячеслава Вишневого // Всесвіт. — 2001. — № 7–8.

СУЧАСНА ЛІТЕРАТУРА

Астрід Анна Емілія
Ліндгрен

Міхаель Андреас Гельмут
Енде

Крістіне Нестлінгер

ЗРОСТАННЯ І ВЗАЄМИНИ ЗІ СВІТОМ

Діти Європи та всього світу дуже люблять братів Лев'яче Серце, Mio, Конрада, Джима Гудзика й машиніста Лукаса. Хочете більше дізнатися про цих літературних героїв і про тих, хто їх створив? Тоді оберіть із запропонованих у цьому розділі книжок один чи два твори (або скільки скочете), прочитайте, порадьтесь з друзями й разом з учителем визначте теми уроків про сучасну літературу. У вас є право вибору цікавої книжки! Вирушаймо у відкритий простір сучасної літератури!

З любов'ю до книжки

Художність в оцінці творів мистецтва

Чи замислювалися ви колись над тим, чому одні літературні твори справляють на нас величезний вплив і живуть у часі, а інші ми швидко прочитуємо (інколи не дочитуємо) і так само швидко забуваємо? Секрет цього явища полягає в тому, що одні твори є художніми, а інші не можна назвати такими. Що таке *художність*? Як навчитися розрізняти художню вартість творів? Як розібратися в колі читання й зробити правильний вибір? Це надто важливо щодо сучасної літератури, де поряд із справді художніми творами з'являється чимало низькопробних явищ, що не тільки не сприяють, а можуть навіть зашкодити людині.

Поняття *художність* можна розглядати в широкому й вузькому значеннях. У широкому розумінні *художність* – це властивість мистецтва, яка відрізняє його від інших форм відображення життя (наприклад, від науки). У цьому значенні художність пов'язана зі специфікою образного бачення світу.

У вузькому розумінні *художність* – це вартість (якість) мистецького твору (у тому числі літературного), що визначає його суспільну й естетичну (тобто з погляду краси, художньої довершеності) значущість.

Якщо говорити про якийсь окремий літературний твір, то основними критеріями художності є:

- важливість (для країни, народу, людства) порушених у ньому тем і проблем;
- зв'язок твору з життям людей, актуальність твору для його часу, суспільства, інших поколінь;
- значущість ідеалів, які утверджує митець (моральних, національних, загальнолюдських і в тому числі ідеалу краси);
- єдність змісту та форми;
- яскравість і довершеність художніх образів;
- багатозначність твору, що здатний породжувати різні смисли, викликати творчу уяву, спонукати читача до діалогу з текстом;
- майстерність письменника в галузі мови;
- творчий розвиток традицій і художні новації митця;
- вплив твору на читача (емоційний, естетичний, інтелектуальний, виховний тощо);
- життя твору в часі.

Буває так, що у великому потоці літератури високохудожні твори свого часу не завжди помічають і гідно оцінюють. Так було навіть із деякими творами Т. Шевченка, О. Пушкіна, М. Гоголя, Ч. Діккенса, Джека Лондона та багатьма іншими. Проте згодом твори цих митців були визнані такими, що мають велике значення не тільки для їхньої доби, а й для людства загалом. Такі художні твори називають *позачасовими*, вони мають загальнолюдське значення, важливе для пізнання минулого, теперішнього та майбутнього. Художній потенціал таких творів є невичерпним і щоразу відкриває нові грані слова для кожного нового покоління читачів.

Високохудожні твори для дітей і юнацтва написали й сучасні митці: Астріл Ліндгрен, Крістіне Нестлінгер, Міхаель Енде, Джоан Рольніг, Пауль Маар, Ерік Еммануель Шмітт, Джеремі Стронг та ін. Допомагають розібратися нам у тому, який твір є справді вартим нашої уваги, учителі, батьки, науково-критичні статті й відгуки, бібліотеки, книгарні, спеціальні інтернет-сайти для читачів, книжкові виставки та ярмарки, де відбуваються презентації цікавих книжок і зустрічі із сучасними авторами.

Для обговорення

1. Які книжки зарубіжних та українських авторів привернули вашу увагу останнім часом?
2. Чи можна назвати ці твори художніми? Доведіть свою думку.
3. Чи траплялися вам у сучасному потоці літератури нехудожні явища? Поясніть, чому вони, на вашу думку, не є художніми.

Творче завдання

1. Зробіть презентацію сучасної художньої книжки, яку, на ваш погляд, варто прочитати вашим однокласникам. Підготуйте для презентації невеличку усну розповідь про твір та її автора, а також малюнки (по можливості — показ слайдів, уривків із кінофільмів із допомогою комп’ютера).
2. Знайдіть сайти українських бібліотек (Національна бібліотека України для дітей, Львівська обласна бібліотека для дітей, Херсонська обласна бібліотека для дітей та ін.) (1–2 за вибором). Яка інформація там розміщена?

Психологічна побість — різновид повісті, де значну увагу приділено розкритю внутрішнього світу персонажа (персонажів), його переживань, мрій, сподівань, настроїв.

Побість-казка — художній твір, у якому поєднуються ознаки побісті й казки. Поряд з ознаками казки (фантазіка, чарівні предмети, умовність часу й простору, антитеза, боротьба добра і зла та ін.) у повісті-казці використовуються поглиблені характеристики персонажів, різні види описів, авторські оцінки, коментарі, роздуми й інші засоби.

Фантастичний роман — різновид роману, у якому фантастичні елементи є провідними й виявляються в сюжеті, образах, часі, просторі тощо.

Фентезі (англ. *fantasy* — фантазія) — різновид фантастичної літератури, заснований на використанні міфологічних і казкових сюжетів, образів, мотивів. Дія у фентезі відбувається у вигаданому світі, магія тут є звичною справою, герой стикається з незвичайними явищами й істотами. Фентезійний світ існує сам по собі (як самостійний і самодостатній), у ньому діють власні закони, обумовлені лише творчою уявою письменника. Фентезі відрізняється від наукової та соціальної фантастики (фентезі не пояснює й не прогнозує світ із погляду науки, а також не дає оцінку суспільним явищам). Яскраві зразки фентезі створили Дж. Ролінг, К. С. Льюїс та ін.

Астрід ЛІНДГРЕН

1907–2002

Прийдешній світ багато в чому за-
лежить від сили уяви тих, хто зараз
вчиться читати...

Астрід Ліндгрен

Колись королева Швеції жартома, проте не без пере-
більшення, сказала, що Астрід Ліндгрен — найпо-
пулярніша жінка у світі, а її слава затмрює навіть
королівську величність. Справді, популярність цієї
письменниці давно перетнула кордони Швеції. З ге-
роями її творів виросло не одне покоління юних
читачів. І, мабуть, немає й в Україні тих, хто не знає
Малюка, Карлсона, Пеппі Довгупанчоху та багатьох
інших.

Астрід Анна Емілія Ерікссон народилася 14 листопада 1907 р. в м. Вім-
мербю (Швеція). Вона була другою дитиною в родині фермера Самуеля
Августа Ерікссона та його дружини Ханни. Батьки обожнювали своїх
дітей — трьох дівчаток і хлопчика, які шовечора грали в улюблена гру
«вище ноги від землі» (діти пересувалися будинком, не стаючи на під-
логу: з ліжка — на стілець, потім — на шафу і т. д.). З піснями й казками
минало щасливе дитинство Астрід. Вона зростала в оточенні люблячої
родини й прекрасної шведської природи.

Садиба, де мешкала Астрід із батьками (нині
це музей), має назву Нес. У шведів існує красива
давня традиція — давати своїм будиночкам, які
вони вважають «членами сім'ї», імена. У містеч-
ку Віммербю чимало невеличких вуличок, де
дуже близько один від одного стоять малень-
кі, ніби лялькові, двоповерхові дерев'яні бу-
динки. На згадку про А. Ліндгрен мешканці
назавжди зберегли в місті атмосферу свята,
казки, веселого дитинства. На центральній
площі міста знаходиться пам'ятник письмен-
ниці, яка сидить за столом біля друкарської
машинки й пише, а ваза на столі мисткині зав-
жди наповнена живими квітами від шану-
вальників її таланту.

Пам'ятник А. Ліндгрен.
м. Віммербю (Швеція)

Ще в початковій школі Астрід розважала своїх однолітків вигаданими історіями. Це вміння передалося їй від батька, любителя жартів і кумедних оповідок. У гімназії майбутня письменниця продовжила навчання, керуючись гаслом, викарбуваним на вході до закладу: «Благочестя, порядок і старанність». У той час навчати дітей у гімназії було дуже дорого, проте Астрід була переконана, що їй необхідно отримати добре знання, тому батьки мусили погодитися.

У світі художньої літератури письменницю знають і люблять як авторку книжок для дітей і юнацтва. Для свого сина та доньки вона вигадувала різні історії, які згодом були взяті за основу її відомих творів — «Пеппі Довгапанчоха» (1945), «Міо, мій Міо» (1954), «Малюк і Карлсон, який живе на даху» (1955), «Брати Лев'яче Серце» (1973) та ін.

Найбільшим визнанням літературних досягнень А. Ліндгрен стало здобуття нею Міжнародної премії імені Г. К. Андерсена в 1958 р. Водночас вона опікувалася питаннями захисту природи, часто виступала на шведському радіо та телебаченні про культуру й мистецтво, а інколи — з гумористичними передачами, щоб потешити дітей, яким вона присвятила все життя, була дуже веселою, широю та життєрадісною. Такими є її високохудожні твори, що роблять наш світ добрішим.

Цікаво знати

У м. Віммербю є прекрасний розважальний центр «Дивосвіт Астрід», створений за мотивами казок письменниці. У музеї А. Ліндгрен зібрано експонати, присвячені героям її книжок. На могилі письменниці мешканці міста поставили скриньку, куди діти з усього світу приносять свої листи до улюбленої авторки. А скульптура в садибі Нес — «Джерело Астрід» — утілює вічний рух, красу й невичерпність творчої думки.

Скульптура «Джерело Астрід».
м. Віммербю (Швеція)

Твори А. Ліндгрен перекладала українською мовою О. Сенюк, яка була добре знайома з письменницею, буvalа в неї в гостях і особисто від неї отримувала книжки для перекладу.

Mio, мій Mio (1954)

Історія створення

1949 р. в стокгольмській газеті А. Ліндгрен надрукувала оповідання про хлопчика, якого виховували бездушні прийомні батьки, про його самотність і мрії. Усі незвичайні пригоди Mio та його ігри були взяті письменницею зі свого дитинства. Астрід Ліндгрен дуже любила коней. У неї вдома росло багато троянд. А ще вона разом із своїми однолітками й батьками майструвала курені й влаштовувала ночівлі з багаттям під відкритим небом. Для неї її мудрий і добрий тато був справжнім королем. А про польоти на конях зоряним небом, джина, золоте яблуко, жорсткого лицаря, чарівний хліб А. Ліндгрен було добре відомо з народних казок, які вона чула маленькою від своїх батьків.

А. Ліндгрен серед власних книжок

Робота з текстом

1. Розкажіть про життя Буссе з названими батьками.
2. Як хлопчик потрапив до Країни Далекої? Чи змінилося його життя в цій країні? Доведіть свою думку прикладами з тексту.
3. Опишіть настрій хлопчика, коли він опинився в обіймах тата-короля й побачив садок. Підтвердіть свою відповідь цитатами з тексту.
4. Які чарівні предмети трапилися на шляху Mio та Юм-Юма до Країни Чужинецької? Розкажіть про те, як їх використовували герої.
5. Хто допомагав Mio в боротьбі з Като?
6. Знайдіть і виразно прочитайте опис Като та його помешкання. Знайдіть у прочитаному фрагменті засоби художньої виразності (епітети, метафори тощо). Як цей опис характеризує образ персонажа?
7. Як зустрів тато-король свого сина? Що вас уразило в їхній зустрічі?

Головний герой повісті-казки жив у Стокгольмі з названими батьками, для яких він був лише зайвим клопотом. Гостро відчуваючи самотність, хлопчик Буссе мріяв про сильного й люблячого батька, як у його друга Бенка. Проте раптом життя головного героя змінили чарівні предмети — золоте яблуко, ключ до Країни Далекої, джин із пляшки. Вони допомогли хлопчикові залишити злій земний світ і потрапити у світ добра й любові. У казковому світі він отримав все, чого так не вистачало в реальності: нове ім'я, трояндovий садок, вірного коня Міраміса, а головне — рідного тата-короля.

А. Савченко. Ілюстрація до твору А. Ліндгрен «Mio, май Mio». 1992 р.

У кожній казці вирішується однічний конфлікт добра і зла. Ця казка не є винятком. У ній є втілення зла — жорстокий лицар Като та його мертвий світ (зачаровані птахи, безлюдне озеро, ліс, чорна гора). Юний лицар Mio переміг злі чари, але не сам, а з допомогою вірних товаришів — Юм-Юма й маленької дівчинки, перетвореної на птаха, що своїми крилами загасила смолоскип задля спасіння юних героїв і ожилася під чарівним плащем, витканим її мамою. Отже, любов (матері, батька, друга) у цій казці здатна творити справжні дива й перемогти все лихе. Своє щастя хлопчик знайшов не в геройчних пригодах, а в родинному затишку. Однак питання, куди ж насправді поїдеся Буссе — залишається відкритим.

- А ви як думаете? Поділіться своїми припущеннями.

Для обговорення

1. Якими, на ваш погляд, мають бути стосунки між батьками й дітьми?
2. На прикладі якої родини А. Ліндгрен продемонструвала гармонію між батьком і сином?

Творче завдання

1. Лицар Като перетворював дітей на птахів або на людей із кам'яним серцем. Пригадайте відомі вам казки, де йшлося про подібні перевтілення. Визначте роль прийому перевтілення у творі А. Ліндгрен.
2. Підготуйте усну розповідь на тему «Умій вибирати друзів» (за повістю А. Ліндгрен «Mio, май Mio»).

Брати Лев'яче Серце (1973)

Історія створення

На місцевому кладовищі м. Віммербю знаходиться могила двох братів, які померли зовсім юними в один рік — 1860-й. Трагічна доля

невідомих хлопців схвилювала уяву А. Ліндгрен, тому вона вирішила по-своєму розповісти про важливі для всіх людей поняття — життя і смерть. Коли книжка була надрукована, шведські критики звинуватили письменницю в тому, що вона обрала надто серйозну тему. Однак Астрід була переконана, що з дітьми треба говорити на різні теми. Тоді одвічні дитячі жахи, відчуття самотності, побоювання темряви й смерті будуть подолані, адже все це — складники людського існування. Побороти страх перед невідомим, уважала письменниця, можна, лише проникнувши в сутність таємничих явищ, хоча б і за допомогою казки.

Частина імені англійського короля *Річарда Лев'яче Серце* (1157–1199) не випадково з'явилася в назві твору, бо цей історичний персонаж відзначався мужністю та хоробрістю.

 Різні народи світу мають своє бачення потойбічного життя, тобто життя людини після смерті. Про те, що життя людини не закінчується після смерті, що людська душа є вічною, розповідається в багатьох священих книгах. Яким буде життя після смерті, учить різні релігії (у тому числі й християнська), залежить від учників людини на землі. За давніми міфологічними уявленнями, душа людини після смерті перетворюється на голуба. Образ голуба в християнстві — уособлення Божого Духу, широї любові й ніжності. У творі А. Ліндгрен образ голуба з'являється в машиній пісні, а згодом на цей ніжний образ перетворюється один із братів.

А. Ліндгрен з голубкою

Робота з текстом

1. Хто розповідає історію двох братів? Чому автор обирає розповідачем меншого брата — Карла?
2. Шо ви дізналися про родину Левів?
3. Розкажіть про стосунки між братами.
4. Опишіть братів Юнатана та Карла. Визначте казкові риси в образах братів.
5. Розкажіть про трагедію, що сталася в родині Левів.
6. Шо ви знаєте про країну Нангіля і де вона знаходитьться?
7. Поясніть слова Юнатана: «Є речі, які треба робити, навіть якщо вони небезпечні... А то будеш не людина, а грудка гною».
8. Розкажіть про мешканців Вишневої Долини.
9. Які правила були встановлені в Шипшиновій Долині?
10. Чому Юнатана називали «визволителем»?
11. Шо таке *Nanglîma*? Яку ідею допомагає утвердити цей образ?

- Порівняйте будинок братів у дома і в Нангіялі. Чому хлопці не займають найкращу та найпросторішу кімнату в будинку, а мешкають разом на кухні?
- Зіставте дозвілля хлопців у земному світі та їхні мрії, коли вони опинилися в чарівній країні Нангіялі.

Творче завдання

- Чи пам'ятаєте ви загадку Карла? Створіть подібні до неї загадки про Йоссі, Софію, Карла й про саму А. Ліндгрен.
- Напишіть лист письменниці А. Ліндгрен, як це роблять діти усього світу. Її адреса — країна Нангіяла.
- Висловіть свої роздуми про дружбу (віршами або прозою).

Краса слова

Земне життя людини — це складний шлях, на якому її очікують добро і зло, краса і жах, милосердя і жорстокість, любов і ненависть. Астрід Ліндгрен пропонує сприймати ці поняття як парні (невід'ємні одне від одного) і водночас учиться їх розрізняти. Кожен, на думку письменниці, повинен знати не тільки про те, що таке життя, а й про те, що таке смерть, щоб не боятися її, як і багатьох інших невідомих явищ. У творі «Брати Лев'яче Серце» неодноразово трапляється число «два». Два брати — дві частки країни Нангіяли. Протилежності визначають розвиток сюжету твору. Герої нерідко опиняються перед необхідністю морального вибору. У земному житті свій вибір між життям і смертю зробив старший брат, урятувавши з вогню маленького Карла. А в країні Нангіялі перед вибором опинився вже молодший із братів. Разом із тим число «два» втілює подвійну силу пари образів — Юнатана й Карла, бо лише гуртом, об'єднавшись, допомагаючи одному, вони долають труднощі.

I. Вікланд. Ілюстрація до повісті А. Ліндгрен «Брати Лев'яче Серце». 1973 р.

Розповідачем казкової історії є Карл Лев, або Хрушик, як його з ніжністю називає старший брат — красень Юната. В оригіналі прізвисько Карла — *Scorpan* — українською перекладається як «сухарик». Прикутий до ліжка через невиліковну хворобу, Хрушик дуже боявся смерті, темряви, самотності. Те, що він сам розповідає про власні жахи й поступово їх долає, сповнює цю трагічну історію надією на щасливий кінець, на перемогу добра над злом і життя над смертю. Справді, маленький і невпевнений у собі хлопчик подолав усії свої страхи й зробив посильний внесок у те, щоб світ став трохи кращим і добрішим.

У повісті багато казкових подій і героїв. Старший брат Юнатаан схожий на королевича. Дія відбувається у фантастичній країні, де трапляються різні пригоди й ніколи не буває нудно. Сюжет повісті розгортається в кращих традиціях чарівної казки. Замість чарівних предметів, що допомагають героям, тут є країна Нангіяла: «Тут людина вміє все, за що візьметися». Ця країна нагадує минуле королівської Швеції: будівлі, одяг, спосіб життя, традиції. Однією з традицій того часу було збиратися в заїзді та обговорювати новини. У заїзді «Золотого півня» юні герої А. Ліндгрен близче познайомилися з місцевими мешканцями — Софією («Голуб'ячко королевою»), Губертом і Йоссі, господарем заїзду. Астрід Ліндгрен дуже добре відчувала дитячу душу, вона знала, як у дитинстві вабить до всіляких таємниць. Тож рушієм сюжету в повісті є численні секрети, які поступово розкриває Юнатаан Карлові. Так, простір перед Карлом розширяється: виявляється, що Вишнева Долина межує з Шипшиновою, але її захопив злий правитель Тенгіл, якому підкоряється дракон Катла. Конфлікт краси й жаху спричиняє нові пригоди братів. У творі висловлено думку про те, що десь комусь завжди буває гірше, важче, аніж тобі, тому ніколи не варто сумувати й розчаровуватися.

Письменнича утверджує ідею боротьби зі злом, героїзм, силу духу й згуртованість людей проти насилия. Карл і Юнатаан як справжні лицарі, доляючи труднощі, приборкують злі сили. Кульмінаційним моментом повісті є битва Юнатаана Лев'яче Серце з жорстоким правителем Тенгілом і драконом Катлою.

Брати звільнили від сил зла Шипшину Долину, але самі не врятувалися. Опіки Катли виявилися для Юнатаана смертельними, вони паралізували його тіло. І як колись Юнатаан виніс на плечах Карла, рятуючи від пожежі, так і Хрушник стрибає з братом на плечах у нову країну, що має назву Нангіліма. Карл під час стрибка побачив світло — знак безсмертя великих, відкритих для добра сердечь.

Розгляньте ілюстрації. Які епізоди повісті відображені на них?

I. Вікланд. Ілюстрації до повісті А. Ліндгрен «Брати Лев'яче Серце». 1973 р.

Астрід ЛІНДГРЕН

Цікаво знати

Коли вийшла друком книжка «Брати Лев'яче Серце», діти всього світу захотіли дізнатися, як склалася доля обох хлопців після того, як вони потрапили до країни Нантіліми. Про це юні читачі просили розповісти письменницю у своїх листах. 1974 р. А. Ліндгрен опублікувала в газеті «Expressen» відповідь із повідомленням про те, що герой твору — Карл і Юннатан — оселилися в Яблуневій Долині, у Карла з'явився домашній улюблений — песик. Брати грають у різні ігри, розкладають багаття, бавляться в лісі, допомагають дідуся Матіасу. А злій Тенгл і зрадник Йоссі опинилися в іншому світі для таких злих людей, як вони.

За допомогою Інтернету перегляньте кінофільм за мотивами повісті казки А. Ліндгрен «Mio, мій Mio». Визначте подібності й відмінності між книжкою та фільмом.

Кадри з фільму «Mio, мій Mio». Режисер В. Граматиков (Росія, Норвегія, Швеція). 1986 р.

Перевірте себе

1. Визначте ідеї творів А. Ліндгрен «Брати Лев'яче Серце» і «Mio, мій Mio».
2. Назвіть ознаки казки в повістях письменниці.
3. Чим, на ваш погляд, твори А. Ліндгрен відрізняються від казкових творів?
4. Які антитези трапляються в повістях-казках А. Ліндгрен? Визначте їх роль у тексті.
5. Чи можна назвати казкові твори письменниці ще й психологічними повістями? Доведіть свою думку.
6. Які інші твори А. Ліндгрен ви читали? Розкажіть про них. Чим вони вам сподобалися?

Радимо прочитати

Ліндгрен А. Карлсон, Пеппі та інші / Переклад із шведської О. Сенюк. — К., 2010.

Ліндгрен А. Mio, мій Mio. Расмус-волоцюга. Брати Лев'яче Серце / Переклад зі шведської О. Сенюк. — К., 1990.

Міхаель ЕНДЕ

1929–1984

Незважаючи на фантастичність, книжки Міхаеля Енде є критикою цивілізації, за якою криється бачення іншого, кращого світу.

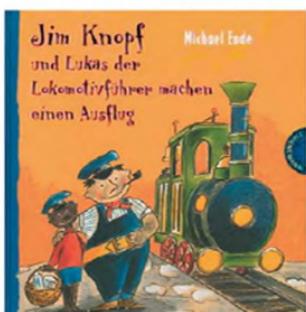
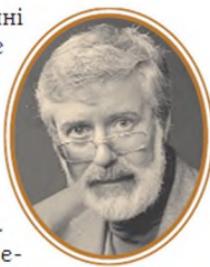
Роман Гоке

Нині навіть важко уявити дитячу кімнату в Німеччині без іграшок-персонажів із відомої книжки М. Енде «Джим Гудзик і машиніст Лукас» (нім. «Jim Knopf und Lukas der Lokomotivführer»). Від їхніх пригод у захваті вже не одне покоління дітей у всьому світі, а їхня дружба, відданість і самопожертва заради іншого є прикладом для сучасних дитячих стосунків.

Міхаель Андреас Гельмут Енде народився 1929 р. в сім'ї художника Едгара Енде в мальовничій місцевості Гарміш (Німеччина). Дитинство провів у м. Мюнхені, де з 1940 р. навчався в гімназії імені Максиміліана. У 1943 р., коли Німеччина почала зазнавати воєнних поразок, гімназія, де навчався хлопець, була евакуйована, дітей відправили в сільську місцевість, щоб урятувати від голоду та небезпеки.

За кілька тижнів до кінця війни Міхаель, як і всі німецькі підлітки, мав стати «захисником вітчизни», проте він не захотів воювати, тому був змушений дезертирувати й переховуватися від нацистів. Лише після закінчення війни та відновлення мирного життя в Європі 1948 р. Міхаель зміг закінчити Вальдорфську школу в м. Штутгарті. Тут разом з обов'язковими предметами учні поглиблено вивчали мистецтво, займалися рукоділлям і різними творчими завданнями.

Потім юнак продовжив навчання в Академії прикладних мистецтв імені Отто Фалькенберга в м. Мюнхені, де вивчав акторське мистецтво та режисуру. До 1953 р. він працював у різних театрах, кінокритиком на Баварському радіо, писав п'єси. 1960 р. вийшла друком його перша книжка для дітей «Джим Гудзик і машиніст Лукас», яка зразу ж

Ф. Трітт. Обкладинка до роману М. Енде «Джим Гудзик і машиніст Лукас». 1960 р.

сподобалася читачам і принесла авторові довгоочікуваний успіх. Твір був відзначений Німецькою премією книжок для дітей (1961) як краща книжка для молоді.

Деякі літературні критики звинувачували М. Енде у «втечі від світу», оскільки він не порушував серйозних політичних тем і писав лише для дітей. Письменник разом із дружиною залишив Німеччину й переїхав жити до Італії, де в 1973 р. з'явився його казковий роман «Момо» (*Momo*), за мотивами якого пізніше було написано оперу й знято кілька фільмів. В одному з них (1985) автор навіть зіграв невеличку роль. У 1979 р. письменник опублікував фантастичний роман *«Нескінченна історія»* (нім. *«Die unendliche Geschichte»*), який було перекладено сорокома мовами, а загальний наклад видання твору у всьому світі досяг майже 10 мільйонів примірників. З 1978 р. М. Енде почав активно співпрацювати з композитором В. Гіллером, разом вони написали кілька музичних п'єс для дітей. Письменник помер у віці 65 років, похований у м. Мюнхені.

Цікаво знати

Міхаель Енде був дуже наполегливим і цілеспрямованим. Він любив театр, але на початку творчої діяльності митця його п'єси не мали успіху. Роман «Джим Гудзик і машиніст Лукас» автор спочатку написав як сценарій для вистави й подав його на розгляд театральному режисерові. Сценарій було відхилено з багатьма зауваженнями та пропозиціями. Письменник переробив сценарій і знову подав до театру. І знову йому відмовили. Він переробляв і подавав сценарій дванадцять разів! Лише після такої тривалої роботи опублікував його як книжку для дітей.

Джим Гудзик і машиніст Лукас (1960)

Коментарі

Роман «Джим Гудзик і машиніст Лукас» М. Енде належить до найуспішніших і найпопулярніших книжок для дітей не лише в Німеччині, а й у всьому світі. Її герой Джим Гудзик є казковим персонажем. Його пригоди відомі кожній німецькій дитині. Однак за казковими пригодами криється авторська критика расової ідеології нацизму та власне бачення письменником шляху розвитку людства.

Сюжет книжки відомий усім маленьким європейцям: одного дня поштова посилка з маленьким чорним хлопчиком-сиротою приземлилася на крихітному острові Недогадія. Мешканці острова (пані Штоцкер, машиніст Лукас, пан Неталан і король Альфонс За Чверть Дванадцяти) турботливо доглядали за немовлям, поки він не виріс. Тоді місця на острові для всіх стало замало. Король вирішив позбавитися паротяжихів Емми. Але друзі (Джим, Лукас і Емма) разом залишили крихітний острів, щоб знайти собі нову батьківщину, і пори-

нули у світ пригод. Вони дісталися далекої азіатської країни, де їх зустріли прозорі дерева, смугасті гори, величезна дракониха. Герої виявляють таємничі написи, потрапляють у фантастичну місцевість, застригають перед входом у Пащу смерті, ремонтують маленький вулкан, спілкуються з драконихою. Наприкінці Джим не лише розгадує таємницю своєї появи в Недогадії, а й визволяє прекрасну принцесу Лі Ши. Для їхнього повернення на острів знаходиться казкове рішення.

Ф. Трітт. Ілюстрація до роману М. Енде
«Джим Гудзик і машиніст Лукас». 1960 р.

**Розділ третій,
у якому приймається майже сумне рішення,
на яке Джим не пристає**

(...) Роки спливали, і Джим Гудзик вибився у напівпіддані. У якісь іншій країні хлопець, певно, сидів би за шкільною партою й потроху вчився читати, писати та рахувати, та в Недогадії про школу й не чули. А коли немає школи, то кому спаде на думку, що саме час відправляти кудись хлопця, щоб той учився читати, писати й рахувати. Джим і сам не брав це собі до голови й день у день розкошував. Пані Штоцкер міряла малого щомісяця. Ставила його босоніж коло одвірка на маленькій кухні й дивилася, наскільки він виріс. А тоді проводила риску на одвірку — і щоразу та піднімалася бодай на дрібку вище.

Пані Штоцкер тішилася, що малий росте. А хтось інший тим часом тривожився: король, який мав правити країною й відповідав за добробут своїх підданих. Якось увечері він покликав машиніста Лукаса до себе в палац між двох вершин. Лукас увійшов, зняв картуз, витягнув з рота люльку й мовив:

— Доброго вечора, мій королю!

— Здоров був, дорогенький Лукасе, машиністе паротяжих! — відкав король (...). — Прошу, сідай!

Лукас умостиився.

— Отож-бо, — звів голос король і кілька разів кахикнув. — Достоту, дорогенький Лукасе, не знаю, як тобі про це сказати. Проте сподіваюся, що ти й так усе зрозумієш.

Лукас мовчав.

Пригнічений вигляд короля його спантеличив.

Король ще раз кахикнув, скинув на Лукаса розгублений і сумний погляд і почав знову:

— Ти ж недаремно носиш голову на плечах, Лукасе.

Ф. Тріпп. Ілюстрація до роману М. Енде «Джим Гудзик і машиніст Лукас». 1960 р.

Йозно кивнув. — Звісно, не зразу, проте якнайшвидше. Певна річ, я знаю, що немає нічого важчого, ніж отак узяти й відмовитися від Емми, проте необхідно це зробити.

— Нізащо, Ваша величність! — рішуче кинув Лукас. — А крім того, навіщо?

— Бачиш-но, — мовив король спокійно, — Недогадія — невеличка країна; навіть надто маленька, порівняно з іншими країнами й континентами, скажімо, Німеччиною, Африкою чи Китаєм. Королеві, паротягові, машиністові паротяга й двом підданим місця, звісно, вистачить. Але варто з'явитися ще одному підданому...

— Але ж це тільки половина підданого, — зауважив Лукас.

— Отож, отож, — відказав заклопотаний король, — та чи надовго? День у день хлопець росте. Я маю думати про майбутнє нашої країни, бо я ж — король. Недалеко той день, коли Джим Гудзик стане повноправним підданим. І тоді хлопцеві закортить збудувати власний дім. Тепер скажи мені, будь ласка, де йому той будинок поставити? Місця в нас більше не залишилося, куди не кинься, усюди — самі колії. Нам треба підтягнути очкури. Нічого не допоможе.

— А щоб його муха вбрикнула! — пробурчав Лукас і почухав за вухом.

— Тепер ти бачиш, — вів своєї король, — що наша країна просто потерпає від перенаселення. Майже всі країни у світі потерпають од цього, проте Недогадії особливо не пощастило. У мене душа не на місці. Що нам робити?

— А що сталося? — спитав Лукас обережно.

— Мій дорогий Лукасе (...), нам треба це зробити.

— Що нам треба зробити, Ваша величність? — спитав Лукас.

— Хіба я не сказав? — пробелькотів король розчаровано. — Мені здавалося, що я сказав.

— Ні, — кинув Лукас. — Ви шайно сказали, що нам треба щось зробити.

Король замислено дивився перед собою. За якийсь час він здивовано похитав головою й мовив:

— Дивно, голову даю на відсіч, що це я сам сказав, ніби нам треба здихатися старої Емми.

Лукас не повірив своїм вухам, отож вирішив перепитати:

— То що нам треба зробити з Еммою?

— Треба її позбутися, — мовив король і серпішив.

— Звісно, я теж про це знаю, — мовив Лукас.

— Нам доведеться або відмовитися від Емми, або когось із нас ви-
плати з острова, щойно Джим Гудзик діде повних літ. Але ти — друг
Джима, дорогий Лукас. Як ти дивишся на те, щоб хлопець поїхав із
Недогадії, коли виросте?

— Ніяк, — мовив Лукас сумно. — Але ж не можу я так просто зали-
шитися без Емми. Що то за машиніст паротяжих без паротяжих?

— Отож, — зауважив король, — поміркуй-но над цим. Я знаю, що
розуму тобі не позичати. У тебе є трохи часу, щоб усе зважити. Треба
ухвалити рішення та й годі.

І він простягнув Лукасові руку, даючи машиністові зrozуміти, що
аудієнція закінчилася.

Лукас устав, натягнув свого картузу й, похнюпившись, пішов з па-
лацу. Король зіткнув, знову сів у свій фотель і обтер піт з лоба шовко-
вим носовичком. Розмова дуже стомила правителя.

Лукас повільно пішов до своєї маленької станції, де на нього чекала
паротяжиха Емма. Він поступав її по товстому черевцю й дав кілька
крапель оліви, без якої вона не могла жити. Тоді сів край перону й
підпер голову руками. (...) Залізничник сумно кивнув і тихо мовив:

— Гаразд. Підемо вдвох.

З моря подув легкий вітерець і війнуло прохолodoю. Лукас підві-
ся, підійшов до Емми й довго розглядав її. Емма, напевно, помітила:
щось сталося. На те, щоб у паротягів була світла голова — навіщо б ім
здрався тоді машиніст?! — але вони мають дуже ніжну вдачу. І коли цієї
миті Лукас тихо й печально прошепотів їй:

— Моя гарненька стара Еммочко!

Їй зашеміло на душі так, що вона покинула пихкотіти й завмерла.

— Еммо, — мовив Лукас тихо, геть чужим голосом, — мені несила
роздлучитися з тобою. Ні, ми залишимося вдвох. Завжди й усюди, на зем-
лі чи на небі — якщо туди взагалі можна потрапити.

Емма не розуміла нічого з того, що казав Лукас. Але вона дуже лю-
била свого машиніста й просто не могла дивитися на те, як він сумує.
Емма заходилася ревіти, так що серце краялося. Насилу Лукас її
заспокоїв.

— Розумієш, це через Джима, — мовив він заспокійливо. — Скорі
він стане підданим на всі сто, і тоді для одного з нас не буде більше
місця. А що підданий для країни важить більше за товстий старий паро-
тяг, то король ухвалив, що тобі треба зникнути. Проте якщо не стане тे-
бе, тоді маю зникнути і я, це ясно як Божий день. Чого я вартий без тебе?

Емма глибоко вдихнула й уже хотіла було знову заревіти, коли рап-
том тоненський голосок спитав:

— Що трапилося?

Це озвався Джим Гудзик, який чекав Лукаса й урешті-решт заснув на тендерах з вугіллям. Щойно Лукас звів голос до Емми, хлопчик прокинувся й мимоволі почув усе, про що вони говорили.

— Привіт, Джиме! — крикнув вражений Лукас. — Власне, тобі не конче було все це слухати. Але, як на мене, чому б тобі й не дізнатися?! Авжеж, Емма і я, ми вдвох їдемо з острова. Назавжди. Так буде краще.

— Через мене? — спитав Джим налякано.

— Якщо придивитися пильніше, — мовив Лукас, — то король таки має слухність. Недогадія справді замала для нас усіх.

— То коли ж ви хочете їхати? — спитав Джим.

— Ліпше не відтягувати прошання, коли вже до цього дійшло, — серйозно мовив Лукас. — Думаю, сьогодні ж увечері й поїдемо.

Джим на якусь хвильку замислився. А тоді ні з того ні з цього рішуче кинув:

— Я іду з вами.

— Але Джиме! — заперечив Лукас. — Так не піде. Що скаже пані Штоцкер? Вона ж нікуди тебе не пустить!

— Краще її взагалі не чіпати, — відказав Джим. — Я напишу їй листа, де все поясню. І залишу його на столі в кухні. Коли вона знатиме, що я подався з тобою, то не надто цим перейматиметься.

— Невпевнений, — завважив Лукас і замислився: — До того ж ти не вмієш писати.

— А я намалюю листа, — уперся Джим.

Проте Лукас серйозно похитав головою:

— Ні, хлопче, я не можу тебе взяти. З твого боку це люб'язно, і я б залюбки тебе прихопив, але так не піде. Урешті-решт, ти ще геть малій, і нам із тобою тільки...

Він тримався широко, та Джим раптом повернув до нього своє обличчя, і на ньому читалися рішучість і безпорадність водночас.

— Лукасе, — тихо мовив Джим, — навіщо ти таке кажеш? Побачиш, як я можу стати в пригоді.

— Воно то так, — відказав Лукас, трохи збентежений, — певна річ, хлопець ти тямущий, а інколи це навіть добре, коли ти малий. Це вже щось... (...). Подумай-но, Джиме! Еммі доводиться забиратися з острова, щоб звільнити тобі місце на майбутнє. А якщо ти надумав іти, то Емма могла б спокійнісінько залишитися, а заразом і я.

— Та де там, — мовив Джим із видом затятого впертоха, — я не залишу свого найкращого друга. Або ми залишимося на острові втрьох, або разом попливемо звідси геть. Коли вже нам не випадає тут залишатися, попливемо всі троє...

Лукас усміхнувся:

— Це справді люб'язно з твого боку, другяко Джиме, — мовив він і поклав своєму другові руку на плече: — Боюся, що це не сподобається королеві. Такого він точно не уявляв (...).

— Мені фіолетово, — кинув Джим. — Я все одно пойду з тобою.

— Гаразд! — почувся врешті голос Лукаса. — Тоді чекаю тебе тут опівночі.

— Згоди, — відказав Джим.

Вони потиснули одне одному руки, і Джим уже був рушив, коли Лукас ще раз озвався до нього:

— Джиме Гудзику, — мовив він, і в його словах чулася урочистість, — ти справді найсучасніший пацан, якого я бачив у своєму житті.

Відтак він обернувся й хутко почимчикував геть. Джим подивився йому вслід і рушив додому. Лукасові слова засіли хлопцеві в пам'яті, і водночас він думав про те, як добре жилося йому в пані Штоцкер. Джим почувався щасливим і нешасним заразом. (...)

(Переклад Ігоря Андрушенка)

Робота з текстом

- Поясніть, як Джим потрапив на острів і звідки в нього прізвище Гудзик.
- Чому король запросив машиніста Лукаса до палацу? Як поводили себе монарх і машиніст під час зустрічі?
- Чому Джим був змушений залишити острів? Чому саме вночі?
- Поміркуйте, кого з героїв твору можна назвати справжнім другом.
- Поясніть слова автора: «Джим почувався щасливим і нешасним заразом».
- Чому персонажі твору мають такі чудернацькі імена: пані Штоцкер, пані Кутняк, пан Неталан, пан Бань, король Альфонс За Чверть Дванадцяти? Як вони характеризують своїх володарів?
- Які елементи пригодницької літератури автор використовує в романі? З якою метою?

Розділ двадцять перший,

у якому Джим і Лукас знайомляться з недоладійською школою

(...) Коли пароляжиха опинилася в місті, у друзів аж голова пішла обертом: як знайти Стару вулицю в такому величезному місті? Адже не вилізеш із пароляжихи й не запитаєш у перехожого?! На щастя, їм пощастило. Доїхавши до найближчого перехрестя, Лукас обережно визирнув у щілинку й побачив на розі кам'яний стовп із покажчиком: «Стара вулиця». (...)

Дитяча залізниця. Іграшка
(Німеччина)

Незабаром він помітив потрібний номер — 133.

— Ти боїшся, Джиме? — тихенько запитав Лукас. Джим на секунду замислився й згадав про ніби-велетня, а також про те, що багато чого лише здалеку здається страшним.

— Ні, Лукасе, не боюся, — рішуче сказав він. — Може, хіба що трішки, — докинув він, аби бути вже геть чесним.

— Ну гаразд, тоді вперед! — скомандував Лукас.

— Уперед! — відгукнувся Джим.

Лукас обережно заїхав у гіантську браму. Вони опинилися в дуже просторому під'їзді, котрий за величиною чимось нагадував вокзал. Потужні крученні сходи вели в якесь підхмар'я. Було зовсім не зрозуміло, де вони закінчуються. Примарне світло слабко освітлювало цю величезну зату. І що дивно, у сходів не було жодної сходинки, вони плавно піднімалися вгору на зразок вулиці, що йде вгору. (...)

Відсутність сходинок була дуже доречною нашим мандрівникам. Адже звичайні сходи Еммі було б нізащо не здолати. А так вони могли спокійно собі котити, як по рейках. Тож вони котилися й котилися без жодної перешкоди, поки нарешті не дісталися до третього поверху.

Перед першими дверима ліворуч вони пригальмували. Двері ці були такими величезними, що в них міг легко в'їхати двоповерховий автобус. Але, на жаль, двері ці, що являли собою потужну кам'яну плиту, були щільно закриті. Посередині красувався напис: «Пані Кутняк. Стукати тричі. Відвідувачів не приймаємо». А нижче була прироблена спеціальна кам'яна ручка, щоб стукати, — череп із затиснутим у зубах кільцем. Лукас тихенько прочитав Джimu напис.

— Постукаємо? — невпевнено запитав Джим.

Лукас похитав головою. Дотримуючись обережності, він виглянув із віконця, щоб оцінити ситуацію. Переконавшись, що поблизу нікого немає, Лукас вискочив із паротяжихи й з усією силою вперся в кам'яні двері. Йому довелося неабияк попотіти, щоб зрушити плиту з місця. Вийшла досить велика щілина. Упоравшись із дверима, Лукас швидко заплигнув назад.

— Краще не залишати тут Емму саму, — пошепки пояснив він Джimu й, смикнувшись за важіль, заїхав просто в помешкання (...).

— А хіба можна без дозволу входити в чужу квартиру, та ще й з паротяжихою? — боязко запитав Джим.

— На жаль, іншого виходу в нас немає, — тихо відказав Лукас. — Треба спочатку з'ясувати, що тут і до чого.

Вони загнали Емму в куток і звеліли їй стояти тут, як те ягнятко, а самі крадькома пішли довгим темним коридором. Біля кожних дверей вони зупинялися й обережно заглядали в кімнати. Ніде ні душі. Ні людей, ні драконів. Усі меблі в кімнатах були зроблені з каменю — кам'яні столи, крісла, дивани з кам'яними подушками.

Коли друзі вже дісталися майже до кінця коридору, вони раптом почули чийсь противний вересклівий голос, який долинав з останньої кімнати. Там хтось лаявся на всі заставки. Потім усе стихло. Джим і Лукас напружені прислухалися. Якоїсь митті їм навіть здалося, що вони виразно розрізнили дитячий голосок. Друзі багатозначно переглянулися й кинулися до таємничих дверей. Коли вони зазирнули в щілинку, то побачили величезну зату, у якій рядами стояли кам'яні парти. За ними сиділо з двадцять дітей з усього світу — малі індіанці й білошкіра малечка, ескімоси й смагляви карапузи в тюрбанах, а посеред залі стояла мила маленька дівчинка з двома чорними кісками й ніжним личком, які бувають у порцелянових мандалійських лялечок. Хто б сумнівався, що це і є принцеса Лі Ши, дочка мандалійського імператора. Усі діти були прикуті до парт залізними ланцюгами, і хоча сяк-так рухатися вони ще могли, про втечу годі було й думати. У кінці залі на стіні висіла величезна кам'яна дошка, а поруч стояла велика кафедра, завбільшки з одежну шафу, вирізана з цілого шматка граніту. За кафедрою сидів напрочуд потворний дракон. Він був, мабуть, більший за Емму, але не такий угодований, навіть, можна сказати, худий. Його витягнута морда, заросла густою щетиною, була до того ж уся всіяна бородавками. Крізь скельця блискучих окулярів дивилися маленькі колючі очки. У лапі дракон тримав бамбукову палицу, якою він увесь час розмахував, зі свистом розрізаючи повітря. На довгій худій шій виразно стримів борлак, а з хижої паці стирав єдиний зуб, надаючи драконячому піскові цілком мерзленого виразу. Сумнівів не залишалося: цей дракон не дракон, а дракониха — сама пані Кутняк.

Діти сиділи тихі та сумирні й боялися поворухнутися. Слухняно склавши руки на партах, вони дивилися переляканими оченятами на драконіху.

— Схоже на школу! — прошепотів Лукас Джimu на вухо.

— О Господи! — тихенько вигукнув Джим, який ішё жодного разу не бачив школу. — Це так завжди в школах?

— Крий Боже! — спробував його заспокоїти Лукас. — Деякі школи бувають навіть нівроку. До того ж учителями там працюють не дракони, а цілком нормальні люди, серед яких іноді трапляються й башковиті.

— Ану цить! — раптом крикнула дракониха, а тоді як стукне палицею по своїй кафедрі: — Це хто там шепочеться?

Лукас і Джим притихли й утягнули голови в плечі. У класі запанувала гнітюча тиша.

Джим не міг відірвати очей від маленької принцеси. Гляне на неї, і аж серце тремтить — так вона йому сподобалася. Ще жодного разу в житті в нього не було такого, щоб хто-небудь йому так подобався. Звісно, про Лукаса тут не йдеться. Та й узагалі він — геть інша річ. Лукаса й красенем назвати було важко. А Лі Ши — справжня красуня! Така мила й така ніжна, тендітна, що Джиму відразу ж захотілося взяти її під свій захист. Від страху не залишилося й сліду. Джим твердо вирішив за всяку ціну звільнити Лі Ши!

Поблизукоючи окулярами, дракониха проймала дітей мстивим оком і волала своїм верескливим противним голосом:

— То ви т-а-а-ак! Не хоч-ч-чете мені відповідат-т-ти! Ну начувайтесь! Дочекаєтесь ви в мене!

Борлак знову затанцював на худій шиї. І раптом чудовисько як заверешить:

— Скільки буде с-с-сім на віс-сім? Ти, відповідай!

З місця відразу підхопився маленький індіанець, на якого дракониха вказала палицею. Геть малий, він мав років чотири-п'ять, не більше. Але хлопчина вже носив національний індійський убір із пір'я — цілих три пера біліли на його чорній голівці. Мабуть, малий був сином вождя якого-небудь племені. Він розгублено дивився на пані Кутняк і, затинаючись, бурмотів:

— Сім на вісім буде... буде... Сім на вісім — це ...

— Буде-буде, це-це! Завів своєї! — перебила його дракониха. — Ану хутко кажи!

— Сім на вісім буде двадцять, — вистрілив маленький індіанець.

— Що? — засичала дракониха з глузуванням у голосі. — Чи добре я почул-л-ла, у тебе виходить двадцять?!

— Ой, ні! Тобто, я хотів сказати... буде п'ятнадцять! — геть уже заплутався малий.

— Дос-с-сить! — закричала дракониха, блискаючи оком на учня. — Отж-ж-ж-же, не з-з-знаєш-ш-ш? Ти найтупіший бевзь і найбільше ледащо з-поміж усіх дітей на світі! А за дур-р-р-рість і лінь слід кар-р-р-рати!

Із цими словами дракониха підвелялася й рушила до хлопчика. Вона наказала йому лягти на лаву й з неприхованою насолодою відшмагала. Закінчивши екзекуцію, задоволена дракониха із сопінням знову повернулася за кафедру. Очі в маленького індіанця були повні сліз, але він не плакав. Адже індіанці, як відомо, дуже мужній народ.

Джим просто побілів од люті (наскільки це, звісно, було можливо при його чорній шкірі).

— Яка підлість! — процідив він крізь зуби.

Лукас тільки кивнув у відповідь. Він не міг говорити й мовчки стояв, міцно стиснувши кулаки.

Дракониха обвела поглядом клас і знову засичала:

— С-с-скільки буде с-с-сім на вісім? Лі Ш-ш-ши!

Джимові так і тъюхнуло серце. Не можна допустити, щоб дракониха відшмагала Лі Ши! А запитання ж таке складне! Вона нізащо на нього не відповість. Треба щось робити!

Але Джим забув, що Лі Ши все ж мандалійська дівчинка, а діти в Китаї вже з чотирьох років задачки лускають як горішки.

Принцеса підвелялася.

— Сім на вісім буде п'ятдесят шість, — відповіла вона ніжним голоском, що нагадував щебет манюсінької пташки.

— Ф-ф-фу! — злобливо фіркнула дракониха. Дівчинка не помилилася. — А с-с-скільки буде тринадцять мінус ш-ш-шість?

— Тринадцять мінус шість буде сім, — голосно відповіла Лі Ши.

— Гляньте-но на неї! — задихаючись од люті, зарепетувала дракониха. — Ти що, гадаєш, ніби найрозумніша? Противне, нахабне дівчисько! Корчить тут із себе казна-що! Ну постривай, зараз я тобі покажу! Ану ж бо, розказуй мені таблицю множення на сім і швидше!

— Сім на один — сім, — спокійно почала Лі Ши, виспівуючи, мов словоєй. — Сім на два — чотирнадцять. Сім на три — двадцять один... — І так вона відторохтіла всю таблицю до кінця, жодного разу не збившись.

Джим вухам своїм не повірив. Хто б міг подумати, що така противна річ, як таблиця множення, може звучати так красиво. Дракониха теж слухала з увагою — надто вже їй хотілося піймати яку-небудь помилку. При цьому вона нервово постукувала своєю палицею. Цієї міті Лукас тихенько покликав Джима:

— Джиме!

— Що?

— Ти не боїшся?

— Та ні.

— Ну то добре. Слухай мене. Я знаю, що ми повинні робити. Ми дамо драконисі останній шанс самохіті відпустити всіх дітей. Якщо ж вона не погодиться, то доведеться застосовувати силу, хоча я терпіти не можу насильства.

— І як нам діяти? — запитав Джим.

— Підеш у клас і спробуєш із нею домовитися. Що сказати, вирішиш на місці. Я тобі довіряю, але головне, ні слова про мене й про Емму! Ми чекатимемо за дверима і, якщо знадобиться, допоможемо. Зрозумів?

— Зрозумів, — рішуче відповів Джим.

— Ну дуй! — тихенько сказав Лукас і заквапився до паротяжихи, намагаючись якнайменше шуміти.

Тим часом Лі Ши встигла дійти до кінця таблиці множення. Вона жодного разу не збилася. Але саме це розлютило дракониху. Вона підскочила до Лі Ши, тицьнула її лапою в груди й заверещала:

— Бач-ч-ч, що вигадала, бридке дівчисько! Ж-ж-ж-жодної помилки! Це спеціально, щоб мене поз-з-злити! Задавака з твані крика! Нах-хаба! Що-о-о-о? Я-а-а-ак? Відповідай, коли тебе питаютъ!

Принцеса мовчала. А що вона могла на це сказати?

— А скільки буде до трьох додати чотири? — насмішкувато спитала дракониха.

— Сім, — відказала Лі Ши.

Дракониха люто зиркнула:

— А коли я тобі скаж-ж-ж-жу, що віс-с-сім?

— Усе одно сім, — мовила мала принцеса.

— Коли я каж-ж-ж-жу тобі віс-с-сім, з-з-з-значить віс-с-с-сім, — прошепотіла дракониха. — З-з-з-зрозуміло?!

— Ні, сім, — прошепотіла Лі Ши.

— Що-о-о-о-о? — засичала дракониха. — Як ти с-с-с-смієш мені с-с-с-суперечити! С-с-с-сама знаю, що с-с-сім. А тобі с-с-с-с-слід слухатися! Постр-р-ривай-но! Ти зар-р-р-розуміла й мар-р-р-рнолюбна. А за пижу й марнославство слід кар-р-р-рати!

Дракониха саме зібралася відшмагати принцесу, як раптом пролунав чийсь дзвінкий сердитий голос:

— Хвилиничку, пані Кутняк!

Дракониха здивовано обернулася й побачила маленького чорношкірого хлопчика, що стояв на порозі й безстрашно дивився на неї своїми бліскучими очами.

— Не смійте чіпати Лі Ши, — твердим голосом сказав Джим.

— Ти, чор-р-рний смердючий хробаку, — пророхкала дракониха, геть ошелешена несподіваною появою Джима. — Звідки ти взагалі взявся й хто ти такий?

— Я — Джим Гудзик, — спокійно відповів Джим. — Я прибув із Недогадії, щоб звільнити принцесу Лі Ши й інших дітей теж.

По рядах пробіг піднесений шептіт. Усі дивилися на Джима великими очима. Особливо сильне враження Джим справив на принцесу Лі Ши, якій дуже сподобалося, що маленький чорний хлопчик не по-

боявся виступити проти такого величезного чудовиська й розмовляв при цьому дуже спокійно й стримано.

Обурена дракониха як заверещить:

— Тихо! Що це ви собі дозволяєте, хулігани невиховані!

Потім вона знову повернулася до Джима й запитала його таким єлейним голосом:

— Тебе що, Чор-р-ртова Дюж-ж-жина до мене послала, хлопче?

— Ні, — відказав Джим, — мене ніхто не посылав.

Колючим поглядом дракониха вп'ялася в Джима. Недобре вогники спалахували в її очах.

— Щ-щ-що це значить? — прошипіла дракониха. — Ти щ-щ-що, с-с-сам до мене прийш-ш-шов? Може, с-с-скажеш-ш, я тобі дуже подобаюся?

— Та ні, не надто, — чесно зізнався Джим. — Просто я хочу розкрити таємницю свого походження, і тут ви можете мені прислужитися.

— А чому с-с-с-саме я? — запитала дракониха, насторожившись.

— Бо на посилці, у якій я прибув у Недогадію, була написана адреса й одержувач — пані Кутняк або щось таке. А замість відправника стояла цифра тринацяття.

— Ах, он воно шо! — видихнула дракониха, не приховуючи свого здивування, і зловтішна посмішка заграла на її щетинистій фізіономії. — Виходить, це ти й є, радіс-с-сть моя! Давненько я тебе вже чекаю!

У Джима мурашки по спині побігли, проте він опанував себе й чим-но запитав:

— Не могли б ви мені сказати, хто мої батьки?

— Не тривож-ж-жся, з-з-золотце мое, тобі це вже ні до чого знати. Ти мій!

— Я теж спочатку думав, що я ваш, — спокійно правив Джим далі, — але тепер твердо знаю, що не маю до вас жодного стосунку.

— Але я тебе вже купила! І заплатила Чортовій Дюжині круглењку суму! — проговорила дракониха з неприхованою зловтішою.

— Це мене не стосується, я ж повернуся в Недогадію, — заявив Джим.

— Спр-р-равді?! — удаючи непідроблений подив, вигукнула дракониха з лукавою посмішкою. — І тобі не ж-ж-жаль тітки? Навіщо так ж-ж-жартувати зі мною? Ех ти, пустун який!

— Атож, я збираюся повернутися в Недогадію, — повторив Джим, — і хочу взяти зі собою Лі Ши, звісно, разом з іншими дітьми.

— Ну, а що буде, якщо я не віддам тобі дітей? — поцікавилася дракониха своїм досі медоточивим голосом.

— Вам доведеться це зробити, пані Кутняк! — відповів Джим і нишком подивився на Лі Ши, яка не зводила з нього очей.

Тут уже дракониха не витримала й вибухнула диким реготом.

— Ги-ги-ги! Го-го-го! — сміялася вона. — Ну й сміхota! Бачили такого дурня! Ха-ха-Ха! Ще й сам до мене прийшов! Кхи-кхи-кхи!

— І чого це ви скалите зуби! — сердито перервав її Джим. — Віддасте дітей по-доброму чи ні? Кажіть!

Дракониха вже просто падала від сміху.

— Ні, — крізь сміх сказала нарешті. — Ні, крабе ти смердючий! Дітей я не віддам ні за яку силу у світі!

Тут люта дракониха різко замовкла. Вона скинула на Джима холодним, твердим поглядом і прогарчала:

— Усі ці діти мої, тільки мої, розумієш? Ніхто на них не має права! Тільки я! Це я купила їх у Чор-р-ртової Дюжини! Я заплатила за них! І тепер вони моя власність.

— Але звідки Чортова Дюжина бере всіх цих дітей, яких ви купили? — запитав Джим, твердо дивлячись просто в очі драконисі.

— Мене це не стосується, — сердито відказала та.

— Зате мене стосується, пані Кутняк, — сміло продовжував Джим. — От, наприклад, принцесу Лі Ши просто вкрали!

Дракониха вже аж задихалася з люті. Вона била хвостом по підлозі й верещала:

— Мене це не стосується! Вона моя! І ти мій! І ніколи ти не побачиш своєї батьківщини, дур-р-рню нещас-с-сний! Я тебе ніколи не відпуш-щ-щу!

Із цими словами вона почала повільно наступати на Джима.

— Фр-р-р! Фр-р-р-р! Фр-р-р-р! — зафіркала вона. — Для початку я тебе гарно відшмагаю, з-з-золотце мое! Щоб ти тр-р-римав свого поганого яз-з-зика за з-з-зубами!

І дракониха спробувала вхопити лапою Джима, але той вислизнув. Вона лупила свою палицею куди прийдеться, але Джим щоразу спритно ухилявся. Він вихором гасав по класу — по партах, по стільнях, по кафедрі. Дракониха переслідувала його по п'ятах, однак їй ніяк не вдавалося піймати меткого хлопчика. Це страшно злило її, і з люті вона навіть узялася червоно-зеленими плямами, а на тілі вискочили гулі й бородавки. Прямо скажемо, вигляд у драконихи був не надто апетитний.

Від швидкого бігу Джим, зрештою, захекався. Він кашляв і хапав повітря ротом, адже дракониха невпинно плювалася вогнем і жбухала димом. «Ну де ж Лукас? Де він подівся? Він обіцяв разом з Еммою прийти на допомогу». У класі не було вже чим дихати від диму, і Джим мало що бачив, пробираючись крізь густу завісу. Цієї миті продунав пронизливий свист — це була Емма. Дракониха обернулася й побачила крізь непроникну завісу, як на неї суне страшне чудовисько з вогнен-

ними очима. Це чудовисько було, щоправда, не надто вже велике, проте досить ограйдне й міцне.

— Чого ви баж-ж-жаєте? — завищала дракониха, украй роздратована. — Хто вам доз-з-з-зволив?..

На півслові вона замовкла, бо Емма, мов ураган, налетіла на неї й з усього розмаху влупила буфером. Дракониха не попустила й скористалася своїми могутніми лапами та міцним лускатим хвостом. Зав'язалася жорстока сутичка не на життя, а на смерть.

Дракониха шаленіла — вона вила, верещала, фирмала, плювалася вогнем і димом і так одчайдушно насідала на Емму, що навіть важко було з упевненістю сказати, хто візьме гору. Але паротяжиха трималася по-молодецькому. Безстрашно кидалася на чудовисько, не забуваючи пускати якнайбільше вогню й диму. Від маскувального костюма Емми залишилося тільки жалюгідне лахміття. І тепер було видно, що це ніякий не дракон, а звичайнісінька паротяжиха.

Діти, які були прикуті ланцюгами до своїх парт і тому не могли втекти, з жахом стежили за тим, як на їхніх очах розгортається коло вуха завірюха. Коли ж вони розібрались, у чому річ, радості не було меж!

— Паротяг! — кричали вони на всі лади. — Хай живе паротяг! Ура паротягу!

Цієї миті Емма приготувалася завдати останнього, вирішального удару. Вона розігналася — й з усієї сили як дасть драконисі в бік! Так, що та полетіла шкереберть і впала на підлогу, піднявши догори всі чотири лапи.

Лукас вискочив з кабіни й закричав:

— Мершій, Джиме! Треба її зв'язати, перш аніж вона отямиться!

— Але чим? — запитав Джим, який досі не отамився від біганини по підлозі.

— Ось наші ланцюги! — закричав маленький індіанець схвильованим голосом. — Візьміть у неї ключ. Вона носить його на ший!

Джим підскочив до драконихи й перекусив шнурок зубами. Потім швидко відімкнув замки на ланцюгах у тих дітей, які сиділи ближче до нього. Підійшовши до принцеси, він помітив, що вона почервоніла й зніяковіло відвернулася.

— Ця шельма вже приходить до тями! — закричав Лукас. — Давай швидше!

Одним ланцюгом вони міцно стягнули писок драконихи, щоб та вже не могла відкрити пащу. Потім зв'язали їй лапи.

— Ну все! — видихнув Лукас і задоволений витер піт із чола.

Джим тим часом звільнив інших дітей.

— Найстрашніше тепер позаду! — кинув Лукас.

Відчувши смак свободи, діти в один голос прокричали голосне «ура». Усі нетямлилися від радості. Вони сміялися, веселилися, кричали всі одразу, а найменші стрибали й плескали в долоні.

Лукас і Джим з усмішкою дивилися на цю метушню. Потім діти оточили своїх рятівників і навпередій ім дякували. Не обійшли увагою Ємму — діти і її дякували за сміливість і зворушливо плескали паротяжиху по товстих боках. Знайшлися навіть такі прудкі хлопчаки, які, не довго думаючи, залізли на паротяжиху й вирішили самостійно її обдивитися. Розчулена фізіономія Ємми світилася повним блаженством.

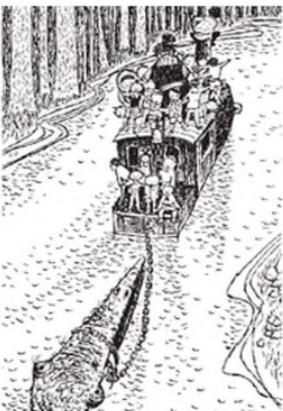
Лукас вийшов у коридор і закрив кам'яні двері на важкий засув.

— Отже, так, друзі мої, — сказав він, повернувшись у клас. — Поки що нам нішо більше не загрожує. Ми в безпеці. Час у нас ще є. Давайте обговоримо, як нам найкраще вибратися з цього похмурого Драконового міста. Через головну браму, боюся, ми не проскочимо. Це занадто небезпечно. По-перше, від маскувального костюма Ємми залишилося саме ошмаття. По-друге, ми просто всі не влізмо в кабіну. Стражники відразу нас помітять. Треба придумати щось інше.

Усі замислилися, проте ніхто нічого не придумав. Урешті озвався Джим:

— Лі Ши, а куди ти, цікаво, кинула тоді пляшечку із запискою? — запитав він, насупивши лоба.

— У річку, що починається у дворі нашого будинку, — відказала принцеса.

Ф. Тріпп. Ілюстрація до роману М. Енде «Джим Гудзик і машиніст Лукас». 1960 р.

Лукас і Джим здивовано переглянулися, і Лукас вигукнув:

— То річка таки існує! Чого ж нам Непомук морочив голову?

— А можна глянути на цю річку? — поцікавився Джим.

— Звісно, — відповіла принцеса, — ходімо, я покажу вам, де це.

Вона повела друзів до іншої кімнати в протилежному кінці коридору. Там стояло двадцять маленьких кам'яних ліжечок. Це була спальня, у якій дракониха щовечора замикала дітей. Якщо підсунути якесь із ліжок до стіни й піднятися на нього, то далі можна дотягтися до дірки в стіні й визирнути назовні. І справді. Там, посеред двору, котрий мав дивну трикутну форму, проглядався ве-

личезний круглий колодязь із джерелом. Це джерело било так сильно, що вода дивовижного золотаво-жовтого кольору хлюпала через край кам'яного колодязя й текла, ховаючись десь у похмурих підземеллях будинку.

Задумливо дивилися Лукас і Джим на джерело, з якого брала свій початок Жовта ріка, — а що саме звідси та витікала, ні в кого не викликало ані найменшого сумніву. Діти тим часом теж перебралися в спальню й тепер стояли мовчки, ставши біля друзів.

— Якщо пляшка із запискою від Лі Ши дісталася Мандали, то хіба нам не випадає скористатися цим шляхом? — нерішуче спітав Джим.

— Дідько забирай, Джиме! — промурмотав він. — А це ідея! Ні, це навіть не ідея, а вже готовий план, причому план дуже сміливий! Це буде подорож у незвідане!

— Але ж я не вмію плавати, — жалібно проскіглила якась маленька дівчинка.

Лукас усміхнувся:

— Пусте, мила панночко. Зате в нас є чудовий пароплав. Наша товстунка Емма плаває не гірше за лебедя. Щоправда, нам незле було б дістати десь смоли або дьогтю, аби заліпити всі щілини.

Але це виявилося геть просто — як-не-як, а дьогтю в драконих ви-стачало. Від бочок із дьогтем у комірці не пропахатися. Друзі змогли пепреконатися в цьому на власні очі, бо ж дьогтю і смола — головні продукти харчування жителів Недоладії.

— Отже, так, друзі, — сказав Лукас, — найкраще дочекатися, доки настане ніч. У темряві ми попливемо вниз по воді, а завтра вже будемо далеко, і — шукай вітра в полі!

Діти радісно пристали на такий план.

— Гаразд, — правив далі Лукас. — Тепер найрозумніше було б трохи перепочити, треба поспати. Згода?

Ніхто не заперечував. Задля надійності Джим іще замкнув класну кімнату, у якій Емма сторо-жила зв'язану дракониху. Потім усі якнайзручніше влаштувалися, наскільки це, звісно, було можливо, на своїх кам'яних постелях, і мало-помалу їх узяв сон. Тільки Лукас залишився сидіти в кутку спальні на величезному кам'яному кріслі.

Маленькому індіанцеві снівся його рідний вігвам і його дідусь, вождь Білий Орел, який

Ф. Тріппнер. Ілюстрація до роману М. Енде «Джим Гудзик і машиніст Лукас». 1960 р.

дасть йому нову пір'їну. А крихітці-ескімосу снівся круглий будинок із снігу, над яким міниться в небі північне сяйво. А ще йому снилася його сивоволоса тіточка Улуболо, що простягає йому горнятко гарячого риб'ячого жиру. А маленька дівчинка з Голландії залитала в снах в нескінченні тюльпанові поля, посередині яких стояв маленький біленський будиночок її батьків, а в його дворі лежало кружало сиру завбільшки з ціле жорно. Ну а принцеса гуляла уві сні разом із своїм татом по порцелянових містках. Джим Гудзик уві сні ніби знову опинився в рідній Недогадії. Він сидів на кухні в будиночку пані Штоцкер. Сонце світило у віконце, а він оповідав їй про свої пригоди. Поруч сиділа принцеса Лі Ши й теж із замилуванням слухала хлопця.

Усім снилося щось своє, рідне. Тим часом поволі сутеніло. Година відплиття наблизалася. (...)

(Переклад Ігоря Андрущенка)

Робота з текстом

1. Як мандрівники потрапили до Драконового міста? Як вони поводилися в ньому?
2. Прочитайте опис драконих. Які художні деталі підкреслюють її жорстокість?
3. Перекажіть епізод «Урок». Розкажіть, як дракониха ставилася до дітей.
4. Назвіть країни, що згадуються у творі. Які з них справжні, а які — вигадані?
5. Як кожен із персонажів змінюється протягом твору?
6. Визначте казкові та реальні елементи в романі М. Енде.
7. Поділіться своїми спостереженнями щодо оповіді роману. Яку роль вона відіграє в розкритті характерів персонажів?

Для обговорення

1. Які реальні проблеми порушив М. Енде в романі «Джим Гудзик і машиніст Лукас»?
2. Шо викриває автор у цьому творі?

Краса слова

Роман М. Енде «Джим Гудзик і машиніст Лукас» у казковій формі ознайомлює читачів із реальними явищами та стосунками. Поєднання дійсності й казковості виявляється в композиції, сюжеті, персонажах, художньому часі та просторі. Вигадані країни (Недогадія, Мандала, Ларіпур, Країна Тисячі Вулканів, Край Світу та ін.) та незвичайні герої (паротяжиха Емма, невелетні, дракониха) є своєрідним віддзеркаленням навколишнього світу, його особливостей і закономірностей, географії та історії. Фантастичний світ твору М. Енде не лише зачаровує свою незвичайністю, а й поглиbuє наші уявлення про реальність. Вигадані

Ф. Тріпп. Ілюстрація до роману М. Енде «Джим Гудзик і машиніст Лукас». 1960 р.

країни порівнюються з Німеччиною, Африкою, Китаєм, митець назначає їх географічні координати, описує державний устрій, політику, транспорт, освіту тощо. У такий казково-фантастичний спосіб автор спонукає юних читачів не уникати проблем дійсності, замислитися над тим, у якому світі вони живуть.

Персонажі роману М. Енде «Джим Гудзик і машиніст Лукас», хоча й мешкають у фантастичних країнах і беруть участь у неймовірних пригодах, насправді дуже схожі на звичайних людей. Їм притаманні людські якості (життєрадісність, цілеспрямованість, відкритість, доброзичливість, допитливість, прагнення до красного) та живі яскраві характери.

У творі утверджуються моральні цінності — дружба, взаємодопомога, повага до інших, любов до батьківщини, кохання. А ще в романі осмислюються поняття добро і зло, життя і смерть, милосердя і байдужість.

- Розкрийте ці поняття на прикладі окремих епізодів і персонажів твору.

Творче завдання

1. Усно опишіть головних героїв твору.
2. Намалюйте маршрут подорожі персонажів, дайте оцінку їхнім діям.

Якщо ви володієте німецькою (або англійською) мовою, зайдіть на сайт письменника М. Енде й ознайомтеся з його інтерв'ю, художніми творами та цікавою інформацією про них.

Перевірте себе

1. Що ви дізналися про німецького письменника М. Енде?
2. Охарактеризуйте героїв його роману «Джим Гудзик і машиніст Лукас».
3. Визначте фантастичні елементи у творі.
4. Що поєднує роман «Джим Гудзик і машиніст Лукас» із казкою? Чим вони відрізняються?
5. Які явища життя отримали критичне висвітлення у творі?
6. Які ідеї утворюються в романі М. Енде?

Радимо прочитати

Енде М. Джим Гудзик і машиніст Лукас / Переклад Ігоря Андрющенка. — К., 2010.

Крістіне НЕСТАЛІНГЕР

Нар. 1936 р.

Вона простилає своїм героям руку і підбадьорює: «Розправляйте крила! Летіть, не бійтесь! А якщо трапиться спіткнутися розкасати носа — не біда!.. Ну ж бо, више голову, глибоко вдихніть і кро-ком руш прямо у двері, точніше — у життя!

Хайнц Янши

Австрійську письменницю Крістіне Нестлінгер уважають однією з найпопулярніших авторок у сучасній Європі. Творча спадщина мисткині надзвичайно багата: проза, вірші, п'єси, сценарії радіо- та телеспектаклів тощо. Відкритість письменниці, тонке розуміння нею людської психології, оптимізм і вміння дивитися на все з гумором забезпечують успіх її книжок насамперед серед дітей і підлітків у всьому світі.

Крістіне Нестлінгер народилася 13 жовтня 1936 р. у м. Відні (Австрія). Її батько був годинниковим майстром, а мати — вихователькою в дитячому садку. Дівчинка навчалася в гімназії в гуманітарному класі, де на все життя полюбила літературу. Після закінчення гімназії Крістіне вирішила стати художницею й вступила до Академії мистецтв у Відні, займалася графікою та ілюструвала книжки для дорослих. Коли народилися її доньки, вона повністю присвятила себе їхньому вихованню. Саме для них вигадала Фредеріку — неслухняну дівчинку з малиновим волоссям, з якою постійно траплялися різні історії. Крістіне Нестлінгер спочатку створила серію малюнків, а пізніше

записала історії, що розповідала дітям. Так виникла книжка «Рудоголоса Фредеріка», яка була опублікована 1970 р. Й одразу сподобалася читачам. За неї авторка отримала високу винагороду Європи — Літературну премію Фрідріха Бедекера.

Молода авторка наполегливо працювала. І невдовзі одна за одною з'являються її нові книжки: «Діти з дитячого підземелля», «Тroe поштових грабіжників» (1971), «Геть огіркового короля!», «Чоловік для мами» (1972), «Чорний пан і великий собака», «Лети, колорадський

К. Нестлінгер із своїми книжками

жук!», «Маленький пан береться за справу» (1973), «Конрад, або Дитина з бляшанки» (1975). Кожна з них викликала широкий резонанс у читацькому колі: одні вважали їх занадто бунтарськими, не педагогічними, навіть шкідливими для дітей, а інші — чесними, відкритими, актуальними. Однак усі погоджувалися, що письменниця висвітлює реальні¹ проблеми дітей і дорослих, що виникають у сучасному житті, і шукає вирішення складних питань. На прикладах історій персонажів (як позитивних, так і негативних) К. Нестлінгер розкриває теми дитячої самотності («Дитина за обміном»), пошуку власного «Я» («Маргартко, моя квітко»), підліткової кризи («Ільзе Янда, 14»), шукаючи витоки проблем дітей і підлітків насамперед у сімейних стосунках.

За роки творчості К. Нестлінгер отримала понад 30 літературних премій, як австрійських, так і міжнародних. Найвизначнішими серед них є Міжнародна премія імені Г. К. Андерсена (1984), Премія пам'яті Астрид Ліндгрен (2003).

Конрад, або Дитина з бляшанки (1975)

Коментарі

Повість К. Нестлінгер «Конрад, або Дитина з бляшанки» (нім. «Konrad, oder Das Kind aus der Konservenbüchse») присвячена проблемі взаємин дітей і дорослих. Авторка намагається показати батькам, що прагнення виховати своїх нащадків «ідеальними»² позбавляє дітей їхньої індивідуальності³, робить їхнє життя нудним і нещікавим, а нерідко призводить до відчуження. Надто самостійний, серйозний, проте «штучний» хлопчик Конрад, потрапивши в реальне життя, не лише сам вчиться жити в суспільстві, а й навчає дорослих придивлятися до дитячих проблем, розуміти мотиви їхніх учинків, упорядковувати власне життя, щоб бути дітям гідним прикладом.

Пані Бартолотті дуже відрізняється від свого оточення: носить чудернацький одяг, яскраво фарбується. Вона охоче замовляє речі за різними каталогами, а інколи й не пам'ятає, що і коли замовила. Тому жінка не дуже здивувалася, коли отримала посилку з консервою

Обкладинка українського видання повісті К. Нестлінгер «Конрад, або Дитина з бляшанки». 2007 р.

¹ Редальнє — те, що відбувається в житті, що ми бачимо й переживаємо кожного дня.

² Ідеальнє — філософське поняття для позначення суб'єктивного, образного відображення дійсності в людській свідомості. Тут: бездоганне, безпомилкове, узірцеве.

³ Індивідуальнє — неповторний, своєрідний. Тут: про людину як індивідуальність, котра вирізняється з-поміж інших винятковими вміннями, талантами, поведінкою і т. д.

A. Василенко. Ілюстрація до повісті К. Нестлінгер «Конрад, або Дитина з бляшанки». 1988 р.

друзів. Сусідська дівчинка Кіті (не завжди чимна й не завжди говорить правду) допомагає хлопчикові подолати власну «запрограмовану ідеальність» і стати «нормальною» дитиною.

Коли на фабриці зрозуміли, що Конрада помилково відправили не за тією адресою й хотіли повернути назад, пані Бартолотті, Егон і Кіті доклали всіх зусиль, щоб він залишився. Та й сам Конрад так кардинально змінився, що люди в блакитному вбранні самі відмовилися забирати його на свою «ідеальну» фабрику.

Робота з текстом

1. Які проблеми авторка порушує в повісті?
2. Назвіть персонажів твору. Охарактеризуйте їх, дайте оцінки їхнім діям.
3. Розкажіть про психолічні зміни персонажів протягом сюжету.
4. Чому «ідеальний» хлопчик потрапляє саме до неорганізованої, дива-куватої пані Бартолотті? Як вони впливають одне на одного?
5. Як стосунки з шкільними товаришами формують не ідеальну, а реальну поведінку Конрада?
6. У які моменти оповіді вам було смішно? Чому?
7. Чому пані Бартолотті, Егон і Кіті не захотіли повернути Конрада в «ідеальне» середовище?
8. Як треба було змінитися Конрадові, щоб залишитися в пані Бартолотті?
9. Чи подобається вам «новий» Конрад? Обґрунтуйте свою відповідь.

Для обговорення

1. Якою має бути людина — ідеальною чи індивідуальною?
2. Чи впливають батьки на характер і поведінку дітей? Чи можуть діти впливати на батьків? Як?
3. Поясніть роль сім'ї у формуванні людини.

Краса слова

Психологічна й водночас казкова повість «Конрад, або Дитина з бляшанки» К. Нестлінгер приваблює читачів насамперед художністю. У творі авторка використовує елементи чарівності (штучно створена дитина, живильна вода), наповнюючи їх сучасним соціальним змістом. Письменниця так пояснює цю особливість своїх творів: «У моїх книжках дуже багато казкових елементів, тому я залишки фантазую. Спираючись на ці елементи, я досягаю кращого розуміння дітьми реального життя».

Авторка вміло поєднує фантастику з актуальною проблематикою так, що читачі мимоволі вірять у реальність неймовірних подій. Персонажі повісті живуть не в ізольованому літературному світі, а ніби поруч із нами. У їхніх образах і вчинках читач часто бачить себе самого. Пригоди фантастичних персонажів у реальному житті допомагають читачеві по-новому осмислити поняття добра і зла, любові й ненависті, милосердя та байдужості, спонукають до роздумів про вибір життєвої позиції, моральні цінності.

Письменниця майстерно вплітає в текст роздуми про взаємини дітей і дорослих, дошукується до їхньої сутності. Повість навчає не відступати перед труднощами, вірити у власні сили. Сміх у творі допомагає подолати персонажам (і читачам також) невпевненість у собі й страх перед складними життєвими ситуаціями, зрозуміти, що є справжнім іdealом, а що сфальшованим.

А. Василенко. Ілюстрація до повісті К. Нестлінгер «Конрад, або Дитина з бляшанки». 1988 р.

Творче завдання

1. Намалуйте й усно опишіть персонажів твору.
2. Уявіть себе на місці героїв. Як би ви повеліся в подібних ситуаціях?
3. Простежте за змінами в характерах і поведінці персонажів (Конрад, пані Бартолотті, Егон і Кіті), дайте їм оцінку.
4. Як, на вашу думку, складеться їхня подальша доля?

Порівняйте образи Конрада та Кіті з відомими вам героями А. Ліндгрен.

Перевірте себе

1. Шо ви дізналися про К. Нестлінгер?
2. Чому її герой цікаві сучасному читачеві?
3. Які явища життя отримали критичне висвітлення у творі «Конрад, або Дитина з бляшанки»?
4. Які ідеї приховано в підтексті повісті К. Нестлінгер? Чим вони нині актуальні?

Радимо прочитати

Нестлінгер К. Конрад, або Дитина з бляшанки / Переклад Євгена Поповича. — Вінниця, 2007.

ЧИТАЄМО ВЛІТКУ!

Художні твори для обов'язкового читання в 7 класі

Билини «Ілля Муромець і Соловей-Розбійник», «Садко»

Народні балади «Король Лір і його дочки», «Як Робін Гуд став розбійником», «Поєдинок Робіна Гуда з Гаєм Гізборном»

Йоганн Кристоф Фрідріх Шиллер. «Рукавичка»

Адам Міцкевич. «Світязь»

Роберт Льюїс Стівенсон. «Балада про вересовий напій»

Вальтер Скотт. «Айвенго»

Друга світова війна в європейській поезії: *К. І. Галчинський* («Лист з полону», «Пісня про солдатів Вестерплітте» та ін.), *А. Маргул-Шпербер* («Про називу конштабору Бухенвальд»), *І. Вайслас* («Круки»), *С. Гудзенко* («Нас не треба жаліти...»), *Ю. Друніна* («Зінка»)

Василь Биков. «Альпійська батада»

Джеймс Олдрідж. «Останній дюйм»

Редьярд Кіплінг. «Балада про Схід і Захід». «Якщо...»

Олександр Пушкін. «19 жовтня 1825 року»

Шолом-Алейхем. «Пісня над піснями»

Олександр Грін. «Пурпурові вітрила»

Вірші зарубіжних поетів про дружбу і кохання (*P. Бернс «Любов»; Г. Гейне «Коли настав чудовий май...»; К. М. Симонов «Жди мене...»*)

Едгар Аллан По. «Золотий жук»

Артур Конан Дойл. «Записки про Шерлока Холмса» («Пістрява стрічка», «Спілка рудих»)

О. Генрі. «Дари волхвів», «Останній листок»

Герберт Уеллс. «Чарівна крамниця»

Рюноске Акутагава. «Павутинка»

Із сучасної літератури
(1–2 твори за вибором учнів і вчителя)

Айзек Азімов. «Фах»

Діана Вінн Джонс. «Мандрівний замок Хаула»

Корнелія Функе. «Чорнильне серце»

Сучасна зарубіжна поезія
(1–2 твори за вибором учнів і вчителя)

Художні твори для додаткового читання в 7 класі

Борис Васильєв. «А зорі тут тихі»

Жуль Верн. «Двадцять тисяч літ під водою»

Курт Воннегут. «Брехня»

Чарльз Діккенс. «Пригоди Олівера Твіста»

Олександр Дюма. «Три мушкетери»

Агата Крісті. «Десять негренят»

Фенімор Купер. «Звіробій», «Останній із могікан» (1 за вибором)

Джек Лондон. «Біле Ікло», «Поклик предків» (1 за вибором)

Люсі Мод Монтгомері. «Енн із «Зелених дахів»

Луїза Олкотт. «Маленькі жінки»

Валентина Осеєва. «Дінка», «Дінка прощається з дитинством» (1 за вибором)

Філіппа Пірс. «Том і опівнічний сад»

Олександр Пушкін. «Пісня про віщого Олега», «Повісті Белкіна», «Дубровський» (1 за вибором)

Гомас Майн Рід. «Вершник без голови», «Квартеронка», «Морське вовченя» та ін. (1 за вибором)

Герберт Уеллс. «Невидимець», «Машини часу» (1 за вибором)

Рувін Фраерман. «Дика собака дінго, або Повість про перше кохання»

Ернест Хемінгуей Е. «Кішка на доші»

Михайло Шолохов. «Доля людини»

Із сучасної літератури

Анна Гавальда А. «35 кіло надії»

Клаус Гагеруп. «Золота Вежа»

Йон Колфер. «Артеміс Фаул» («Код вічності» або ін.) (1 за вибором)

Клайв Стейплз Льюїс. «Хроніки Нарнії» (1–2 за вибором)

Філіп Пулман. Трилогія «Темні початки» («Північне сяйво», «Магічний ніж», «Янтарне скло») (1–2 твори за вибором)

Луїс Сашар. «Ями»

Улоф Старк. «Петер і червоний птах», «Мій друг Персі, Бофало Біл і я» (1 за вибором)

Людмила Уліцька. «Паперова перемога», дитячі оповідання (1–2 за вибором)

ЗМІСТ

Слово до читачів ХХІ століття	3
-------------------------------------	---

ВСТУП

Література як вид мистецтва	4
Художній образ	7

МІФИ НАРОДІВ СВІТУ

Поняття про міф. Основні групи міфів	10
Грецькі міфи	13
Прометей	15
Геракл. Подвиг сьомий: крітський бик	19
Дедал та Ікар	22
Нарцис	23
Пігмаліон і Галатея	26
Орфей і Еврідіка	29
Деметра і Персефона	30
Індійські міфи	31
Творення світу	32
Про створення ночі	33
Про потоп	33
Про золоті часи	35
Єгипетські міфи	36
Ра та Апоп	36
Як Тефнут покинула Єгипет	38

МУДРІСТЬ БАЙКИ

Байка як літературний жанр	42
Езоп	44
Лисиця і виноград	45
Вовк і Ягня	45
Крук і Лисиця	46
Мурашки і Цикада	47
Іван Крилов	48
Квартет	49
Бабка і Муравель	51
Вовк і Ягня	52

ПРИГОДИ І ФАНТАСТИКА

Пригодницький роман	56
Жуль Верн	58
П'ятнадцятирічний капітан	60
Роберт Льюїс Стівенсон	76
Острів скарбів	77

Чарльз Діккенс	82
Різдвяна пісня в прозі	83
Микола Гоголь	92
Ніч перед Різдвом	93

ЛЮДСЬКІ СТОСУНКИ

Антон Чехов	106
Хамелеон	108
Товстий і тонкий	112
Джек Лондон	116
Жага до життя	117
Гаррієт Бічер-Стон	129
Хатина дядька Тома	130
Володимир Короленко	136
Сліпий музикант	138
Антуан де Сент-Екзюпері	153
Маленький принц	155

ПОЕТИЧНЕ БАЧЕННЯ СВІТУ

Мацуо Басьо	170
Хайку	172
Роберт Бернс	176
«Мое сердце в верховині...»	177
Генрі Лонгфелло	180
Пісня про Гайавату	181
Джанні Родарі	188
Листівки з видами міст	190

ОБРАЗ МАЙБУТНЬОГО В ЛІТЕРАТУРІ

Рей Бредбері	194
Усмішка	196
Роберт Шеклі	203
Запах думок	204

СУЧASNА ЛІТЕРАТУРА

Зростання і взаємини зі світом	218
Художність в оцінці творів мистецтва	218
Астрід Ліндгрен	221
Mio, мій Mio	223
Брати Лев'яче Серце	224
Міхаель Енде	229
Джим Гудзик і машиніст Лукас	230
Крістіне Нестлінгер	248
Конрад, або Дитина з бляшанки	249
Читаємо влітку	252

Навчальне видання

*Ніколенко Ольга Миколаївна,
Конєва Тетяна Михайлівна,
Орлова Ольга Василівна та ін.*

Світова література

Підручник для 6 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Редактор *Н. Забаштанська*
Обкладинка *Ю. Ясінської*
Художнє оформлення та макет *О. Здор*
Художній редактор *П. Ткаченко*
Технічний редактор *Л. Ткаченко*
Комп'ютерна верстка *С. Груніої*
Коректори *I. Барвінок, T. Мельничук*

Підписано до друку 17.06.2014. Формат 70×100/16. Папір офс. № 1.
Гарнітура Петербург С. Друк офс. Ум. др. арк. 20, 736.
Обл.-вид. арк. 21,596. Умовн. фарбовідб. 82,944
Наклад 203 195 прим.
Зам. №

Видавництво «Грамота», вул. Паньківська, 25, оф. 15,
м. Київ, 01033, тел./факс: (044) 253-98-04, тел.: 253-90-17, 253-92-64.
Електронна адреса: gramotanew@bigmir.net
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру України
суб'єктів видавничої справи ДК № 341 від 21.02.2001 р.

Віддруковано з готових діапозитивів видавництва «Грамота» у ТОВ «ПЕТ»
61024, м. Харків, вул. Ольмінського, 17
Свідоцтво ДК № 4526 від 18.04.2013 р.